

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

II. MEŞRUTİYET'TEN ERKEN CUMHURİYET'E MİLLİ
BANKACILIĞIN SÜREKLİLİĞİ (1908-1932)
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Emre ÖZER

Haziran-2014

İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

II. MEŞRUTİYET'TEN ERKEN CUMHURİYET'E MİLLİ
BANKACILIĞIN SÜREKLİLİĞİ (1908-1932)

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Emre ÖZER

Tez Danışmanı:
Yrd. Doç. Dr. Abdülatif ÇEVİKER

Haziran-2014

ONAY

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Yüksek Lisans öğrencisi olan Emre Özer'in hazırladığı ve jüri önünde savunduğu "II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Milli Bankacılığın Sürekliliği (1908-1932)" başlıklı tez başarılı kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Yrd. Doç. Dr. Abdüllatif ÇEVİKER

.....

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

Prof. Dr. Gülfettin ÇELİK

.....

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Yrd.Doç.Dr. Fatih BAYRAM

.....

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

Tez Savunma Tarihi: 24 Haziran 2014

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Alıntılanan başkalarına ait tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dâhil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntıladığım metinlerini kaynak göstererek atıfta bulunduğum gibi, yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

Emre Özer

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans tez çalışmamın hazırlanması esnasında ilgi ve yardımlarını esirgemeyen Hocam Yrd. Doç. Dr. Abdüllatif Çeviker'e teşekkür ederim. Hayat vesilem olan ve dualarını benden eksik etmeyen valideynime de hadsiz teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Çalışmam boyunca bana destek olup beni hep anlayışla karşılayan eşime de sayısız teşekkür ediyorum. Son olarak yüksek lisans bursu almış olduğum TÜBİTAK'a da desteklerinden dolayı teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ONAY.....	i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI	iii
TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
ŞEKİL LİSTESİ.....	ix
TABLO LİSTESİ.....	xi
ÖZET	xiii
ABSTRACT.....	xv
GİRİŞ: KURUMSAL İKTİSAT VE SÜREKLİLİK.....	1
1. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E İKTİSAT POLİTİKALARINDA DEĞİŞİM VE SÜREKLİLİK	7
1.1 Liberalizmden Milli İktisada	10
1.2 Milli İktisatta Süreklilik.....	14
1.2.1 Reel sektör.....	16
1.2.1.1 Sanayi	16
1.2.1.2 Dış ticaret.....	19
1.2.1.3 Tarım	22
1.2.2 Finansal sektör	24
1.2.2.1 Yabancı sermaye	24
1.2.2.2 Para ve iç borç.....	26
1.2.2.3 Milli burjuvazi	29
2. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ FİNANS VE BANKACILIK POLİTİKALARI	33
2.1 Emisyon Bankası Sorunu: Osmanlı Bankasıyla Olan İlişkiler	34
2.2 Milli Bankacılık Fikrinin Oluşması	36
2.3 Osmanlı İtibarı Milli Bankası	38
2.4 Taşrada Kurulan Milli Bankalar	44
2.4.1 Milli bankacılık hakkındaki teşvik yazıları	52
2.4.2 Kuruluş yöntem ve gerekçeleri.....	54
2.4.3 İttihat ve Terakki üyelerinin rolü	57
2.4.4 Bankaların uğraşı alanları ve etkinlikleri	58
3. ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ FİNANS VE BANKACILIK POLİTİKALARI	61
3.1 Milli Bankacılığın Gelişmesi.....	62
3.2 İzmir İktisat Kongresi'nde Milli Bankacılık	68
3.3 İcra Vekilleri Heyeti Kararları ve Meclis Zabıtlarında Milli Bankacılık	72
3.4 Türkiye İş Bankası'nın Kurulması.....	75
3.5 Taşrada Kurulan Milli Bankalar	85

3.5.1	Milli bankacılık hakkındaki teşvikler.....	93
3.5.2	Kuruluş yöntem ve gerekçeleri	95
3.5.3	Cumhuriyet kadrolarının rolü	97
3.5.4	Bankaların uğraşı alanları	99
3.5.5	Büyük Buhran'ın bankacılık üzerindeki etkileri.....	100
SONUÇ		103
KAYNAKLAR		109
EKLER		115
Ek-1.	İzmir'e Milli bir Banka Kurulması Hakkında Dilekçe.....	115
Ek-2.	Milli Bankalara Yapılan Yardım ve Teşvikler Hakkındaki Kararnameler	116
Ek-3.	İş Bankası'na Verilen İmtiyazlar Hakkındaki Kararnameler	119
Ek-4.	Vilayet Müftülüğüne Gönderilen Teminat Mektupları Şartsız Kabul Edilen Bankalar Listesi	122
Ek-5.	Milli ve Yabancı Bankaların 1933 Senesi Sonundaki Tasarruf Harekatını Gösteren Cetvel.....	124
Ek-6.	Banka Sermayelerinin Sabit Fiyatlara Dönüştürülmesi.....	128
ÖZGEÇMİŞ		129

ŞEKİL LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1. 1911-1921 Yılları Arasında Kurulan Milli Bankaların Dağılımı.....	45
Şekil 2. 1920-1933 Yılları Arasında Toplam Milli ve Yabancı Banka Sermayelerinin Değişimi.....	63
Şekil 3. 1923-1933 Yılları Arasında Toplam Milli ve Yabancı Banka Sayılarının Değişimi.....	64
Şekil 4. 1911-1932 Yılları Arasında Kurulan Bankaların Faaliyet Süreleri.....	67
Şekil 5. 1929 Yılında İhraç Edilen 100.000 Hissenin Dağılımı	79
Şekil 6. 1932 Yılındaki Bankaların Sermaye Dağılımları.....	84
Şekil 7. 1922-1932 Yılları Arasında Kurulan Milli Bankaların Dağılımı.....	86
Şekil 8. Dönemlere Göre Bankalardaki Reel Toplam Sermayenin Karşılaştırılması....	87

TABLO LİSTESİ

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1. 1908-1922 Yılları Arasında Kurulan Milli Bankaların Sermayeleri (Cari Fiyatlarla).....	46
Tablo 2. 1908-1922 Yılları Arasında Kurulan Milli Bankaların Sermayeleri (Sabit Fiyatlarla).....	48
Tablo 3. Kuruluş Yıllarında Dağıtılan Temettü (1925-1928).....	78
Tablo 4. Türkiye İş Bankası'nın Ekonomi İçindeki Yeri: GSMH'ye Oranlar(1924-1933).....	84
Tablo 5. Dönemlere Göre Bankalardaki Reel Toplam Sermaye.....	87
Tablo 6. 1923-1932 Yılları Arasında Kurulan Milli Bankaların Sermayeleri (Cari Fiyatlarla).....	88
Tablo 7. 1923-1932 Yılları Arasında Kurulan Milli Bankaların Sermayeleri (Sabit Fiyatlarla).....	90
Tablo 8. Vilayet Müftülüğüne Gönderilen Teminat Mektupları Şartsız Kabul Edilen Bankalar Listesi.....	122
Tablo 9. Milli ve Yabancı Bankaların 1933 Senesi Sonundaki Tasarruf Harekâtını Gösteren Cetvel.....	125
Tablo 10. 1911-1933 Yılları Fiyat Endeksleri.....	128

ÖZET

II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Milli Bankacılığın Sürekliliği (1908-1932)

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e geçiş dönemi büyük siyasi değişikliklere rağmen iktisadi olarak önemli bir sürekliliğe sahne olmuştur. Milliyetçi akımların ve savaşların etkisiyle önceki dönemin liberalizmine tepki olarak ortaya çıkan milli iktisat düşüncesi geçiş döneminin iktisadi politika ve faaliyetlerini şekillendiren kurumsal yapı olarak bu süreklilikte önemli bir yere sahiptir. Bu dönemin iktisadi politika ve faaliyetleri sektörler bazında karşılaştırılarak incelendiğinde büyük oranda bir devamlılığın söz konusu olduğu görülmektedir.

Milli iktisadın bankacılık ve finans alanındaki alt şubesi olan milli bankacılık bazı aksi görüşler olmasına rağmen II. Meşrutiyet'le başlamış ve Cumhuriyet dönemiyle gelişme göstererek devam etmiştir. İttihat ve Terakki milli bankacılığın milli iktisadı oluşturmak ve geliştirmek için ne derece önemli olduğunun bilincindeydi. Bunun için milli menfaatlere zıt hareket eden Osmanlı Bankası'nın yerini alması için sermayesi tamamen milli olan İtibar-ı Milli Bankası'nı kurmuştur. Cumhuriyet yönetimi de aynı politikayı Türkiye İş Bankası'nı kurarak devam ettirdiğini göstermiş ve daha sonra bu bankaları birleştirerek bu sürekliliği pekiştirmiştir.

Her iki dönemde iktidarın desteğiyle büyük toprak sahipleri ve tüccarlar tarafından kurulan diğer taşra bankalarının kurucu sermayeleri, amaçları, kuruluş yöntemleri ve uğraşı alanları incelendiğinde birbirlerinin devamı oldukları açıkça görülmektedir. Savaşlar ve mübadelelerin etkisiyle yabancı sermayenin bıraktığı boşluğu doldurmak için taşra bankacılığı şeklinde örgütlenmeye başlayan milli sermayenin gücünü artırarak zamanla yabancı sermayenin yerini tuttuğu görülmektedir.

Bu tez çalışmasında bir kurum olarak milli bankacılığın II. Meşrutiyet'le nasıl başladığı ve kurumsal süreklilik içinde Cumhuriyet dönemine geçişinin ne şekilde gerçekleştiği Yeni Kurumsal İktisat literatürü ve birincil kaynaklardan yararlanılarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Milli Bankacılık, Yeni Kurumsal İktisat, Türkiye İş Bankası, İtibar-ı Milli Bankası, Yerel Bankalar.

ABSTRACT

Continuity of National Banking from Second Constitutional Era to Early Republic (1908-1932)

Despite great political changes there has been an economic continuity from the Second Constitutional Era to Republic. National economy as a reaction to liberalism in the previous period was a product of national movements and wars and it has an important role as an institutional framework in the continuity of economic policy and activities in the transitional period. If economic policy and activities of this period were compared and analyzed the continuity to a large extent would be seen.

Although there are some oppositions national banking as a sub-branch of national economy in the area of banking and finance has been started with Second Constitution and continued to develop in the Republican period. Committee of Union and Progress was aware of the importance of the national banking for building and developing the national economy. Therefore they have founded Credit National Bank with totally national capital in order to replace Ottoman Bank that has acted against the national interest. Republican administration showed that they also were following this policy by founding Türkiye İş Bankası and later they strengthened this continuity by merging these two national banks.

When founding capital, objectives, founding methods and field of occupation of rural banks that are founded by big landlords and tradesmen with the help of administrations of the transition period are investigated it would be seen that they were continuation of each other. National capital which is started to be organized in the form of rural banking in order to fill the gap that is left by the foreigners because of the wars and population exchange increased its power and dominance and incrementally replaced foreign capital.

In this thesis, how national banking as an institution is initiated in the Second Constitutional Era and in what way it passed to the Republic in institutional continuity has been investigated by benefiting from current New Institutional Economics literature and primary sources.

Keywords: National Banking, New Institutional Economics, Türkiye İş Bankası, Credit National Bank, Local Banks.

GİRİŞ: KURUMSAL İKTİSAT VE SÜREKLİLİK

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e geçiş dönemi saltanatın kaldırılması ve bir ulus devlet inşası gibi çok büyük siyasi değişimlere sahne olduğu halde iktisadi alanda böyle bir kırılmadan söz etmek mümkün değildir. Balkan ve I. Dünya Savaşlarının etkisiyle şekillenen ve liberalizme bir tepki olarak ortaya çıkan "milli iktisat" yaklaşımı geçiş dönemi boyunca kesintiye uğramadan iktisadi politika ve faaliyetler üzerinde etkisini sürdürmüştür. Kendi kendine yeterli olmak manasındaki milli iktisat sadece geçiş döneminde değil farklı isimler altında 1980'lere kadar etkisini devam ettirmiştir.

Bankacılık sektörü milli iktisat düşüncesinin etkisiyle 20. yüzyılın başlarında büyük bir dönüşüm göstermiştir. II. Meşrutiyet'in ilanına kadar yabancı bankaların tahakkümü altında olan bu sektör milli bankaların artmasıyla yabancı etkisinden giderek kurtulmuş ve milli bir nitelik kazanmıştır. Ancak bu dönüşümün varlığını kabul etmekle birlikte ne zaman başladığı konusunda farklı görüşler vardır. Bunlardan bazıları Cumhuriyet öncesi milli bankacılığın dikkate değer bir ölçekte olmadığını diğer bir kısmı ise yabancı bankalarla borca dayalı banka sisteminin Cumhuriyet'e kadar tek sistem olarak devam ettiğini öne sürerek milli bankacılık dönemini Cumhuriyet'le başlatmaktadırlar.

Bu çalışmada milli bankacılığın II. Meşrutiyet'le başlayan iktisadi milliyetçiliğin bir parçası olarak oluşması, Cumhuriyet öncesinde de gerek sayı gerek sermaye bakımından ihmal edilemeyecek boyutlara ulaşması ve Cumhuriyet döneminde gelişmesini sürdürerek yabancı bankacılığın yerini alması incelenecektir. Çalışmanın amacı II. Meşrutiyet'le başlayan kurumsal yapıdaki değişimin milli bankalar üzerindeki etkisinin geçiş dönemi boyunca süreklilik arz ettiğini iki dönemin karşılaştırmasını yaparak göstermektir. Bu süreklilik incelenirken Yeni Kurumsal

İktisat'ın kurumların değişimi ve sürekliliği konusundaki görüşlerinden yararlanılacaktır.

Son dönemlerde iktisat teorisine önemli katkılarıyla dikkat çeken ve aldıkları Nobel dllerine bu durumlarını perçinleyen kurumsal iktisatçılar¹ iktisadi faaliyetler üzerinde kurumların ve kurumlardaki değişimin etkisi üzerinde durmuşlardır.² Kurumlar toplum içinde kişiler veya farklı gruplar ya da kesimler arasındaki ilişkileri biçimlendiren ve yönlendiren yazılı ve yazılı olmayan kurallar, örgütlenmeler ve bunların uygulanması olarak tanımlanıyor. North kurumları bir toplumdaki oyunun kuralları veya daha formel bir şekilde insan davranışlarını şekillendiren ve yine insanlar tarafından oluşturulan kısıtlar olarak tanımlamaktadır.³

Kurum ve kuralların büyük bir kısmını yazılı olmayan kurallar belirlemektedir. Bunun en bariz bir örneğini başka bir ülkeye ekonomik bir faaliyette bulunmak için giden bir iş adamının karşı karşıya kaldığı yazılı olmayan fakat o ülke halkının "işleri yapma biçimi" olarak özetleyebileceğimiz kurum ve kurallarda görebiliriz.⁴ Kurumların diğer bir özelliği de bir kez biimlendikten sonra süreklilik kazanmalarındır. Bu süreklilik sayesinde insanların ve toplumların davranışlarını uzun süreli olarak etkilemeye, davranışları üzerinde kısıtlar oluşturmaya başlıyorlar. Dn oluşturulan kurumların bugünkü gelişmeleri etkilediği gibi, bugün oluşturulan kurumların yarınki gelişmeleri etkileyeceği beklenmektedir. Eski kurumların etkilerinden kurtulmak yeni kurumların oluşması ve güçlenip eski kurumların yerini almasıyla ancak mümkün oluyor. Kurumların çok uzun süre davranış biçimlerini etki altında tuttuklarına dair ilginç bir örnek olarak "el sıkışma" kurumunu verebiliriz. Bazı görüşlere göre çok eski zamanlara dayanan bu kurum iki kişinin karşılaştıklarında ellerinde karşısındakine

¹ 1991'de Ronald Coase, "The Nature of the Firm" (1937) ve "The Problem of Social Cost" (1960) isimli çalışmalarıyla, 1993'te Douglass North, kurumların tarihsel süreçte iktisadi performans üzerine etkisine yapmış olduğu katkılarla ve nihayet, 2009'da Oliver Williamson organizasyon teorisi ve Elinor Ostrom ortak mülkiyet üzerine yapmış oldukları katkılarla Nobel İktisat dl'ne layık görülmüşlerdir.

² Çetin, Tamer. «Yeni Kurumsal İktisat.» *Sosyoloji Konferansları*. İstanbul: Sosyoloji Konferansları Dergisi, 2012, s.43.

³ North, Douglass. «Institutions.» *The Journal of Economic Perspectives* (1991), s. 97

⁴ North, Douglass. «Institutions and Economic Growth: An Historical Introduction.» *World Development* (1989), 1324.

zarar verecek bir silah bulunmadığını göstermek için oluşturulmuş ve yüzyıllar boyunca devam etmiş fakat karşılıklı güvenin göstergesi olma anlamını hala yitirmemiştir.⁵

Kurumların tarih içerisinde değişmesi değişim karşısında dirençleri kırıldığında ancak gerçekleşiyor. Bunun sebebi olarak tesadüfi veya dışsal faktörlerden kaynaklanan bir “yol bağımlılığı”⁶ olduğunu ileri sürenler olduğu gibi, North’un dile getirdiği gibi kurumsal değişim mekanizmasının işleyişinin bunu gerekli kıldığını söyleyenler de vardır. North’a göre kurumsal değişim mekanizması şu şekilde çalışmaktadır. Nüfusta, teknolojiye veya bilgi maliyetlerindeki değişikliklerden dolayı “görece fiyatlar” değişmektedir. Görece fiyatlardaki bu değişim tarafların kontratlarını yeniden tasarladıklarında daha iyi bir durum elde edeceklerini düşünmelerine sebep olur. Fakat kontratlar bir kurallar hiyerarşisi içinde tanımlandıklarından kontratlardaki bazı değişiklikler daha temel bazı kural ya da kurumların değişikliğini veya var olan bir geleneğin zaman içerisinde tedrici olarak ihmal edilmesini gerektirdiğinden kurumsal değişim çoğunlukla birçok dirençle karşılaşarak çok uzun bir süreçte ancak gerçekleştirilebilmektedir.⁷ Farklı toplumlar tarih seyri içerisinde farklı kurumlara ve farklı kurumsal değişimlere şahit olmaktadır. Kurumların oluşması ve süreç içerisinde evrilmesi toplumların içinde buldukları sosyal, siyasi ve iktisadi şartlara göre değişiklik göstermektedir.

Yeni Kurumsal İktisadın kurum ve kurumsal değişim çalışmaları “kurumlar” ve “organizasyonlar” arasında bir ayrımı öngörmektedir. Kurumlar oyunun kurallarını oluştururken organizasyonlar oyuncuları oluşturur. Bu ikisinin birbirleriyle olan ilişkisi kurumsal değişimi şekillendirir. İnsan davranışlarını sınırlayan kurumlar (gelenekler, adetler, tabular, etik kuralları) standart ekonomik kısıtlarla beraber (kısıtlı teknoloji ve kaynaklar) bir ekonomideki seçim kümesini tanımlarlar.⁸ Bireyler kurumlar tarafından tanımlanmış olan bu seçim kümesinden tercihleri

⁵ Pamuk, Şevket. *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 55.

⁶ David, Paul A. «Clio and The Economics of Qwerty.» *The American Economic Review* (1985), s.332.

⁷ North, (1989), a.g.e., s. 1319.

⁸ North, Douglass. *Understanding the Process of Economic Change*. New Jersey: Princeton University Press, 2005, s. 59

doğrultusunda bir seçim (hangi malı tüketecekleri, ne çeşit bir üretim yapacakları gibi) yaparlar. Kurumlar topluluklar ve bireyler arasındaki belirsizliği azaltmak ve verimliliği artırmak için kişilerin ve toplulukların geliştirdikleri kurallar bütünü ve bu kuralların uygulanmasından ibarettir.

Organizasyonlar ise belli bir amaç etrafında toplanmış bireylerin oluşturduğu gruplardır. Firmalar, ticaret odaları ve kooperatifler ekonomik kurumlara; siyasi partiler, senato ve denetleme kurumları politik kurumlara; dini vakıflar ve kulüpler ise sosyal kurumlara örnek olarak gösterilebilir. Kurumsal yapı tarafından sağlanan fırsatlar ne tür organizasyonların ortaya çıkacağına karar vermektedir. Organizasyonların girişimcileri iktisadi kısıtlardan kaynaklanan sürekli rekabet karşısında kurumsal değişimi tetiklerler. Bunlar yeni veya farklılaşmış bir fırsat gördüklerinde var olan kuralları gerek direkt politik kurumlar aracılığıyla gerekse dolaylı olarak değiştirerek kurumsal değişime öncülük ederler.

North kurumsal değişim sürecini beş madde halinde şu şekilde özetlemiştir:

1. Kıtık ve buna bağlı olarak rekabet, ekonomi düzeni içinde kurumlar ve organizasyonlar arasındaki sürekli etkileşim, kurumsal değişim için anahtar role sahiptir. Bu tür rekabet kurumsal değişimin kaynağıdır.
2. Rekabet, organizasyonları hayatta kalmak için sürekli yeni beceriler ve bilgilere yatırım yapmaya zorlayacaktır. Bireyler ve ait oldukları organizasyonların elde ettiği bilgi ve beceri türü, fırsatlar hakkında insanların evrimleşen algılarını şekillendirecek ve böylece kurumları yavaş yavaş dönüştürecek olan tercihler kümesini şekillendirecektir.
3. Kurumsal çerçeve, en yüksek kazanımı sağlamak için gerekli olan bilgi ve yetenek türlerini elde etmeyi zorlayan bir güdü yapısı sağlar.
4. Algılar oyuncuların zihinsel yapılarından elde edilir.
5. Bir kurumsal yapının kapsam ekonomileri, tamamlayıcılar ve ağ dışsallıkları, kurumsal değişimi son derece yavaş ve yol bağımlı hale getirir.⁹

⁹ North, (2005), a.g.e., s. 60.

Kurumsal iktisat alanında çalışma yapan araştırmacılar teorilerini test etmek için sıklıkla tarihten örnekler kullanırlar. Özellikle son dönem kurumsal iktisatçıları öncekilerden ayıran en büyük fark tarihi olayları teorilerinin test edildiği bir laboratuvar gibi kullanıp teorilerini deneysel olarak da destekliyor olmalarıdır. North 16. yüzyılın başlarında birbirlerine oldukça benzer durumda olan İngiltere ve İspanya'nın geliştirmiş oldukları kurumsal yapının farklılığından dolayı sonraki yüzyıllarda çok farklı bir iktisadi gelişme gösterdiklerini söyler. Bunu her iki ülkede de artan vergi ihtiyaçlarını gidermek için kralların halka sundukları "koruma ve adalet" in halktan topladığı vergilerle olan karşılıklı ilişkisini inceleyerek yapmaktadır. North özetle İngiltere'deki Parlamento'nun Kral'a karşı yürütmüş olduğu temsil görevinin Kral'ın vergi veren tebaasını istediği gibi kullanmasına engel olarak daha verimli iktisadi kurumların ortaya çıkmasına sebep olduğunu ifade eder. Vergi verenler mülkiyet haklarını korumak için Parlamento'nun desteğiyle anonim şirketler halinde örgütlenmiş, İngiltere Bankası kurulmuş ve yeni finansal araçlar geliştirilmiştir. Bu gelişmeler işlem maliyetlerini o kadar fazla azaltmıştır ki İngiltere'nin finansal devrimi şeklinde tanımlanmışlardır. Fakat İspanya'da Kral'ın karşısında vergi verenleri temsil edecek güçlü bir Parlamento bulunmuyordu. Aynı zamanda Kral İngiltere Kralı gibi birinci derecede tebaasının vereceği vergilere bağımlı halde değildi. Kendi bekasını tebaasının ekonomik faaliyetlerinde görmediği için vergileri 10 katına kadar artırabiliyor ve gerekirse mallarına el koyabiliyordu. Bu sebeplerden dolayı 16. yüzyıl İspanya'sında iktisadi faaliyetleri daha verimli hale getirecek kurumlar oluşturulamamıştır. Bu durum ekonomik faaliyetlerin karmaşık hale gelmesiyle İngiltere ekonomisinin gelişmesine İspanya ekonomisinin ise gerilemesine sebep olmuştur.¹⁰ Görüldüğu gibi kurumlar ve kurumsal yapının şekillenmesine zemin hazırlayan organizasyonlar (anonim şirketler, bankalar vb.) ülkelerin iktisadi politika ve faaliyetleri üzerinde ciddi etkilere sahiptirler. Mevcut bir kurumsal yapı bu etkili rolünü başka bir kurumsal yapıya dönüşene kadar sürdürmektedir. Bu dönüşümü de yeterince güçlü ve maksimum faydasını başka bir kurumsal yapıda gören organizasyonlar gerçekleştirmektedirler.

¹⁰ North, (1989), a.g.m., s.1324-1327.

Bu çalışmada II. Meşrutiyet'in başlarında siyasi bir organizasyon olarak İttihat ve Terakki'nin önderliğinde 19. yüzyıldaki kurumsal yapıya tepki olarak gerçekleştirilen kurumsal yapıdaki önemli değişikliklerin dönemin iktisadi politika ve faaliyetleri üzerindeki etkisi bankacılık alanı özelinde ele alınacaktır. İttihat ve Terakki'nin iktisadi alanda oluşturmaya çalıştığı kurumsal yapı "milli iktisat" şeklinde ifade edilebilir. Bu kurumsal yapının en önemli yapı taşlarından birisi de şüphesiz milli bankacılıktır. Dolayısıyla yukarıda bahsedilen manasıyla birer organizasyon olan milli bankaların değişen kurumsal yapı içinde kendilerini nasıl konumlandıklarını ve geçiş dönemi boyunca süreklilik arz eden kurumsal yapıyla olan ilişkisini ortaya koymak milli bankacılığın nasıl oluştuğu ve nasıl bir süreklilik içinde geliştiğini anlamak noktasında önemlidir.

Çalışmanın birinci bölümünde genel olarak iktisat politikalarının kurumsal yapının nasıl etkisi altında kaldığı ve bu etkinin her iki dönemde nasıl bir süreklilik arz ettiği incelenecektir. Bu inceleme yapılırken öncelikle geçiş dönemine damgasını vurmuş kurumsal değişiklikler ele alınmış, sonrasında reel ve finansal alanda sürekliliğin var olup olmadığı tartışılmıştır. İkinci bölümde ise milli iktisadın çalışmanın asıl konusunu oluşturan bankacılık üzerindeki etkisi ve bu dönem bankacılığını nasıl "milli bankacılık dönemi" olarak şekillendirdiği incelenecektir. Burada II. Meşrutiyet döneminin genel olarak finans ve bankacılık politikalarına değinildikten sonra dönemin en önemli bankası olan İtibar-ı Milli Bankası ve diğer milli bankalar kurucuları, kuruluş amaçları, yöntem ve gerekçeleriyle ele alınacaktır. Üçüncü bölümde de aynı inceleme Cumhuriyet döneminin genel finans ve bankacılık politikaları, Türkiye İş Bankası ve bu dönemde kurulan diğer milli bankalar özelinde yapılacaktır. Sonuç bölümünde ise her iki dönem karşılaştırılarak II. Meşrutiyet'le değişen kurumsal yapının oluşturduğu "milli iktisat"ın ve bunun etkisi altında gelişen "milli bankacılık"ın siyasi değişikliklere rağmen geçiş döneminde nasıl bir süreklilik arz ettiği tarihten alınmış bir kesitle ortaya konulacaktır.

1. MEŞRUTİYET'TEN CUMHURİYET'E İKTİSAT POLİTİKALARINDA DEĞİŞİM VE SÜREKLİLİK

II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e geçiş dönemi incelendiğinde kapitülasyonlar, Kanun-ı Esasi ve gümrük vergilerinin dönemin genel iktisadi politika ve faaliyetlerini etkileyen önemli kurumlar olduğu söylenebilir. Bu bölümde iktisadi kurumsal yapının önemli unsurlarını oluşturan bu kurumların nasıl bir değişim geçirdiği ve bu değişimin iktisadi politika ve faaliyetler üzerindeki etkisi incelenecektir.

Kapitülasyonlar Osmanlı topraklarındaki yabancılara adli, mali, ticari ve idari alanlarda çeşitli ayrıcalıklar vermektedir. Özellikle iktisadi alandaki ayrıcalıklar yerel halkın iktisadi faaliyetlerde bulunmalarının önünde büyük engel teşkil ediyordu. Kapitülasyonların kaldırılmasına Tanzimat'tan beri çalışılmıştır fakat yabancı devletlerin karşı çıkmaları nedeniyle bir türlü başarılamamıştır. II. Meşrutiyet'te de ülkenin ve milli iktisadın menfaatlerine ters olarak görülen bu ayrıcalıkların kaldırılmasına çalışılmış fakat bu çaba I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla ancak başarıya ulaşabilmiştir.¹¹ İttihat ve Terakki yönetimi savaş şartlarından yararlanarak kapitülasyonları tek taraflı olarak kaldırmıştır. Bu kararlar birlikte doğan yabancıların statülerindeki boşluk geçici kanun maddeleriyle düzenlenmiştir. Buna göre yabancıların her türlü ayrıcalıklı statülerine son verilmiş ve ancak Osmanlı uyruklarına tahsis edilmemiş olan haklardan yararlanabilmeleri öngörülmüştür. Güvenlik ve kamu düzenini ilgilendiren ve vergilendirme gibi hususlarda yabancılar da Osmanlı uyruklarının tabi olduğu esaslara uymak zorunda kalmışlardır.¹²

Kapitülasyonlara karşı olan bu tutum Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. M. Kemal kapitülasyonlara karşı tutumunu bir meclis konuşmasında kapitülasyonların

¹¹ İnalçık, Halil "İmtiyazat", TDV İslâm Ansiklopedisi, C.XXII, TDV Yayınları, İstanbul 1994.

¹² Toprak, Zafer. *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*. İstanbul: Yurt Yayınları, 1982, s.72.

zaten sanayileşmiş Avrupa'nın gücüne güç kattığını ve zaten yeterince güçlü olmayan milli iktisadiyat üzerindeki yükü artırdığını dile getirmiştir. Lozan görüşmelerinde de en hararetli tartışmaların yaşandığı konulardan bir tanesi kapitülasyonların kaldırılması meselesidir ve uzun tartışmaların sonunda kapitülasyonların karşılıklı kaldırılmasıyla sonuçlanmıştır.¹³

Dış pazara açık ve yabancı sermayenin iktisadi hâkim güç olduğu Osmanlı ekonomisinde kapitülasyonlar bir kurum olarak düşünüldüğünde üç yüzyılı aşkın bir süre boyunca etkisini sürdürmüştür. Daha çok siyasi maksatlar gerekçesiyle uygulamaya konmuşken, süreç içinde tanınan imtiyazlar zamanla gücünü yitiren Osmanlı ekonomisinin kendi sermayesini oluşturamayan, yabancı sermayeye bağımlı bir hale gelmesinde etkili olmuştur. Kapitülasyon kurumunun kaldırılarak yerine daha eşitlikçi ve bazı yönleriyle Osmanlı uyruklarını önceleyen bir düzenlemeye gidilmesi milli sermaye ve teşebbüslerin önünü açmıştır. O zamana kadar memur, asker veya çiftçi olan Müslüman-Türk unsurun ticarete ve milli şirketler tesisinde yer almasının önünü açmıştır. Cumhuriyet döneminde de kapitülasyonlara karşı olan bu tutumun süreklilik arz etmesi yabancı sermaye ve sermayedarların yerlerini milli sermaye ve sermayedarlara terk ederek etkilerinin azalmasını sağlamıştır.

Kurumsal iktisatçılar günlük iktisadi faaliyetlerin çerçevesini çizen, yapılan muamelelerin kısıtlarını belirleyen en tepedeki kurum olarak anayasayı görmektedirler. Çünkü diğer bütün kanun ve kuralların anayasaya uygunluğu gerekmektedir. Bu açıdan incelediğimiz döneme baktığımızda 1909 yılında Kanun-ı Esasi'nin kabul edilmesiyle Osmanlı Devleti batılı manada bir anayasayı kabul ediyordu. Bu anayasa ile padişahın yetkileri sınırlandırılmış ve bazı yetkiler parlamentoya ve sadrazama devredilmiştir.

Dersaadet Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası Reisi Mehmet Abud Kanun-ı Esasi'nin tekrar kabul edilmesinin Osmanlı Devleti'nde ticaret, ziraat ve sanayi üzerinde iyi

¹³ Sevim, Ali, İzzet Öztoprak ve Mehmet Akif Tural. *Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006, s.226.

tesirleri olacağını dile getirerek yeni yönetime Kanun-ı Esasi'yi yeniden yürürlüğe koyduklarından ötürü şükranlarını bildirmiştir. Mehmet Abud'a göre ülkede ticaretin gelişmemesinin sebebi önceki "istibdat" yönetiminin tutarsız müdahaleci tavırlarıydı. Meşrutiyet ve Kanun-ı Esasi ile birlikte kişilik haklarının muhafazası güvence altına alınıyor ve hukukun üstünlüğü tartışılmaz olarak kabul ediliyordu. Bu durumda kendini güvende hisseden Millet-i Osmaniye'nin saadet ve refaha mazhar olacağını ticaret, ziraat ve sanayinin terakki edeceğini söylüyordu.¹⁴

Kanun-ı Esasi 1921'de bazı değişiklikler geçirmiş ve nihayet 1924 Anayasası ile yürürlükten kaldırılmıştır. Böylelikle 1909'da ilk adımları atılan anayasal bir yönetim sistemine geçiş saltanatın kaldırılıp, Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından 1924 Anayasası'yla tamamlanıyordu. Aslında Tanzimat'la başlayan özel mülkiyetin garanti altına alınması ve müsaderenin kaldırılması gibi iktisadi yaşama katılmayı teşvik edici tedbirler Meşrutiyet ve daha sonra Cumhuriyet anayasalarıyla kapsamı daha da genişletilerek bu alandaki engellerin kaldırılmasında etkili olmuşlardır.

Üçüncü bir kurum olarak da Osmanlı Devleti'nin dış ticarete kullandığı vergi politikaları düşünülebilir. Osmanlı devleti tarihi boyunca ithalatı teşvik edici ihracatı zorlaştırıcı politikalar izlemiştir. Bunda ülke içinde malların kıtlığından kaynaklanacak bir pahalılığın halka zarar vermemesi düşüncesi yatmaktadır. Genç'e göre Osmanlı Devleti'nin iktisadi yapısının sacayağını oluşturan üç temelden birisi de "iaşecilik"ti.¹⁵ İaşecilik halkın ucuz ve çeşitli mal bulabilmesi için serbest bir dış ticaret politikası izlemeyi, dolayısıyla ihracatı caydırırken ithalatı teşvik etmeyi öngörüyordu. 19. yüzyılın artan liberalizmiyle birlikte bu durum iyice pekişiyordu. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde Osmanlı'nın bu serbest hatta ithalatı teşvik eden dış ticaret politikası birçokları tarafından eleştiriliyordu. Bu kesim Osmanlı'nın kendi sanayisinden mahrum olduğunu özellikle belirtiyor ve yerli bir sanayinin oluşması için koruyucu bir dış ticaret politikasına geçmesinin gerekliliğini savunuyordu.

¹⁴ *Kanun-ı Esasi ve Tesirati*, Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, 24. Sene, no:1232, 2 Ağustos 1324, s. 261. (aktaran Toprak, 1982, 45)

¹⁵ Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2002, s.99.

Osmanlı'nın uygulamış olduğu "ad valorem" gümrük vergisi (malın değeri üzerinden alınan vergi) sistemi koruyucu bir dış ticaret politikası izlemeyi engelleyen sadece hazinenin mali kaygılarıyla oluşmuş bir sistemdi. Bab-ı Âli lke menfaatlerine ve milli iktisada daha elverişli olan spesifik gümrüklere(farklı mallara farklı oranlar belirlenebilen bir sisteme) geçmeyi istemiş fakat kapitülasyonlardan fayda sağlayanlar tarafından bu girişimler her defasında engellenmiştir. Nihayet yine savaş Şartlarından yararlanılarak spesifik gümrüklere geçilmiştir. Bu yeni gümrük tarifesi iktisadi bağımsızlık noktasında önemli bir adım olmuştur. Fakat savaş süresiyle sınırlı kaldığından etkisi çok kapsamlı olmamıştır.

Cumhuriyet döneminde de benzer istekler dile getirilmiş olmasına rağmen dış ticaret rejimlerinde Lozan'da alınan bir karar sebebiyle 1929 yılına kadar bir değişikliğe gidilemeyecekti. Sonuç olarak gerek İttihat ve Terakki döneminde gerekse Cumhuriyet'in ilk yıllarında korumacı bir dış ticaret politikası izlenememesinin sanayileşme üzerinde kötü etkileri olmuştur. Türkiye bu durumdan ancak büyük buhranın da etkisiyle ie kapanarak devlet eliyle bir sanayileşme hamlesini başlatarak kurtulacaktır. Görüldüğü gibi dış ticaret politikasını serbest bir Şekilde belirleme yetkisini devlet yönetimine vermeyen bir kısıt kurumsal varlığını geçiş süreci boyunca devam ettirmiş ve var olduğu müddetçe ülkedeki sanayi ve yerel sermayedarın gelişmesinde caydırıcı bir rol oynamıştır.

1.1 Liberalizmden Milli İktisada

19. yüzyılda dünya ekonomisine liberal düşünce hâkimdi. Bu durum bütün dünyada yüzyılın son çeyreğindeki buhrana (1873-1878) ve I. Dünya Savaşı'nın liberal düşünceyi sarsmasına ve kendi kendine yeterli olmak manasına gelen "milli iktisat"a doğru bir yöneliş başlamasına kadar geçerli olmuştur. Osmanlı Devleti de 19. yüzyılda küresel ekonomiye açılmıştı. 20. yüzyılın başında II. Meşrutiyet'in liberal havası ekonomide de etkili olmuş, serbestlik ve bireycilik fikrinin n açılmıştır. Bireyin kişisel çıkarını gözettiği takdirde toplumu en üst refah düzeyine ulaştırabileceği vurgulanmış, "teşebbüs- Şahsi" yaygın bir kullanım alanı bulmuştu.

Bundan böyle Osmanlı “menfaat-i şahsiye”sini gözetecek, “mülkiyet-i şahsiye”sinin dokunulmazlığına inanacak, “hukuk-ı şahsiye”sine sahip çıkacaktı.¹⁶

Bu dönemde teşebbüs-i şahsi ve adem-i merkezîyetçi fikirlerin en güçlü savunucuları olarak Prens Sabahattin ve Mehmet Cavit Bey ön plana çıkıyordu. Mehmet Cavit Bey’in de kurucuları arasında bulunduğu Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası liberalizmin kurumsal yayın organı olarak işlev görmekteydi. Cavit Bey klasik iktisat öğretilerini ve 19. yüzyıl liberalizminin görüşlerini benimsemiştir. Böylelikle bireyciliği toplumculuğun önünde tutuyor ve bireyciliğin “istiklal ve hürriyete” kapı açtığını söylerken toplumculuğun uç noktasında olan sosyalizmi esaret olarak nitelendiriyordu. Cavit Bey ayrıca sermaye ve servet üzerinde çok durmuştur, sermayesiz emeğin zayi olacağını ve Osmanlı’nın kurtuluşunun ancak sermaye temerküzü ile olacağını savunmuştur.¹⁷

Bu fikri gelişmeler ve özgürlük ortamı iktisadi ve özellikle ticari alanda etkili olan yabancı ve gayr-i müslim unsurların lehine olmuştur. Bu liberal ortam ve uluslararası politikadaki liberalleştirme faaliyetleri yabancı sermayeyi pozitif yönde uyarmıştır.¹⁸ Meşrutiyet’in liberal dönem olarak nitelendirilen ilk beş yılında (1908–1913) kurulan anonim şirketlerde yabancı gayr-i müslim unsur ortaklığına gidilmiş, şirketlerin çoğunda yabancı sermaye ağırlığını korumuştur. Buna karşın II. Meşrutiyet liberalizminin beraberinde getirdiği serbest rekabet koşulları altında Müslüman zanaatkârlar yoksullaşarak mesleklerini yitirdiler. Lonca düzeni içinde sağlanan dayanışma ile varlığını sürdürebilen Müslüman esnaf, loncaların kaldırılmasından olumsuz etkilendi.¹⁹

İşte Türk ulusçuluğu böyle bir ortamda yeşermiştir. Kısmen 1908 Devrimi’nin liberal fikir ortamından kaynaklanan Türk ulusçuluğu, diğer bir yönüyle liberalizme, özellikle iktisadi liberalizme bir tepkinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Türk

¹⁶ Faik Bey, *Esnaf için Terakki Yolları* 5, yıl 1, sayı 40, 9 Kanun-ı Sani 1329, s. 315-316. (aktaran Toprak, 1982, 23)

¹⁷ Toprak, (1982), a.g.e., s.23.

¹⁸ Altay, N. Oğuzhan. «Türkiye’de Liberal Politikaların Bankacılık Sektörüne Etkileri.» *Ege Akademik Bakış* (2010): s. 325.

¹⁹ Toprak, (1982), a.g.e., s. 58.

ulusçuluğunun iktisadi boyutu, “milli iktisat”, Müller’den Schmoller’e uzanan romantik Alman iktisat geleneğinden esinlenmişti. Böylelikle birey ikinci plana itilerek cemiyet ve devlete sahip çıkmıştı. Bu durum Osmanlı iktisat yazınına da etki etmiş liberaller yerine milli iktisatçıların görüşleri benimsenmiştir. Bu sayede devlet iktisadi yaşama doğrudan katılmış, “devlet iktisadiyatı” milli iktisadın temel yörüngesini oluşturmuştu.²⁰

Ziya Gökalp’a göre, Osmanlı toplumunda uzun yıllar iktisat kozmopolit bir nitelik taşımıştı. I. Dünya Savaşı yıllarında bile hala okullarda resmen “bırakın yapsınlar, bırakın geçsinler” ilkesini benimseyen Manchester İktisadiyatı okutulmuş, iktisadi vicdanın tümüyle kozmopolit olduğu telkin edilmişti. Oysa kozmopolit bir iktisadi öğreti olamazdı. Artık Manchester İktisadiyatının kozmopolitlikle ilişkisi olmadığı, sanayileşmiş ve bu nedenle serbest ticarete açılmakta sakınca görmeyen İngiltere’nin milli iktisadi olduğu anlaşılmıştı. Gökalp Friedrich List ve John Rae gibi iktisatçılara referans vererek bu tezin ilk defa onlar tarafından ortaya çıkarıldığını ve gittikçe diğer uluslar tarafından da benimsendiğini söylüyordu. Bu durumdan sadece Türklerin mahrum kaldığını dile getiriyordu.²¹ Aynı soruna değinen Tekinalp de okullarda sadece klasik iktisatçıların öğretilerinin tekrarlandığı ve milli iktisat öğretisinin ve öncülerinin esamisinin bile gözükmediğini söylüyordu.²²

I. Dünya Savaşı’yla birlikte “milli iktisat” gündeme gelmişti. Savaş koşulları da milli iktisada ortam hazırlamıştı. Savaşla birlikte Osmanlı Devleti’nin dış bağlantıları büyük ölçüde kesilmişti. Savaş öncesi ortalama 15 milyonu besin maddesi, 30 milyonu sınaî mal olmak üzere yılda toplam 45 milyon liralık ithalatı olan Osmanlı Devleti 1915 yılında bu miktarın yüzde 3’ünü bile getirtememişti. Bu nedenle ülke olanaklarıyla yetinmek zorunda kalınmış, kendi yağıyla kavruan bir Osmanlı ekonomisi oluşturulmak istenmişti.²³

²⁰ Toprak, (1982), a.g.e., ss. 20-21.

²¹ Ziya Gökalp. *Türkçülüğün Esasları*. Dü. Muhammet Cüneyt Özcan. İstanbul: Kitapzamanı, 2008, s. 138.

²² Toprak, (1982), a.g.e., s. 25.

²³ M. Zühtü, *Geçen yılda milli istihsal*, Türk Yurdu, yıl 5, cilt 10, sayı 2, 24 Mart 1332, s. 18-21(aktaran Toprak, 1982, 26)

Savaşla birlikte kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırılarak koruyucu bir dış ticaret politikasına geçilmişti. İç ticarete de, devlet iktisadi yaşamın hemen her alanında etkinliğini arttırmıştı. Kooperatifler aracılığıyla ticaretin yabancı ve gayr-i müslimlerden alınarak Müslüman-Türk unsura devri öngörülmüştü. Bu arada İttihat ve Terakki ulusal bankacılığa yönelmiş, Osmanlı Bankası'nın yerini alacak bir devlet bankasının temellerini atmış, taşrada Müslüman-Türk eşrafı milli banka kurmaya özendirilmişti.²⁴

Milli iktisat savaş ortamının da etkisiyle Osmanlı toplumu tarafından kısa sürede benimsenmişti. İttihatçıların desteğiyle çıkan İktisadiyat Mecmuası "milli iktisada doğru" söylemini düstur edinmiş ve dönem boyunca milli iktisat öğretilerinin dile getirildiği yayın organı olmuştur. Bu dergide Alman ulusal ekonomisinin oluşturulma yöntem ve aşamaları model olarak sunulmuş ve bunun temel taşı olarak görülen "milliyet" üzerine çok ciddi vurgu yapılmıştır. Dergi yazarlarından olan Tekinalp özellikle Friedrich List hakkında pek çok övgüler yaptıktan sonra "Türklerin 'siyasi Bismarck'ları' olduğu gibi 'iktisadi Bismarck' diyebileceğimiz Friedrich List'leri de olmalıdır" demektedir.²⁵

Milli iktisadi program kabul eden bir diğer dergi de Türk Yurdu dergisiydi. 1915 yılını milli iktisadın başlangıç tarihi olarak kabul eden dergiye göre Meşrutiyet'in ilk yıllarındaki liberal havanın etkisiyle iktisat ve sosyoloji, matematik ve kimya gibi kesin yasaları olan soyut bilimler gibi algılanmış ve genel-geçer kaideler olarak görülmüştür. Oysa her iki disiplin de sadece soyut temellere dayandırılıp milli yönleri göz ardı edilemezdi.²⁶ Gökalp'in dediğine göre aksine milli iktisadın öngördüğü gibi her ulusta var olan iktisadi gerçeği bulmak için ulusun somut gerçekleri, geçmişi, kurumları izlenmeli ve incelenmeliydi. Bu incelemeyi yapmadan sadece klasik

²⁴ Toprak, (1982), a.g.e., s. 21.

²⁵ Tekin Alp, *Milli iktisat*, İslam Mecmuası, sayı 22, 12 Şubat 1330, s. 562.

²⁶ S[in], *İktisadiyyat Mecmuası*, Türk Yurdu, yıl 5, cilt 9, sayı 13, 25 Şubat 1331, s. 204-205. (aktaran Toprak, 1982, 26)

iktisadın öngördüğü şekilde “ne olması gerekir” üzerinde durmak “hal-i hazırda ne olduğunu” anlamadan eksik sonuçlara götürecektir ve boş bir uğraşdır.²⁷

Özetle, II. Meşrutiyet’in ilk yıllarındaki 19. yüzyıldan kalma liberal hava Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı’nın olağanüstü koşullarının da etkisiyle yönünü milli iktisada çevirmiştir. Dönemin dergi ve makalelerinde şiddetle eleştirilen klasik iktisadın öngörülerinin yerine Alman ulusal ekonomisinin yani milli iktisadın benimsenmesi gerektiği ısrarla vurgulanmıştır. Meşrutiyet liberalizminden kötü yönde etkilenen Müslüman-Türk unsur İttihat ve Terakki’nin de desteğiyle iktisadi olarak giderek güçlenmeye ve içlerinden yeni sermayedarlar çıkarmaya başlamıştır. Bu milli sermaye daha sonra İstiklal Mücadelesini yürütecek kadroların temelini oluşturmuştur.

1.2 Milli İktisatta Süreklilik

Erik Zürcher yaptığı dönemlendirme çalışmalarında 1908-1950 arasının Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasını da içermesine rağmen siyasi, iktisadi ve ideolojik olarak çok büyük bir süreklilik içerisinde olduğunu söyler. Fakat bu süreklilik bir görüşün sürekli hâkim olarak devam etmesi şeklinde gerçekleşmemiştir. “Milli” fikrinin her iki döneme de ağırlığını koymuş olmasıyla birlikte birbirleriyle mücadele eden karşıt görüşlerin her iki dönemde de var olduğunu belirtmek gerekir. Mesela iki dönem süreklilik açısından karşılaştırıldığında, liberalizmi takip eden otoriter baskıcı tek parti yönetiminin İttihat ve Terakki de olduğu gibi Cumhuriyet’in erken yıllarında da söz konusu olduğu görülür. Buna göre her iki dönemde de 1908-1913 ve 1919-1925 tarihleri arasındaki liberal ve çoğulcu ortamı baskıcı bir ortam takip etmiştir.²⁸ Dolayısıyla Meşrutiyet’in başlattığı liberal hava savaşlarla yerini milli iktisada bırakırken Milli Mücadele sonrasındaki özgürlükçü hava da yerini tek parti rejimine ve büyük bunalımın da etkisiyle liberal olmayan bir ekonomi politikğe bırakmıştır.

²⁷ Ziya Gökalp, *Milli iktisat nasıl vücuda gelir*, İktisadiyyat Mecmuası, yıl 1, sayı 35, 24 Teşrin-i Sani 1332, s. 1-3.

²⁸ Zürcher, Erik Jan. *Turkey: A Modern History*. New York: IB Tauris Publishers, 2004, s.4.

Bu sürekliliği yazar şu şekilde daha da derinleştirir. Kemalistler kadro olarak İttihatçılardan beslendiği gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun temel siyasal düşüncesi olan Kemalizm de İttihatçılıktan beslenmiştir. Pozitivizm, tıpkı İttihatçılar gibi, Kemalistleri de etkilemiştir. İttihatçılar ile Kemalistler laiklik, halkçılık ve inkılâpçılık ilkelerinde benzerlikler göstermektedir. Böylelikle birçok konuda süreklilikten bahsetmek de mümkün olmaktadır. Siyasal düşünce alanında var olan benzerlikler iktisat politikaları alanında da görülür. Zürcher bu süreklilik konusundaki yaklaşımını özetle “Cumhuriyet’in sosyoekonomik politikaları, İttihatçıların 1913’te uygulamaya koymuş oldukları milli iktisat programının bir devamıydı” sözü ile dile getirir.²⁹

Yine bu sürekliliğe vurgu yapan bir diğer araştırmacı Keyder, “ulusal kalkınma tema ve amaçlarının birçoğu”nun İttihatçılardan devralındığını söyler.³⁰ Kuruç da bu sürekliliği, “Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomide devleti ve özel girişimciliği birbirine bağlayabilen bir kavram vardı: Milli iktisat. Bu, Cumhuriyet rejimine daha eski yılların tartışmalarından ve deneyimlerinden aktarılmıştır.” sözü ile dile getirir.³¹ Cumhuriyet dönemi Türkiye ekonomisine dair dönemlendirme çalışmaları olan Boratav, “1923–1929 döneminin, iktisat politikaları ve resmi iktisat görüşleri bakımından 1908–1922 dönemiyle şaşılacak bir süreklilik içinde olduğunu” belirtir.³²

İmparatorluktan ulus-devlete sürekliliği gözlenen ve İttihatçılardan Kemalistlerin devraldıkları ve 1920’lerde yürüttükleri milli iktisat politikaları ile amaçlananın ne olduğunu Yahya Sezai Tezel, “Cumhuriyet kurulduğunda, Kemalist liderlerin içtenlikle inandıkları uzun dönemli siyasi program, yeni Türk devletinin içerdiği toplumsal yapı zemini üstünde özel mülkiyete, girişimciliğe ve piyasa ekonomisine dayalı bir kapitalist iktisadi gelişme sürecini gerçekleştirmeye yönelikti.” sözleriyle

²⁹ Zürcher, Erik Jan. *Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce “Kemalizm”*. Çev. Özgür Gökmen. Cilt 2. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001, s.52.

³⁰ Keyder, Çağlar. *Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası, Geçiş Sürecinde Türkiye*. Der. Irvin Cemil Schick-Ertuğrul Ahmet Tonak. Çev. Nail Satlıgan. İstanbul: Belge Yayınları, 1990, s.45.

³¹ Kuruç, Bilsay. *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929–1932)*. Ankara: AÜSBF Yayınları, 1988, s. XXXVI.

³² Boratav, Korkut. *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2006, s.39.

dile getirir.³³ Nitekim bu konuda benzer bir görüşü Kuruç, “1923’ten sonrası yenilik hamlelerinin hız kazandığı ticaret kesiminden başlamak üzere ekonominin hareketlendiği, canlandığı yıllardır. Modern bir ticaret, sınai mülkiyet ve mali sermaye yapısı özlenmektedir. Canlanma ve yenileşmenin ‘milli’ bir özle dolması istenmektedir. Bu canlanmanın yabancı kaynaklarca da ekonomik destek verilmesi halinde bir ‘imar ve inşa’ hareketine dönüşebileceği dile getirilmektedir.” şeklinde ifade eder.³⁴

Döneme ilişkin araştırmaları bulunan bu yazarların hepsi “milli iktisat”ın geçiş dönemi boyunca süreklilik arz ettiği görüşünde birleşmektedirler. Kurumsal yapının iktisadi alandaki çatısı olan Milli iktisadın bu sürekliliği geçiş dönemi iktisat politika ve faaliyetleri üzerindeki süreklilikte en etkili rolü oynamıştır. Bu genel durumun açıklanmasından sonra bu bölümün devamında milli iktisadı oluşturan unsurlar teker teker ele alınarak bu sürekliliğin sektörler bazında da geçerli olup olmadığı incelenecektir.

1.2.1 Reel sektör

1.2.1.1 Sanayi

II. Meşrutiyet döneminde sanayileşme sorununu Dersaadet Ticaret ve Sanayii Odasının yayın organı olan Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi “Bugün tek mil mamulat ihtiyacımızı, hatta serpuş-ı millimiz olan fesimizi bile memalik-i ecnebiyyeden tedarik ediyoruz” diyerek dile getiriyordu. O güne kadar sanayinin olmayışını da baskıcı idarenin caydırıcılığına bağlıyordu. Bu durum Meşrutiyet idaresiyle değişmiş artık sanayinin gelişmesi için bir engel kalmamıştı. Bu gelişmeyi de Osmanlı sermayedarları yapacaklardı.³⁵

Sanayileşmenin önemini vurgulayan diğer bir kesim de Türk Yurdu çevresiydi. Yusuf Akçura o sıralarda İstanbul’da bulunan ve İttihatçılarla yakın ilişkisi bulunan Rus asıllı

³³ Tezel, Yahya Sezai. *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, s.459

³⁴ Kuruç, (1988), a.g.e., s.XXXI.

³⁵ *Memleketimizde tesisat-ı sanaiye*, Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, 24. Sene. No: 1239, 20 Eylül 1324, s. 317. (aktaran Toprak, 1982, 169)

Parvus'un yazılarına dergisinde yer veriyordu. Parvus Osmanlı'nın Tanzimat sonrası İktisaden bağımlı hale geldiğini ve bu mali boyunduruktan ancak sanayileşmekle kurtulabileceğini söylüyordu.³⁶

II. Meşrutiyet'le birlikte, Osmanlı gazete ve dergilerinde yer alan sanayileşmeden yana yazıların yanı sıra, kapsamlı bir teşvik politikası da Bab-ı Âli'nin gündemine gelmişti. 1908 ertesi, sanayileşmeyi özendirmek amacıyla, sanayicilere "imtiyaz" ya da "inhisar" türü ayrıcalıklar önerilmiş, iki teşvik yasa tasarısı hazırlanmıştı. 1913 Aralık ayında Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvakkati yayınlanmış, onu 1914 başlarında Teşvik-i Sanayi Talimatnamesi izlemiş ve 1 Ocak 1917'de de Teşvik-i Sanayii Kanun-u Muvakkatinin Suret-i Tatbiki Hakkında Nizamname çıkarılmıştı. Görüldüğü gibi II. Meşrutiyet yıllarında sanayileşmeye yönelik yoğun bir mevzuata rastlanmaktaydı. Bab-ı Âli artık sanayileşmenin ülke kalkınması için taşıdığı önemi kavramış görünüyor, sanayicileri ayrıcalık ve bağışlıklarla donatıyordu.³⁷

Dersaadet Ticaret ve Sanayi Odası Meşrutiyet yönetiminin sanayileşmeye verdiği önemi şu satırlarla açıklıyordu:

"... devr-i sâbıkta(geçmiş dönemde) mâliye memurları fazla vergi almak gayretiyle bazı yolsuzluklarda bulunurlardı. Halkımızda tevellüd eden (ortaya çıkan) fikr-i tereddüd dahi bu cihetle pek haksız değildi. Mamefih idare-i meşrutenin erbâb-ı sanayi tazyik şöyle dursun bilakis onlara muavenette (yardımda) bulunmak suretiyle menafi-i hazine-i devlete (devlet hazinesinin menfaatlerine) daha ziyade fâide temin etmek cihetini düşünmüş, gaye-i amali (çalışmalarının amacı) memlekette sanayinin terakkisini temin ve bu suretle de erbab-ı sanayi terfihte (rahatlatmakta) bulunduğu aşikârdır. Teşvik-i Sanayi Kanunu erbab-ı sanayiye bu derece teshilat (kolaylıklar) gösteriyor. Bu kanun dahi hükûmetin nasıl himayekârâne bir hatt-ı hareket takip ettiğini isbât eder."³⁸

Geçici Sanayi Teşvik Yasasından belli ölçekteki işletmeler yararlanabiliyordu. Bu teşvikler yasa kapsamına giren fabrikalara bedelsiz arazi temini, arazilerden alınan vergilerden muaf olma, fabrika kurulum inşaatı esnasında ithal edilen malzemeden

³⁶ Parvus Efendi. *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*. Der. Muammer Sencer. İstanbul: May Yayınları, 1977, s.35.

³⁷ Toprak, (1982), a.g.e., s.171.

³⁸ *Tahkikat-ı iktisadiye*, Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, 32. Sene, no:1651-1652, 13-20 Ağustos 1332, s.210. (aktaran Toprak, 1982, 172)

gümrük vergisinin alınmaması, makinelerden ve yurtiçinde üretilmeyen hammaddelerin ithalinden gümrük vergisi alınmaması, ihraç edecekleri mallardan ihracat vergisi muafiyeti, devletin yerli malı tüketimine öncelik vermesi şeklinde sıralanabilir.

Cumhuriyet döneminde de sanayii teşvik ve sanayileşmenin önemi varlığını korumuştur. 1927 yılındaki Teşvik-i Sanayi Kanunu yerli özel kesimde sermaye birikimini amaçlıyordu. Bu yasa tümüyle Cumhuriyet yönetiminin ürünü değildir. 1913 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun bir devamı sayılır. Amaç aşağı yukarı aynıdır, 1927'de kapsam genişlemektedir. Özel kesim sanayine çeşitli bağışıklıklar verilir, verilmiş olanlar genişletilir. On beş yıl için düzenlenmiş olan 1913 kanunu, bir anlamda süresinin bitiminde genişletilerek uygulanacaktır.³⁹

1931 yılındaki bir konuşmasında Mersin Mebusu Hamdi Bey sanayii teşvik kanunuyla yapılanları anlatıyor ve sanayicilerin devlet tarafından himaye edildiğine vurgu yapıyordu:

*"Memleketimizde en fazla himaye gören bir sınıf varsa o da sanayicilerdir. Teşvik-i Sanayi Kanunu yapılmış ve bu kanun mucibince (gereğince) sanayi müesseseleri müsakkafat (ev, han, dükkân...) arazi, kazanç vergilerinden, kesri munzamlardan, vilayet ve belediye ruhsatiye resimlerinden, eğer eshama münkasım (hisselere bölünmüş) şirketlerden ise tesis ve inşaat malzemesi, eğer mevad-ı iptidaiyesi (ham maddesi) hariçten geliyorsa gümrük resminden muaftır. Bundan başka âlât-ı tesisiye ve inşaat malzemelerinin naklinden yüzde 30 tenzilata (indirime) tabidir. Bugün memlekette beş altı yüz sanayiciyi koruyacağız diye, 14 milyonlu bir nüfus üzerine ağır bir gümrük resmi konmuştur."*⁴⁰

Özetleyecek olursak, İttihat ve Terakki döneminde Türkiye'nin bir tarım ülkesi olduğu ve sanayiye eğiliminin doğru olmadığı gibi muhalif görüşler de olmasına rağmen sanayiye teşvik çalışmalarının yapıldığı görülmektedir. Cumhuriyet döneminde de önceki dönemin kapsamını genişletmek amaçlı benzer nitelikler taşıyan bir sanayi teşvik politikası takip edilmiştir.

³⁹ Kuruç, Bilsay. *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987, s.47.

⁴⁰ Kuruç, (1987), a.g.e., s.48.

1.2.1.2 Dış ticaret

19. yüzyıl Osmanlı iktisat yazınında liberalizm sürekli vurgulanmış, Sakızlı Ohannes Paşa, Portakal Mikail Paşa gibi iktisadi ve mali konularda eli kalem tutanlar serbest dış ticaret politikasını benimseyerek ülkelerarası gümrüklerin kaldırılmasını önermişlerdi. Yüzyılın sonunda Mehmet Cavit Bey liberalizmin savunuculuğunu devralmış, Ricardo ve Bastiat'dan esinlenerek ülkelerin karşılaştırmalı üstünlük ilkeleri ışığında uzmanlaşacakları ve ödemeler bilançosunun son kertede dengeleneceği görüşünü ileri sürmüştü.⁴¹

Cavit Bey, Mebusan Meclisi'nde "sanayi taraftarı değilim" diyordu. "Hiçbir zaman bu memlekette ileri gitmeyecek olan sanatları himaye gibi yapmacık bir vasıtaya ihtiyaç olmadığını" ileri süren devrin ünlü maliye nazırı, en küçük himayenin mal fiyatlarının yükselmesine yol açacağını, bir ülkede fiyatlar artarsa ülkede yaşamın güçleşeceğini savunuyordu.⁴²

Cavit Bey'e göre bir ülkenin hem ticarete hem ziraatta hem de sanayide bulunması kuru bir iddiaydı. Asıl olan ülkenin herhangi bir malda veya sektörde diğer ülkelere kıyasla daha ucuz üretim yapıp bunu uluslararası piyasalarda pazara sürmesiydi. İş bölümü insanlık için en büyük ilerleme unsuruydu ve bu doğal iş bölümünde Türkiye'nin payına tarım düşüyordu. Elverişli topraklar, ucuz iş gücü, zengin madenler ve topraklarının ucuzluğu tarım sektörünü diğer sektörlerden daha verimli hale getiriyordu. Bunun için tarıma ağırlık verilmeliydi. Fakat bu liberal görüşe muhalefet edenler de vardı. Ahmet Mithat Efendi, Mizancı Murat, Musa Akyığıtzade ve Kirkor Zohrap Efendi gibi yazarlar başlangıçta himaye usulüne başvurmadan serbest ticaret koşulları altında sanayileşmiş hiçbir ülkenin olmadığını İngiltere'nin bunu başka ülkelere dayatırken kendisinin bazı ürünlerde ağır gümrük vergileri uyguladığını delil olarak ileri sürüyorlardı.⁴³

⁴¹ Mehmet Cavit, *İlm-i İktisat*, Beynelmilel Ticaret, s.281-328. (aktaran Toprak, 1982, 105)

⁴² Cerrahoğlu, A. *Türkiye'de Sosyalizm Tarihine Katkı*. İstanbul: May Yayınları, 1975, ss.332-334.

⁴³ Toprak, (1982), a.g.e., ss.106-112.

Cavit Bey'in liberal dış ticaret öngörüsüne rağmen I. Dünya Savaşı yıllarında koruyucu bir dış ticaret politikasına geçildi. Kapitülasyonların kaldırıldığı ay (Eylül 1914) gümrük vergileri yüzde 15'e çıkarılırken, ertesi yıl da savaş süreci boyunca uygulanacak olan yüzde 30'a yükseltilmişti. Böylelikle savaş şartlarından yararlanılarak kapitülasyonların izin vermediği gümrük politikalarına geçilmişti. Dış ticaretin serbest olup olmaması hakkında tartışmalar olsa da o zamana kadar uygulanmış olan ad valorem vergi sistemi yerine spesifik vergi sistemine geçilmesi konusunda bir fikir birliği oluştu ve spesifik tarifeler kabul edildi.⁴⁴ Bu yolla gelişmekte olan sanayi kollarının korunması amacı güdülmüyordu.

Yeni Gümrük Tarifesi hazırlayan komisyon üyelerinden Darül-Fünun Hukuk Fakültesi Uyum-ı İktisadiye ve Maliye müderrisi, Maliye Nezareti Müsteşarı Hasan Tahsin Bey, Bab-ı Âli'nin o güne değin gümrüklerde yalnız "mali nokta-i nazarı" takip ettiğini, yeni gümrük tarifesiyle "ziraat ve sanayi-i mahallîyeyi himaye etmek" amacını güttüklerini, ancak "ülkenin sanayiye olan istidadı"nın göz önünde bulundurularak topyekûn bir koruyucu politikaya başvurmaktan kaçındıklarını belirtiyordu.⁴⁵

Bu yeni gümrük tarifesi İttihatçılar için iki açıdan önem arz ediyordu. İlk olarak bu tarife ile iktisadi bağımsızlığın bir nevi bir sembolü teşkil edilmiş oluyordu. Çünkü o zamana kadar bu tarifeleri kapitülasyonlar veya uluslararası anlaşmalar belirliyordu. İkinci olarak Bab-ı Âli çıkardığı bu tarifelerle ilk defa mali endişeden uzak iktisadi bir karara imza atıyordu. Yani hazinenin gelirlerini düşürmeyi göze alıp milli iktisada katkısı olacak bir karara imza atmış oluyordu. Aslında bu kararlar ilk planda gümrük gelirlerini azaltacaktı fakat yerli sanayici ve ziraat ehlinin bu korumacı şartlar altında gelirlerini artırdıktan sonra hazine bunlar üzerinden dolaylı vergilerini artıracaktı.⁴⁶

⁴⁴ Pamuk, Şevket. *Osmanlıdan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s.149.

⁴⁵ Hasan Tahsin Bey, *Yeni Gümrük Tarifesi*, Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, 31. Sene, no:1601-2-3, 29 Ağustos, 5, 12 Eylül 1331, s.258. (aktaran Toprak, 1982, 116)

⁴⁶ Toprak, (1982), a.g.e., s.116.

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde dış ticaret politikasının pek bir değişiklik göstermeden devam ettiğini görüyoruz. Nitekim M. Kemal 1922’de yaptığı bir konuşmasında Osmanlı’daki durumu şu sözlerle özetliyor:

"...Tanzimatın açtığı serbest ticaret devri Avrupa rekabetine karşı kendisini müdafaa edemeyen iktisadiyatımızı bir de iktisadi kapitülasyon zincirleriyle bağladı. Teşkilât ve ferd kıymet nokta-i nazarlarından iktisat sahasında bizden çok kuvvetli olanlar, memleketimizde, bir de fazla olarak, imtiyazlı (ayrıcalıklı) mevkide bulunuyorlardı. Temettü vergisi vermiyorlardı. Gümrüklerimizi ellerinde tutuyorlardı. İstedikleri zaman istedikleri eşyayı, istedikleri şerait tahtında (şartlar altında) memleketimize sokuyorlardı. Bütün şubat-ı iktisadiyemize (iktisadi birimlerimize) bu sayede hâkim-i mutlak olmuşlardı..."⁴⁷

Konuşmasının devamında iktisadi bağımsızlığa vurgu yapıyor ve iktisadi bağımsızlık için mali yeterliliğin ve bütçenin denk olmasının önemine dikkat çekiyordu. Bunların ancak milli gelir kaynaklarıyla başarılacağını söylüyordu. 1923’de İzmir İktisat Kongresinin açılışında yaptığı konuşmasında da Osmanlı’nın iktisadi bağımlılığını yineliyor ve devletin kendi gümrük vergilerini belirleyemiyor olmasını şu cümlelerle eleştiriyordu:

"... Bir devlet ki tebaasına(halkına) koyduğu vergiyi ecnebilere koyamaz; bir devlet ki gümrükleri için rüsum muamelesi ve saire tanzimi (gümrük vergisi düzenlemesi) hakkından men edilir, bir devlet ki ecnebler üzerinde hakk-ı kazasını tatbikten (haklarını uygulamaktan) mahrumdur. O devlete müstakil denilemez. Osmanlı ülkesi ecneblerin müstemlekesinden (sömürgesinden) başka bir şey değildi..."⁴⁸

Buradan M. Kemal’in spesifik gümrük tarifelerinin milli menfaatle daha uyumlu olduğunu düşündüğü çıkarılabilir. Bunu kendisinden sonra konuşan İktisat vekili Mahmut Esat Bey de gümrükler hakkındaki fikirlerini açıklarken dile getirir:

"...İktisat siyasetimizde ve meselâ gümrüklerde mutlak himayeci olamayız. Memleketimizin ihtiyacı olan şeylere karşı bir kapıya benzeyen gümrüklerimizin iki kanadını da açar ve herşeyin ithaline müsaade edebiliriz. Bunlar o gibi şeylerdir ki, memleketin istihsâlini (üretimini) tezyid (artırmak) ve tanzim (düzenlemek) için

⁴⁷ Sevim, (2006), a.g.e., s.226.

⁴⁸ Ökçün, A. Gündüz. *Türkiye İktisat Kongresi 1923 - İzmir*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1968, s.248.

ithallerine zaruret-i kat'iyeye(zorunluluk) vardır ve memleketin iktisat menfaati bundadır. Bazı ithalâta karşı gümrüklerimizin yalnız bir kanadını açarız ve mutasavvıt (orta halli) bir resim (vergi) olarak memlekete girmesine müsaade ederiz. Çünkü memleketin ihtiyacı bunda mutavassıttır. Bazı ithalâta karşı gümrük kapılarımızı tamamen seddeder (kapatır), arkasına bir de ordumuzu koyar ve memlekete o gibi eşyadan hiç bir şey koymayız. Çünkü bunun memlekete girmesi iktisadiyatımız için bir zarar, bir tehlike teşkil eder...⁴⁹

Özetle buraya kadar aktardığımız bilgiler İttihat ve Terakki'nin takip ettiği yumuşak korumacı bir dış ticaret politikasının ve spesifik gümrük tarifelerinin her iki dönem siyaset ve iktisat kadrolarınca benimsendiğini göstermektedir. Tabi İttihat ve Terakki bu taleplerini uygulamak için savaş koşullarını beklemek zorunda kalırken Cumhuriyet kadroları da Lozan'da kararlaştırıldığı üzere kendi tarifelerini koymaları için 1929 yılını beklemek mecburiyetindeydiler.

1.2.1.3 Tarım

Toprak sorunu İttihatçıların 1908 Selanik kongresinde tartışılmış ve gerçekten de köylünün yükünü hafifletecek tedbirler önerilmişti. Meşru mülkiyete dokunmamak kaydıyla köylüye toprak dağıtılması, bunun için düşük faizle kredi sağlanması, âşârın yarıya indirilmesi ve yavaş yavaş bir kadastro sistemine geçilmesi ve tarım okulları açarak modern yöntemlerin öğretilmesi önerilerin temelini teşkil ediyordu. Fakat bu kararların politikaya dönüşmesinin önünde toprak ağaları büyük bir engel teşkil ediyordu ve İttihat ve Terakki toprak ağalarına rağmen bir politika geliştirme gücünden hem dışarıdaki toprak kayıpları hem de dâhili karışıklıklardan dolayı yoksundu. 1913'de iktidara geldiklerinde bu politikaları yeniden dile getireceklerdi ama ertesi yıl savaşın patlak vermesiyle bunlar kâğıt üzerinde kalacaktı ve Türk köylüsünün durumu çarpıcı bir biçimde kötüleşecekti.⁵⁰

Toprak ağaları pozisyonlarının sarsılacağından endişe ettiklerinden tarım alanında modernleşmenin de ancak kendi kontrollerinde gerçekleşmesine istiyorlardı. Orta

⁴⁹ Ökçün, (1968), a.g.e., s.263.

⁵⁰ Ahmad, Feroz. *İttihatçılıktan Kemalizme*. Çev. Fatmagül Berktaş. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1999, ss. 89-91.

sınıf toprak sahipleri de makineleşme konusunda toprağın mülkiyeti sorunundan dolayı yavaş davranıyorlardı. 1913'deki gayrimenkullerin el değiştirmesine dair yasa toprakta özel mülkiyetin kurulmasını ve toprak sahiplerinin güvenceye kavuşmasını sağlıyordu ama savaşın patlak vermesiyle bu da yeterince etkili olmamıştı. İttihatçıların köylülerin durumunu iyileştirmek için düşündükleri bir çarede kooperatifçilikti. Bu vesileyle Ziraat Bankasından küçük çiftçiye düşük faizli kredi verilecek ve kooperatifler etrafında örgütlenen köylü bu krediden faydalanarak arazisini ekip biçecekti. Fakat bu görüş İttihatçıların iktidarı elinde tutan siyasetleri tarafından pek benimsenmeyecekti. Onlar büyük toprak sahiplerini destekleyeceklerdi ve küçük köylülerin fakirleşmesine rağmen zengin bir toprak aristokrasisi oluşturacaklardı.⁵¹

Cumhuriyet dönemindeki tarım politikalarına damgasını vuran temel problem düşük düzeyde toprak kullanımındır. Bunun sebeplerini genel olarak; nüfusun azlığı, üretim tekniklerinin gelişmemiş olması ve iktisadi diğer sebepler olarak sıralayabiliriz. 10 yıl boyunca süren savaşlar tarım iş gücünü büyük ölçüde yıpratmıştı. Makineleşme noktasında da yedek parça ve tamir işleri makine kullanımını büyük ölçüde engelliyordu. Üçüncü sebep ise diğerlerine göre bu problemin daha kapsamlı şekilde ele alınmasını sağlıyor. Zira iktisadi sebepler denilen daha çok ulaşım, taşımacılık ve dış pazarlara açılma imkânlarını kapsayan sebepler toprakların kullanım oranlarını ve verimliliği önemli ölçüde etkiliyordu.⁵²

Cumhuriyet kadroları bu problemlere dair politikalar geliştirmişlerdi. Nüfus problemi için teşvikler söz konusuydu. Ayrıca makineleşme konusunda da bazı vergi muafiyetleri getirilerek ileri üretim tekniklerine bir teşvik uygulanıyordu. Politikaların çoğunluğu da üçüncü alanda yoğunlaşıyordu. Devlet ulaşım ve taşımacılık alanında demiryolları yapımına büyük önem vermişti. Bunun yanında tarıma dayalı sanayi kurma çabaları da üretimi desteklemekteydi. Örneğin Alpullu ve Uşak şeker fabrikalarının 1926 yılında faaliyete geçmesi pazar için üretilen pancar

⁵¹ Ahmad, (1999), a.g.e., ss.102-104.

⁵² AÜSBF ve Türkiye Ekonomi Kurumu. Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi. Ankara: AÜSBF Yayınları, 1982, ss.80-82.

miktarının 4 yıl içinde 5 kata yakın artmasına yol açmıştır. Bunların yanında âşâr vergisinin kaldırılması, kooperatifçiliğe önem verilmesi ve tarımsal eğitimin yaygınlaştırılması diğer önemli politikalar olarak göze çarpmaktadır.⁵³

Özetleyecek olursak İttihat ve Terakki'nin gerçekleştirmek istediği ve fakat toprak ağalarının ve savaş koşullarının engeliyle karşılaştığı birçok toprak reformunu Cumhuriyet kadroları gerçekleştirebilmiştir. Bu alandaki sürekliliği politikalarından ziyade fikirlerin sürekliliği şeklinde değerlendirmek daha doğru olacaktır.

1.2.2 Finansal sektör

1.2.2.1 Yabancı sermaye

İttihat ve Terakki ülkenin bayındırlık ve altyapı hizmetlerinin yapılabilmesi için büyük miktarlardaki sermaye ihtiyacının farkındaydı ve bunun yerli sermaye tarafından karşılanamayacağını, henüz böyle bir sermayedar sınıfın oluşmadığının da bilincindeydi. Çünkü o zamana kadar yapılan altyapı hizmetleri ve büyük işletmeler hep yabancı sermayeye dayanmaktaydı. Bu nedenle yabancı sermayeye başvurmanın kaçınılmazlığını her fırsatta dile getiriyorlardı.

İttihat ve Terakki döneminin maliye nazırı olan Cavit Bey'in yabancı sermaye hakkında "ecnebi sermayelerinden müstağni kalamayacağımız tayin ve tahahuk etmiştir. Bunlardan mahrumiyet vesait-i medeniyyeden mahrumiyettir" demektedir. Demiryolu gibi altyapı hizmetlerinin yapılabilmesinin ancak yabancı sermaye ile mümkün olduğunu tespit ettikten sonra yabancı sermayeyi çekecek bazı şartlar sıralamaktadır.⁵⁴

İttihat ve Terakki içinde sosyalist kanadın "hangi milletten, hangi memleketten olursa olsun, bizim memleket için sermayeden bir zarar gelmeyeceğini" savunuyor olmasına karşın genel kanaat sınırsız ve kayıtsız bir teslimiyetin doğru olmadığı yönündeydi. Kirkor Zohrab Efendi, Parvus ve Galip Haldun gibi yazarlar "yabancı sermayeye gerek yoktur" şeklindeki bir fikrin cahilane olduğunu söylüyorlar fakat

⁵³ Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, (1982), a.g.e., ss.83-85.

⁵⁴ Mehmed Cavid, *Ecnebi sermayeleri 2*, Sabah, 15 Teşrin-i evvel 1908, s.1. (aktaran Toprak, 1982, 84)

milli sermayenin yapabileceği işlerin de olduğunu bunları da yabancı sermayeye vermenin doğru olmadığını belirtiyorlardı. Ayrıca yabancı sermayenin yanında milli sermaye ve milli sermayedarlarında hızlı bir şekilde oluşturulması gerektiğine vurgu yapıyorlardı.⁵⁵

Savaş koşullarının da etkisiyle sermayede millileşme hareketi hız kazanmış ve bazı demir yolu ve liman işletmeleri millileştirilmiştir. Fakat tüm bunlar yapılırken yabancılara özellikle de müttefik güçlere Türkiye'nin yabancı sermaye düşmanlığı yaptığı izlenimi de verilmemeye çalışılıyordu. Bu sebeple mutlaka yabancı sermayenin gerektiği alanlarda yerli sermayeyi ortak koşmak veya yerli işgücünü istihdam etmek gibi karma bir modelde karar kılınmıştı. Bu şekilde hem milli sermaye kendi kendine yeterli hale gelinceye kadar işletmelerin devamı sağlanacak hem de yabancı sermayeye karşı düşman bir tutumun söz konusu olmadığı vurgulanacaktı.⁵⁶

Cumhuriyet dönemi iktisat politikasında etkili olan isimler de İttihat ve Terakki'nin yabancı sermaye yönelik tutumunu sürdürmüştür. Daha 1921 yılında Celâl Bayar, yabancı sermaye hakkında şunları belirtiyordu:

"Millet iktisaden düşkün bir raddeye girmiş ise bu da memleketimizde ecnebi imtiyazın kapitülasyonların Türk tacirlerine tefevvuk ederek(üstün gelerek) memleketimizin bütün gelir kaynaklarına fiilen el koymalarındandır. Memleketimize imtiyaz şeklinde giren sermayenin düşmanıyım. Çünkü onun arkasından nüfuz-ı siyasî girer ve memleketin hürriyetine ve istiklâline suikast eder ve bizi esir yapmak ister. Nitekim İngilizler Hindistan'ı bu surette esir etmişlerdir. Memleketimize hayırhah bir surette yalnız ticaret kastı ile gelen sermayeye muavenet(yardım) edebiliriz."⁵⁷

M. Kemal de 1922'deki Meclis açılış konuşmasında milli emek ve sermayenin yetersiz kalacağı noktalarda yabancılara başvurmanın memleket menfaati noktasından zorunlu olduğunu şu şekilde ifade ediyordu:

⁵⁵ Toprak, (1982), a.g.e., ss.83-86.

⁵⁶ Toprak, (1982), a.g.e., s.88-93.

⁵⁷ Şahingiray, Özel. *Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1920-1953)*. Ankara: Türkiye İş Bankası, 1956, s.54.

"... İnşaat ve tesisâtın işletilmesi bugünkü sa'y-i maliyemizle gayrı mütenasip (mali gücümüzü aşan) cesim sermayelere mütevakkıf (büyük sermayelere bağlı) olan umur-u nafiada (bayındırlık işlerinde), ecnebi sermayesinden ve icabına göre ecnebi mütehasıslarından (uzmanlarından) âzami derecede istifade etmek memleketimizin menfaat ve âmuriyetini (imar edilmesini) ve milletimizin saadet ve refahını az zamanda temin nokta-i nazarından zaruridir..."⁵⁸

İzmir İktisat Kongresinde de yabancı sermayeye, karşı bir tutum sergilenmez. Ancak ihtiyatlı bir yaklaşım egemen olur. Bunu, M. Kemal'in kongrenin açılışında yaptığı konuşmasındaki "Çok sa'y (emek) ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet (uymak) şartıyla ecnebi sermayelerine lazım gelen teminatı vermeye her zaman hazırız." ifadesi de ortaya koyar.

İktisat Vekili Mahmut Esat (Bozkurt) Bey de kongrede yapmış olduğu konuşmasında yabancı sermayeye millet menfaatleriyle çelişmedikten sonra en çok kolaylığı göstermeleri gerekenlerin kendileri olduğunu şu şekilde beyan etmektedir:

"Biz Türkiye'yi, iktisadiyatını bir esirler ülkesi halinde ecnebi sermayesinin eline terk ve tevdî (bırakamayız) edemeyiz. Fakat memleketimizde meşru bir surette kazanmak ve yaşamak isteyen yabancı sermayesine kanun ve nizamlarımıza tâbi olmak üzere Türkiyelilerden fazla bir imtiyaz, bir hile ardında koşmamak şartıyla memleketimizde her türlü teshilâtı (kolaylıkları), hattâ diğer milletlerin gösterdiği teshilâtta fazla kolaylıkları irae (göstermeye) etmeğe her zaman hazırız. Yalnız yabancıların bizi asrî ve medenî bir millet olarak tanımaları ve ona göre bize karşı vaz-ı hakikîlerini (gerçek pozisyonlarını) almaları lâzımdır..."⁵⁹

Özetle, İttihat ve Terakki ile Cumhuriyet yönetiminin yabancı sermayeye karşı tutumu ciddi bir benzerlik göstermektedir. Her iki yönetim de milli menfaatlere ters düşmeyecek ve kanunlara uygun bir şekilde gelen yabancı sermayeye ihtiyaç olduğunu ve bunu memnuniyetle karşılayacaklarını dile getirmişlerdir.

1.2.2.2 Para ve iç borç

İttihat ve Terakki savaş giderlerini karşılamak için emisyon yoluna başvurarak enflasyonist bir politika izlemiştir. İlk önce Osmanlı Bankası'ndan banknot ihraç

⁵⁸ Ökçün, (1968), a.g.e., s.227.

⁵⁹ Ökçün, (1968), a.g.e. ss.263-264.

etmesini talep etmiş menfi yanıt alınca Duyun-ı Umumiye'nin ihraç ettiği banknotları kullanmıştır. Bu banknotların teminatı için de Viyana ve Berlin'den altın borç almıştır. Fakat savaş giderlerine yeterli olmayan bu miktarlar tükenince Almanların kapısı yeniden çalınmış ama Almanlar bu sefer borç vermek yerine yeni bir emisyon bankası kurmak fikrini teklif etmişlerdir. Bab-ı Âli Osmanlı Bankası varken yeni bir emisyon bankası kurmak fikrine sıcak bakmamıştı. Savaş şartları altında Osmanlı Bankası'nı satın almak da mümkün görünmüyordu. Bu sırada savaş tüm hızıyla devam ediyor, askerlerin yeme ve giyinme ihtiyaçları için para ihtiyacı şiddetle baş gösteriyordu. Bu sebeple Almanya'nın kapısını borç için tekrar çalan Bab-ı Âli altın yerine savaş ertesi ödenmek üzere Alman hazine bonolarıyla dönmüştü. Bu bonoları teminat göstererek piyasaya sürülen banknotlar, banknotlara olan güveni iyice sarsmış ve altın ve madeni paranın değerinin yükselmesine sebep olmuştu.⁶⁰

Osmanlı'da ayarları değişik birçok farklı madeni paranın tedavülde olması, yabancı paraların ticarete kabul ediliyor olması ve esnafın madeni paralara birbirinden farklı değerler biçiyor olmaları para sistemini oldukça karmaşıklaştırıyordu.⁶¹ Savaş sırasında kâğıt paraların da tedavüle girmesiyle para sistemi neredeyse çalışamaz hale geldi. Bab-ı Âli çözüm olarak Tevhid-i Meskûkât Kanunu çıkararak değer ölçütünü altın, para birimini ise kâğıt kuruş olarak kabul ediyordu. Ufak madeni paraların yerini kâğıt paraların alması halk tarafından rağbet görmemiş satıcı madeni paraya kâğıt paradan daha fazla güvenir olmuştu. Kâğıt para miktarı arttıkça madeni paralar değerleniyordu. Bab-ı Âli'nin kâğıt para sistemi parasal sorunların çözümü için yeterli olmamıştı. Altın ve bono karşılığı banknot basımından sonra Almanya'nın da baskısıyla Osmanlı 1918 yılında bir iç borçlanmaya girişmişti. Bu Osmanlı Devleti'nin halka açılarak gerçekleştireceği ilk iç borçlanmaydı ve başarılı olup olmayacağını da verdiği endişeyle müthiş bir propaganda yapılmıştı. Bu borçlanmaya katılmak adeta milli kutsal bir vazife olarak halka sunulmuştu. Hatta Ziya Gökalp'e göre bu borçlanma çağrısı devletin artık milli iktisadiyatı esas olarak takip ettiğini göstermesi

⁶⁰ Toprak, (1982), a.g.e., ss.234-245.

⁶¹ Ferid, Hasan. *Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi*. Dü. Mehmet Hakan Sağlam. Cilt 3. İstanbul: T.C. Basbakanlık Hazine Müstesarlığı Yayını, 2008, s.11.

açısından da çok önemliydi. Nitekim bütün bu propagandalar başarılı olmuş ve devlet 18 milyon tutarında bir iç borçlanmaya gidebilmişti.⁶²

Cumhuriyet dönemi para politikasına “sağlam para denk bütçe” ile sloganlaşan bir fikir hâkimdi. Öyle ki gerek Kurtuluş Savaşı sırasında, gerekse Cumhuriyetin ilânından Merkez Bankası'nın kuruluşuna dek geçen süre içinde ülkede yeni para çıkarılmamıştır. Kurtuluş Savaşı'nın finansmanı artırılan vergiler ve halktan alınan bağışlarla sağlanmıştır. Yani Milli Mücadele enflasyonsuz yürütülmüştür.⁶³ Merkez Bankası kuruluncaya dek tedavüle yeni para çıkarma imkânına sahip olmayan Cumhuriyet hükûmeti, Merkez Bankası'nın kurulmasından sonra da tedavül hacmini fazla genişletmemeye özel bir özen göstermiştir.⁶⁴ M. Kemal'in bu tutumunu en güzel şekilde İsmet İnönü'nün şu sözleri özetlemektedir. “Hükûmet olarak yılda iki kez ödeme yapamayacak duruma düştüğümüz olurdu. Gider konuşurdum. Birkaç milyon liralık emisyonun bizi ferahlatacağını anlatmaya çalışırdım. Bir defa bile ‘evet’ dedirtemedim.”⁶⁵

Bu tutumun sergilenmesinde şüphesiz Osmanlı tecrübesinin büyük etkisi vardı. Sürekli alınan yabancı borçlarla ülkenin iktisadi bağımsızlığını yitirdiğini ve sömürge haline geldiğini düşünen bir yönetim mevcuttu. Bu yönetimin özellikle savaş döneminde Türk parasının çok ciddi değer kaybetmesini ve piyasayı ve halkı zor durumda bırakmasını göz önünde bulundurarak böyle anti-enflasyonist bir politika izlemeyi benimsemiş olması son derece makuldü.⁶⁶

İç borçlanma Cumhuriyet yönetiminin dış borçlanmadan önce tercih ettiği bir yöntemdi. Osmanlıların hesapsız borçlanmalarının kötü sonuçlarını göz önünde tutan Cumhuriyet'in kurucusu, dış kaynak aramaksızın kamu harcamalarını

⁶² Toprak, (1982), a.g.e., ss.251-262.

⁶³ Sabır, Hasan. «Atatürk'ün Ekonomi Anlayışı.» *Sayıştay Dergisi* (2006): s. 6.

⁶⁴ *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*, (1982), a.g.e., ss.31-34

⁶⁵ Aysan, Mustafa A. *100. doğum yıldönümünde Atatürk'ün ekonomi politikası*. İstanbul: Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü, 1980.

⁶⁶ Aysan, (1980), a.g.e., s.8.

enflasyona gitmeden, vergi gelirlerini arttırarak, halktan uzun vadeli borç alarak ve özellikle bütçe kalemlerinde azami tasarruf sağlayarak gerçekleştirmişti.⁶⁷

Sonuç olarak Bab-ı Âli savaş öncesinde ülkedeki para sistemindeki karışıklığı fark etmiş fakat savaşın başlamasıyla gerekli önlemleri alamamıştır. Savaşın olağanüstü şartları altında tüm savaş giderlerini dış borçlanma, para emisyonu ve az miktarda iç borçlanma ile gidermek yoluna gitmiştir. Bütün bunlar zaten savaş sebebiyle güçlükler içerisinde olan halkın iyice zor durumda kalmasına sebep olmuştur. Cumhuriyet yönetimi başta M. Kemal olmak üzere halkı zor durumda bırakacak para politikalarından olabildiğince uzak kalmaya özen göstermişlerdir. Zaten bir merkez bankasının olmamasından dolayı emisyon yolu pek kullanılamamıştır. Ayrıca borçlanma konusunda Osmanlı gibi son derece gayr-i adil şartlar altındaki borçlanmalar reddedilmiş. Fakat uygun şartlar görüldüğünde gerek iç gerek dış borçlanmaya gidilmiştir. Bu haliyle Bab-ı Âli ile Cumhuriyet yönetiminin para ve borçlanma politikalarının birebir süreklilik içerisinde olduğunu söylemek doğru olmaz. Cumhuriyet dönemi para politikalarının, daha çok ağır savaş koşullarının etkisi altında geçirilmiş olan Bab-ı Âli yönetiminin politika ve kararlarına karşı bir tepki ile şekillenmiş olduğu söylenebilir.

1.2.2.3 Milli burjuvazi

İttihat ve Terakki İstanbul murahhası Kemal Bey cemiyetin ilk başlarda askere ve sonrasında memurlara dayandığını ve askerlerin siyasette bulunmalarının doğru olmadığını tüm dünyada olduğu gibi cemiyetçe de tecrübe edilmiş olduğunu söyler. Memurların da kendilerine yüksek maaş veren hükûmeti tercih edeceklerinden cemiyete mesnet teşkil edemeyeceklerini dile getirir. Son olarak esnaf cemiyetlerinden güç alınması yoluna gidildiğini bunda da sokak gösterileri düzenletmekten öteye gidilemediğini vurgular ve milli bir burjuvazi sınıfı oluşturmanın önemini şu şekilde ifade eder:

“Şu halde İttihat ve Terakki Cemiyeti bunlardan da istifade edemiyor. Binaenaleyh sair memalik-i mütemeddinede (diğer medeni ülkelerde) olduğu gibi memleketimizde de bir

⁶⁷ Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi, (1982), a.g.e., s.54.

burjuva sınıfı meydana getirerek İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu sınıf sayesinde idame-i mevcudiyetine (varlığının devamına) çalışmak icap etmekte ve bu maksatla cemiyet milli şirketler teşkiline, bir milli banka küşadına (açılmasına) ve Müslüman esnaf ve tüccarın birer cemiyet halinde birleşmelerine gayret eylemektedir.”⁶⁸

Ziya Gökalp de aynı analizi sosyolojik olarak yapıyordu. İttihat ve Terakki'nin ideologlarından biri olan Gökalp'e göre “Türklerin iktisadi sınıflardan mahrumiyeti Osmanlı ülkesini güçlü hükûmetlerden mahrum bırakıyordu. Yönetimler, iktisadi sınıflara yaslandıkları oranda başarılı olurlardı. Çünkü tüccar, sanatkâr ve işadamı sırf kendi faydası için hükûmetin kuvvetli olmasını isterdi.”⁶⁹

Yusuf Akçura da Osmanlı'yı yerli bir burjuvaziden mahrum olma noktasında Polonya'ya benzetiyordu. Polonya'da da memur ve köylüden oluşan yerli halk sermayenin Alman ve Yahudi burjuvazisinin elinde toplanmasına seyirci kalmıştı. Aynı şekilde Osmanlı da Avrupa sermayedarlarının bekçiliğini yapıyor konumundaydı. Yazara göre bu durumdan kurtulup sermayedar bir burjuva sınıfı çıkarmadığı müddetçe yalnız asker, memur ve köylüden güç alan Osmanlı-Türk toplumu çağdaş bir devlete dönüşemezdi.⁷⁰

M. Kemal Rus Büyükelçisi Aralov'la yaptığı bir söyleşide “Türkiye’de sınıflar yoktur. Türkiye’de işçi sınıfı yok, çünkü gelişmiş bir sanayi yok. Bizim burjuvazimizi ise henüz burjuva sınıfı haline getirmek gerekiyor” diyerek milli bir burjuvazinin yokluğunu dile getiriyordu.⁷¹ Uygulamada da bu sınıfı teşkil etmek için devlet desteğiyle yönetime yakın kişilerin yeni işletmeler kurmalarının önü açılıyordu.

Rıza Arslan'a göre M. Kemal ve arkadaşlarının kamu yatırımlarının yanında özel sektör yatırımlarına da önem vermelerinin asıl sebebi bir burjuva sınıfı oluşturabilmektir. Bu sınıfın üretim ilişkileri üzerinden toplumu liberal, laik ve batılı anlamda demokratik yönde dönüştürebilir ve böylece rejimin yükünü ve sorumluluğunu üstlenebilir bir hale gelmesi istenilmekteydi. Cumhuriyetin kuruluş

⁶⁸ Toprak, (1982), a.g.e., s.3.

⁶⁹ Gökalp, (1332), a.g.m., ss.1-3.

⁷⁰ Yusuf Akçuraoğlu, Türk Yurdu, yıl 6, cilt 12, 2 Ağustos 1333, s. 179-181. (aktaran Toprak, 1982, 33)

⁷¹ Aralov, S. İ. *Bir Sovyet diplomatının Türkiye hatıraları*. Çev. Hasan Âli Ediz. İstanbul: Burçak yayınevi, 1967, ss. 234-235.

felsefesinde amaçlanan da buydu. Çağdaşlaşma sürecinde örnek alınmış demokratik Batılı ülkelerde de, 19. yüzyılın ikinci ve 20. yüzyılın ilk yarısında, Burjuva Demokratik Devrimleri bu sınıfın önderliğinde başarılmıştı.⁷²

Kısaca ifade etmek gerekirse ülkeyi iktisaden kalkındıracak ve geliştirecek yerli bir “zenginler sınıfı” her iki dönemde de bir gereklilik olarak görülmekteydi. Çünkü İttihat ve Terakki yabancı sermayedarların ülke aleyhindeki girişimlerinin bertaraf edilmesi için böyle bir sınıfın nasıl zaruret haline geldiğini ve böyle bir sınıftan mahrum olmanın getirdiği zararları bizzat yaşayarak anlamıştı. Cumhuriyet kadroları da örnek aldıkları Batılı ülkelerdeki çağdaşlık seviyesinin yakalanmasında bu sınıfın etkin rolünü görüyor ve bunu başarmak için elinden gelen gayreti sarf ediyordu.

⁷² Arslan, Rıza. «Laik Türkiye Cumhuriyeti, Ordu ve Burjuva Sınıfı.» *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (2008): s. 35.

2. İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ FİNANS VE BANKACILIK POLİTİKALARI

Erik Zürcher *Turkey: A Modern History* adlı kitabının girişinde geçmiş dönemlere ayırarak incelemenin kaçınılmazı mümkün olmayan bir eleştiri konusu olduğunu belirtir. Çünkü iki dönemi birbirinden ayıran dönüm noktalarının tarihçinin kişisel tercihlerinden bağımsız olamayacağı açıktır. Fakat bu hal geçmiş dönemlendirerek çalışmanın getirdiği faydaların terkedilmesini gerektirmez. Aksi halde geçmiş birbirinden farksız tarihi gerçekler yığınınına dönüşecektir. Dönemlendirmenin geçerli bir enstrüman olabilmesi için iki talebi karşılaması gerekir. İlk olarak dönemlendirmenin açıklayıcı nitelikte olması gerekmektedir. Yani dönemlendirme önemli gelişmelerin görünür hale gelmesini sağlıyor olmalı. İkinci olarak dönemlendirme tanımlanan dönemin gerçek gelişmelerini yansıtmalıdır. Tamamen bir tümevarım söz konusu olamaz. Bu da tarihçinin dönemlendirmesini dönemlemeye değer bulduğu hangi tarihi gerçeklere dayandıracağı sorusunu öne çıkarır.⁷³

Türk Bankacılığının tarihçesini inceleyen çalışmalara baktığımızda genel olarak dönemlendirmenin şu şekilde yapıldığı görülür.

(1847 – 1923) Osmanlı İmparatorluğu Dönemi (borca dayalı yabancı bankacılık)

(1923 – 1933) Ulusal Bankalar Dönemi

(1933 – 1945) Kamu Bankaları Dönemi

(1945 – 1960) Özel Bankalar Dönemi

(1960 – 1980) Planlı Dönem

(1980 – 2002) Serbestleşme ve Dışa Açılma Dönemi

(2002 – 2007) Yeniden Yapılandırma Dönemi.⁷⁴

⁷³ Zürcher, (2004), a.g.e., s.1.

Cumhuriyet dönemi bankacılığı alanında çok önemli çalışmaları olan Öztin Akgüç de buna benzer bir dönemlendirmeyi 1975 yılındaki kitabında yapmıştır. Akgüç, Osmanlı İmparatorluğu dönemini ayrı tutarak 1923-1930 dönemini yerel (mahalli) bankaların geliştiği dönem olarak adlandırmıştır.⁷⁵ Burada bu çalışmanın da konusuna uygun olması bakımından bu dönemlendirmede bir değişikliğe gidilerek Osmanlı dönemi iki alt döneme ayrılacaktır. Çünkü Osmanlı dönemini bir bütün olarak ele alan bir dönemlendirme milli bankacılığın ortaya çıktığı II. Meşrutiyet dönemini öncesinden ayırmayı mümkün kılmıyor. Dolayısıyla milli bankacılık fikrini, II. Meşrutiyet ile başlayan milli iktisat akımının bir alt şubesi olarak incelemenin daha doğru olacağı düşünüldüğünde milli bankacılık dönemini Cumhuriyet değil de II. Meşrutiyetten başlatmak daha doğru olacaktır. Böylelikle milli bankacılık dönemi, “milli bankacılığın oluştuğu başlangıç dönemi (1908-1923)” ve “milli bankacılığın geliştiği dönem (1923-1933)” olarak iki alt dönem halinde incelenecektir. Bu bölümde milli bankacılığın oluştuğu başlangıç dönemi ele alınacaktır. Sonraki bölümde ise milli bankacılığın geliştiği dönem incelenecektir.

2.1 Emisyon Bankası Sorunu: Osmanlı Bankasıyla Olan İlişkiler

Tabakoğlu Osmanlı’da ticaretin teşvik edildiğini ve dolayısıyla bu ticareti gerçekleştirmek için gerekli olan kredinin de yaygın bir arz ve kullanım alanı olduğunu söyler. Kredi arzında *vakıf bankalar* olarak nitelendirdiği para vakıflarına dikkati çektikten sonra vakıf statüsünde olan sosyal güvenlik kurumlarının da kredi arzını sağlayan önemli unsurlar biri olduğunu ifade eder. Bu sosyal güvenlik kurumlarına örnek olarak da yeniçeri orta ve esnaf sandıklarını vermektedir.⁷⁶ Bazı araştırmacılara göre ilk milli banka sayılan Ziraat Bankası da bu sandıklara benzeyen *menafi sandıklarının* kurumsal bir kimlik altında yeniden düzenlenmesiyle oluşmuştur. Fakat diğer yandan Osmanlı’da modern manada bankacılık Galata

⁷⁴ Keskin, Ekrem vd. *50.Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türkiye’de Bankacılık Sistemi “1958 – 2007”*. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, 2008, s.1.

⁷⁵ Akgüç, Öztin. *Cumhuriyet Döneminde Bankacılık Alanında Gelişmeler*. Ankara: Türkiye Bankalar Birliği, 1975, s.15.

⁷⁶ Tabakoğlu, Ahmet. *Türk İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2003, s.277.

sarraflarının faaliyetleriyle başlamıştır. Tarihi yüzyılları aşan çoğunluğunu Levantenlerin oluşturduğu bu sarraflar ilk zamanlarda para değişimi işlevi görürken zamanla devletin tüm para ve kredi işlerini yapar hale gelmiştir. 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde yönetimdekiler mali işlerini bu sarraflar vasıtasıyla yürütmekteydiler. İlk bankalar bu sarrafların kurumsal kimlik kazanmasıyla ortaya çıkmıştır. Bankerlerin başarısız birkaç banka denemesinden sonra Bab-ı Âli yerli sermayeli bir devlet bankası kuramayacağını da anlayınca Avrupa sermayesine başvurmak zorunda kalmıştır.⁷⁷

Osmanlı Bankası (Bank-ı Osmani) 1856 yılında bir İngiliz sermayesi grubunun öncülüğünde 500 bin İngiliz lirası sermaye ile kurulmuştur. Başlangıçta, ödeme ve iskonto işlemleri yapmak üzere bir ticaret bankası olarak kurulmuş iken, 4 Şubat 1863 yılında Fransız sermayesinin katılımıyla Bank-ı Osmani-i Şahane adını alarak banknot ihracı ayrıcalığına ve yetkisine sahip bir devlet bankasına dönüşmüştür.⁷⁸ Yabancı sermayeli bir bankanın devlet bankası özelliğine sahip olmasının nedeni ülkede para ihracının yapılabilmesi ve parasal alana istikrar kazandırabilmektir.⁷⁹

Osmanlı Bankası zaman içerisinde olağanüstü yetkilere sahip olmuş ve Duyun-ı Umumiye ile birlikte Osmanlı'nın finans ve ekonomik yaşamına adeta damgasını vuracak bir güce ulaşmıştır. Bankaya tanınan ayrıcalıkların dünyada benzeri olmadığı 1875 sözleşmesi hissedarlar genel kuruluna sunulurken övgüyle belirtilmiştir.⁸⁰ O dönem için İmparatorluğun veznedarı ve emisyon bankası olarak işlev gören bankanın tahtını sarsacak bir rakip kurum veya banka hayal bile edilemiyordu.

Osmanlı Bankası'nın ülke ekonomisindeki bu üstünlüğü II. Meşrutiyet'le birlikte başlayan milliyetçilik fikirlerinin de etkisiyle tartışılır hale gelmişti. Çünkü Osmanlı Bankası Duyun-ı Umumiye ile birlikte "devlet içerisinde devlet" görünümündeydi. Osmanlı maliyesi Osmanlı Bankası ve Duyun-ı Umumiye'ye danışmadan iş

⁷⁷ *The Development of National Banking in Turkey*. Ankara: Press Department of The Ministry of Interior, 1938, s.4-5.

⁷⁸ Aydemir, Namık. *Dünden Bugüne Türkiye'de Bankacılık*. Ankara: Türkiye Tekstil Sanayii İşverenleri Sendikası, 2005, s.5.

⁷⁹ Eldem, Edhem. *Osmanlı Bankası Tarihi*. Çev. Ayşe Berktaş. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s.89.

⁸⁰ Toprak, (1982), a.g.e., 136.

göremiyor, bu kuruluşlar ise Londra ve Paris'teki idare meclislerinin sözünden çıkmıyorlardı. Banka Balkan savaşı yıllarında Bab-ı Âli'ye ciddi parasal sorunlar yaşatmıştır. Maliyenin çıkarmış olduğu hazine bonolarını tanımamış zaten savaş dolayısıyla zor durumda olan ülke maliyesini daha müşkil duruma sokmuştur. Bu tutum I. Dünya Savaşı başladığında da devam etmiştir. Banka savaş nedeniyle alınan bazı kararlara yurtdışındaki yönetim merkezlerinden onay gelmeyince yine karşıtutum sergilemiştir. Bu hadise bankanın üç yöneticisinin değiştirilmesiyle neticelenmiştir. Osmanlı Bankasının bu tutumu İttihatçuların milli sermayeli bir bankaya olan ihtiyaçlarını şiddetlendirmiş ve Osmanlı Bankası yerine kurulacak bir devlet bankası fikrini iyice pekiştirmiştir.⁸¹

2.2 Milli Bankacılık Fikrinin Oluşması

İttihatçuların milli iktisat politikalarının içinde bankacılık da önemli bir yer alıyordu. Yabancı sermayenin hâkim olduğu bu alanın ülke ekonomisi için önemli olduğunu fark eden İttihat kadrosu bu alanın da millileştirilmesi gerektiğine olan inançlarını her fırsatta dile getiriyor ve kredinin önemine vurgu yapmayı hiç ihmal etmiyorlardı. Milli bir bankadan ve dolayısıyla milli krediden yoksun olmayı ivedilikle halledilmesi gereken bir sorun olarak görüyorlardı.⁸²

Osmanlı Bankası'nın bu "devlet içerisinde devlet" görünümüne son verecek ve milli menfaatleri takip edecek milli bir bankanın kurulması fikri çeşitli ortamlarda sıkça dile getiriliyordu fakat kurulacak bankanın Avrupa'nın boykotuna uğrayacağına da kesin gözüyle bakılıyordu.

İttihat ve Terakki, Osmanlı Bankası'nın yerine sermayesi tamamen Türk olan milli bir bankanın kurulmasının ülkenin iktisadi istiklali için şart olduğunu düşünüyor ve bu fikrin kamuoyuna benimsetilmesi çalışmalarını yarı resmi yayın organları olan Tanin Gazetesi öncülüğünde yürütüyorlardı. Gazete "milli banka" gereğini şu satırlarla açıklıyordu:

⁸¹ Toprak, (1982), a.g.e., 137.

⁸² Tekin Alp, *İtibar-ı Milli Bankası*, İktisadiyyat Mecmuası, yıl 1, sayı 40, 19 Kanun-ı sani 1333, s. 1.

“...Bugün milli sermayelerle vücuda getirilmiş bir bankanın vücudu inkişaf-ı iktisadimiz (ekonomimizin gelişmesi) için hemen ve istikbalen bir hayat memmat meselesi olmuştur.... Memleketimizin iktisaden belini doğrultabilmesi için milli teşebbüsâtı terviç ve teşvik edecek milli bir bankanın tesisi zaruridir.

...Harb-i Umuminin zuhuru üzerine gümrüklerimizde istiklal-i iktisadi ilanına muvaffak olan, içinde bulunduğumuz harb-i azim için de memleketin zirai ve ticari ve sınai terakkiyatını istihdafen (gelişmesini amaçlayarak) birçok mühim teşebbüsler icrasından hali kalmayan (geri kalmayan) hükûmet-i hazıranın (şu anki hükûmetin) müzaheret ve muavenetiyle(destek ve yardımlarıyla) böyle bir milli banka teşekkül etmek üzeredir.”⁸³

Bu propaganda kısa sürede diğer gazeteler tarafından da örnek alınmıştır ve milli bankanın iktisadi bağımsızlık için kaçınılmaz bir zorunluluk olduğu üstünde durulmuştur. “İktisâdi Cihad” ilan edilmiş ve herkesin bu cihada icabeti talep edilmiştir.

Genel merkez üyesi, cemiyetin ideologu olan Ziya Gökalp kaleme aldığı genelgede, I. Dünya Savaşıyla birlikte iki türlü kapitülasyonla mücadele edildiğini dile getiriyordu. Siyasal kapitülasyonlar 1914’de kaldırılmıştı, toplumsal kapitülasyonların ise sadece ordu ve devletin gayretiyle kaldırılamayacağını, bunlardan kurtulmak için ulusun her ferdinin belki birkaç nesil canla başla çalışması gerektiğini söylüyordu. Genelgeye göre, toplumsal kapitülasyonların bir kısmı iktisadi nitelikteydi. Siyasal kapitülasyonlar kaldırıldıktan sonra en önemli husus olarak iktisadi kapitülasyonlar kalıyordu. Zira iktisadi bağımsızlık sağlandıktan sonra diğer toplumsal kapitülasyonlar “harsi yani fikri kapitülasyonlar” daha kolay şekilde bertaraf edilebilirdi.

Genelgenin devamında Gökalp ulusu toplumsal bir uzviyete benzetir. Nasıl insan uzviyetinin hareket aygıtının merkezi beyin ise ulusal uzviyette de siyasal örgütün merkezinin Kabine olduğunu belirtir. Aynı mantıkla kan dolaşımının bir merkezi vardır ve bu merkez kalptir, öyleyse ulusal uzviyette de iktisadi örgütün bir düzenleyici merkezi olması gerekiyordu ki bu da banka idi. Kalp nasıl kanın deveranı aracılığıyla insan uzviyetinin devamını sağlıyorsa, banka da toplumsal uzviyetin

⁸³ Tanin gazetesi, *Milli Banka*, 17 Teşrin-i sani 1916, s.1. (aktaran Toprak, 1982, 140)

devamı için kredi deveranını sağlamalıydı. Bu benzetmeden yola çıkarak Gökalp şu sonuca varıyordu: “Meğer bizim milli deveran-ı demimizin merkezi, yani milli kalbimiz yok imiş.”⁸⁴

Sonuç olarak İttihat ve Terakki cemiyetinin ve Bab-ı Âli'nin yardımlarıyla milli bir bankanın kurulması siyasal bağımsızlığı sınırlandıran engelleri kaldıracağından çok önemli bir vazife olarak görülüyordu. Ayrıca bu banka sayesinde iktisadi bağımsızlığın sağlanması ve toplum uzviyetinin milli bir kalbe sahip olması gerçekleşeceğinden dolayı bu uğurdaki bütün çabalar iktisadi cihat kapsamında ele alınıyordu.

2.3 Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası

Drama Mebusu Rıza Bey'in 1908 yılında mecliste gündeme getirdiği tamamen milli sermayeyle “Osmanlı İttihat ve Terakki Bankası” adında bir banka kurmak şeklindeki teklifi o zaman için reddedilmiş ve fakat zamanla milli bir banka kurulması fikrine ilişkin talepler kamuoyu desteğinin de oluşturulmasıyla giderek artmıştır.⁸⁵ Son derece olumsuz olan Osmanlı ekonomisi ise I. Dünya Savaşı öncesinde hızla artmaya başlayan askeri harcamalar nedeniyle sürekli bütçe açığı vermekteydi. 1911–1912 mali yılında 775 bin Osmanlı lirası olan bütçe açığı 1917–1918 mali yılında neredeyse 3 milyon Osmanlı lirasını bulmuştu.⁸⁶ Bütçe açıkları da dış borçlanmayla kapatılmaya çalışılıyordu. Fakat savaş şartlarından dolayı bu ihtimal bütünüyle ortadan kalkmıştı. Vergileme yoluyla yeni kaynak oluşturma girişimleri de başarısızlıkla sonuçlandı. Sonuçta, para basma yoluna gitmek tek çare olarak gözükmüyordu. Başlangıçta kâğıt paraların altın karşılığı Duyun-ı Umumiye İdaresi'ne

⁸⁴ *İktisadi cihad: İttihat ve Terakki'nin tahrirat-ı umumiyyesi*, Tanin, 23 Kanun-u sani 1917, s.1. (aktaran Toprak, 1982, 141)

⁸⁵ Oktar, Suat ve Arzu Varlı. «İttihat ve Terakki Döneminin Ulusal Bankası: Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası .» *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* (2009): s. 8.

⁸⁶ Güran, Tefik. «Osmanlı Kamu Maliyesi 1839- 1918.» *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler*. Dü. Mehmet Genç ve Erol Özvar. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını, 2006, s.71.

yatırılmışken, daha sonra Almanya'dan ödünç alındı. Alman hazine bonoları garanti gösterildi.⁸⁷

Büyük miktarlarda yapılan parasal genişleme (savaş sürecinde basılmış olan kâğıt para miktarı 161 milyondur)⁸⁸ ve gıda üretimindeki daralma fiyatların hızla tırmanmasına sebep oldu. 1917 yılına gelindiğinde, yüzde 300'ü bulan (hiperenflasyon) enflasyon oranı Türkiye'de yirminci yüzyılın sonuna kadar bir daha görülmeyecekti.⁸⁹

İşte, Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası böyle bir konjonktürde 1917 yılının başlarında kurulmuştur. Bankanın kuruluşunda Maliye Nazırı Cavit Bey'in desteği çok büyük olmuştur. Bankanın idare meclisi Cavit Bey'in önderliğinde İstanbul mebusu Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey, Bağdat Musevi tüccarlarından Sason Efendi, İstanbul tüccarlarından Halepli Abud Efendi, Selanikli tüccar Tefvik Bey'den oluşmuştur.⁹⁰

Merkezi İstanbul olan bankanın kuruluş sermayesi 4 milyon Osmanlı lirasıdır ve faaliyet süresi otuz yıla sınırlandırılmıştır.⁹¹ Bankanın kuruluş amacı; tamamıyla milli olan bir kredi kurumu vücuda getirerek, finansman sıkıntısının giderilmesi olarak açıklanmıştır. Diğer bir deyişle, tamamıyla milli olan bir kredi kurumu yaratmaktır.⁹² Bundan dolayı da, bankanın 400 bine bölünmüş hisse senetlerinin sadece Osmanlı tebaasına tahsis edilme şartı getirilmiştir. Gerçekten de, bankanın ana sözleşmesinde pay senetlerinin isme yazılı olacağı, sadece Osmanlı tebaasının bankaya hissedar olabileceği açık ve net olarak belirtilmiştir. Böylece bankanın milli kimliğinin korunarak, yabancıların kontrolüne girmesi önlenmiştir. Üstelik Osmanlı Devleti sınırları içerisinde ilk kez pay senedi ihracı gerçekleştirirken bankanın her

⁸⁷ Pamuk, Şevket. *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*. Çev. Gökhan Aksoy. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008, s.160.

⁸⁸ İkin, Selim ve İlhan Tekeli. *Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*. Ankara: TCMB, 1981, s.117.

⁸⁹ Pamuk, (2008), a.g.e., s.162.

⁹⁰ Oktar, (2009), a.g.m., s. 13.

⁹¹ Ökçün, A. Gündüz. *İktisat Tarihi Yazıları Bütün Eserler 3*. Ankara: Sermaye Piyasası Kurumu Yayınları, 1997, s.224.

⁹² Eldem, Vedat. *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1994, s.126.

türlü işlemlerinde ve kayıtların tutulmasında Türkçe dilinin kullanılması zorunluluğu getirilmiştir.⁹³

Nitelikli eleman eksikliğinden dolayı bankanın kuruluş sözleşmesinde, “sadece ilk on sene içinde müdür-i umumisi ile bazı uzmanlarının yabancı uyruklu olabileceği” kabul edilmiştir. Nitekim bankanın umumi müdürlüğüne Avusturya-Macaristan uyruklu Victor Veill getirilmiştir. Buna karşılık, diğer tüm personelin Osmanlı tebaasından olması zorunludur.⁹⁴ Başlangıçta, bankacılık formasyonuna sahip kadroların yetersizliği nedeniyle, yabancı uyrukluların bankanın üst organlarında görev almalarına müsaade edilmiştir. Ancak, ileride bu yabancı uyrukluların yerini almak üzere, bankacılık eğitimi görmek amacıyla Avusturya’ya Maliye Nezareti tarafından öğrenci gönderilmesi kararlaştırılmıştır.⁹⁵

Bankanın kuruluşu esnasında yayılan milliyetçi haberler ve bankanın Umum Müdürünün Avusturya-Macaristan uyruklu biri olması Almanların tepkisini çekmiş ve bankanın Fransız taraftarı olduğuna dair bazı endişeler dile getirilmiştir. Almanların bu tepkilerini gidermek için Cavit Bey önce Talat Bey’e Almanların gazetelerdeki haberlerle ilgili duydukları rahatsızlığı bildirmiş ve “gazetelerin bu gibi propagandalarda biraz daha az chauvin (şoven) olmalarının fena olmayacağını” yazmıştır. Daha sonra Cavit Bey Almanların endişelerini giderebilmek için Alman mali çevrelerinin önde gelen ismi olan Mösyö Wasserman’la görüşme yapmış; Almanların tepkisini yumuşatıp karşılıklı ilişkilerin devamını sağlayan bu görüşmesini anılarında şu şekilde ifade etmiştir:

“... Fransadan muavenet ve müzaheret (yardım ve destek) ümit edecek kadar hissi selimi siyasiden mahrum olmadığımızı, bugün banka meclisi idaresine geçen adamların yarın hükûmete geçebileceklerini ve Almanya herkes hakkında böyle suizanlar ve şüpheler beslerse hüsni âmiziş (uyuşma) ve imtizaç mümkün olmayacağını, Almanya Rusya tarafına geçip bizi feda etmedikçe Almanya’dan ayrılmıyacağımızı”⁹⁶

⁹³ Oktar, (2009), a.g.m., s. 14.

⁹⁴ Tekeli ve İlkin, (1981), a.g.e., s.139.

⁹⁵ Toprak, Zafer. «II. Meşrutiyet’te Toplumsal Proje: Tesanüt, Meslek ve Milli İktisat.» Eren, Güler. *Osmanlı 3*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s.768.

⁹⁶ Cavit Bey, *Cavit Beyin Notları*, Tanin Gazetesi, 31 Mart 1945. (aktaran Oktar, 2009, 14)

Paydaş sayısını artırarak bankanın sermayesini güçlendirmek amacıyla Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'nın hisse senetlerinin değeri 10 lira gibi düşük tutulmuştu. Daha önce ifade edildiği gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti, yerel halkı banka sermayesine katkıda bulunmaya yönlendirmek için yoğun bir kampanya sürdürmüştü ve ciddi bir emek sarf etmişti. Nitekim Cavit Bey anılarından bu konuyla ilgili olarak; hisse senedi satın alma talebini artırmak amacıyla çok çaba harcadığını, hatta başvuru süresinin uzatıldığını ve geniş çaplı bir kampanya yürütmek üzere ülkenin her yanına Cemiyetin görevlendirdiği kişilerin gönderildiğini belirtmiştir.⁹⁷

Hisse senetlerine ilk yazılan Padişah Mehmet Reşat olmuştur. 200 hisse senedi olarak banka hissedarları arasına giren Padişah'ın bu jestini Cemiyetin yayın organı Tanin gazetesi "Padişah'ın İktisadi cihadda en büyük teşebbüslerden biri olan bankanın hisse senetlerini almakla iktisadi mücadelede millete büyük ve ulvi bir numune-i imtisal olduğunu" ifade ediyordu.⁹⁸

İttihatçıların bütün çabalarına karşın hisse senetlerine yazılma tarihinin sona erdiği 15 Şubat 1917'ye iki gün kala, 400 bin hisse senedinden 253 bini satılmış, 147 bin hisse kalmıştı. Son iki gün içerisinde ise 30–40 bin kadar daha kayıt yapılması bekleniyor, böylece 100 bin hisse senedi elde kalıyordu. Bu ise, iç ve dış finans çevrelerinde Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'na güven sarsıcı bir başlangıç olacaktı.⁹⁹

Bankanın hisse senetlerinin beklenen ilgiyi görmemesi üzerine ve uğradığı itibar kaybını gidermek amacıyla 27 Şubat 1917 tarihinde kabul edilen bir kanun ile Maliye Nazırına bankanın ihraç edeceği hisse senetlerini devlet adına satın alma yetkisi tanınmıştır.¹⁰⁰

Maliye Nazırına sermayenin 1/8'ini teşkil eden 500 bin Liralık 5 bin hisse senedini Devlet adına kat'i olarak satın alma yetkisi verilmiştir. Bu hisse senetlerinin tümü devlete ait olacak ve satılması yasaklanacaktı. Yine birinci maddeye ek olarak Maliye

⁹⁷ Varlı, Arzu. "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Parasal Alanda Kurumsal Düzenlemeler", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, s. 72.

⁹⁸ Toprak, (1982), a.g.e., s.146.

⁹⁹ Toprak, Zafer. *İttihad-Terakki ve Cihan Harbi*. İstanbul: Homer Kitabevi, 2003, s.63.

¹⁰⁰ BOA, DÜİT, 112/20, 5 Cemaziyelevvel 1335 ve 14 Şubat 1332. (aktaran Varlı, 2010, 73)

Nazırı, “kaydolunduğuna dair haber alınmayan mütebaki hisseleri de ikmal suretiyle” satın almada da yetkili kılınmıştır. Burada ki farklılık, zamanla bu hisselerin satılabilir özellikte olmasıdır. Böylece, bu şekilde elden çıkartılacak hisse senetlerinin bedeli satıldığı yılın gelir bütçesine olağanüstü gelir olarak kaydedilebilecektir.¹⁰¹

Öte yandan, ileride bir devlet bankasına dönüşmesi öngörülen Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası’na 21 Şubat 1917 tarihli bir kanun ile bir dizi ayrıcalık ve kolaylık tanınmıştır. Ayakları üstünde güçlü kalabilmesi ve yabancı bankalar karşısında varlığını koruyabilmesi amacıyla tanınan bu ayrıcalıklar şöyledir:

“Evvelen: Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası sermayesi, ihtiyat akçesi, temettuatı, icra-yı sanat etmesine lâzım olan emval-i gayr-i menkule ve mebanisi ve depoları ve mağazaları gerek mevcut bulunan ve gerek âtiyen ihdas edilecek olan her türlü rüsûm ve tekâlif ve harçtan muaftır.

Saniyen: Mezkûr bankanın hisse senedâtıyla teşekkülüne dair ve banka ile devair-i resmiye beyninde cereyan edecek muamelata müteallik evrak ve senedat ve ilanât damga resminden ve Hicaz Demiryolu ianesinden muaftır.

Salisen: Bankanın tesisat-ı ibtidaiyesine muktezî olup memalik-i ecnebiyeden celbedeceği mefruşat, levazım, kasa ve teferruâtı gümrük resminden muaftır.

Rabian: Bankanın hisse senedâtı bilumum devair-i resmiyece kefalet akçesi olarak ve bedellerinin tesviye edilmiş miktarının tamamı üzerinden kabul edilir.

Hamisen: Banka Memalik-i Osmaniye’de vakı olacak muhaberattan ve nükûd vesair irsalatdan dolayı posta ve telgraf ücretinden muaftır.”¹⁰²

Bu çerçevede bankaya verilen ilk imtiyaz Ergani Bakır Madenlerini işletmek olmuştur. Banka, bu madenleri denize bağlayacak bir demiryolu işletmesinin imtiyazını almıştır. Ne var ki, banka bu işler için gerekli sermayeyi Alman bankalarından sağlama yoluna gitmiştir. Bu durum bankanın milli olma kimliğine zarar vermiş ve bankanın kurulma amacını bir ölçüde zedelemiştir.¹⁰³ Bütün iyi niyetli çabalara karşın, milli bankacılık kredi piyasasına hâkim olamamış ve para piyasası yine eskisi gibi yabancı bankalara terk edilmiştir.

¹⁰¹ Toprak, (2003), a.g.e., s.64.

¹⁰² BOA, İrade DÜİT, 112/19, 26 Rebûlahır 1335 ve 6 Şubat 1332. (aktaran Varlı, 2010, 74)

¹⁰³ Eldem, (1994), a.g.e., s.27.

Cavit Bey banka kurulurken sermayesine azınlık şeklinde de olsa yabancı banka ve hatta yabancı sermayeli Osmanlı şirketlerinin ortak alabileceğini düşünmüşse de, bu düşüncesinden muhtemelen Talat Paşa'nın etkisiyle vazgeçmek zorunda kalmıştır. Bankanın kuruluş nizamnamesinde de bu durum açık bir biçimde yer almıştır. Bununla birlikte, yabancıların bankaya ilgisi hiç eksik olmamıştır. Nitekim 1918 yılında İtalya'nın Osmanlı'daki siyasi temsilcisi Sforza, Deutchbank Müdür Muavini aracılığıyla bankanın sermayesine İtalya'nın ortak olma taleplerini Cavit Bey'e iletmış, ancak Cavit Bey kuruluş nizamnamesinin buna engel olduğundan hareketle bu talebi reddetmiştir.¹⁰⁴

İtibar-ı Milli Bankası bir yandan kurulduğu dönemin iktisadi ideolojik ikliminin pek çok etkisini üzerinde barındırırken diğer yandan liberal düşünce taraftarı Cavit Beyin düşüncelerini de yansıtır. Cavit Bey, dönemin şartlarının gerektirmesiyle bankanın milli bir karakter taşıyacağını belirtmesine karşın bunun Hükûmetin bankaya müdahale ederek bankayı çıkarları doğrultusunda kullanabileceği şeklinde anlaşılamayacağını açıkça ifade eder. Banka ile ilgili konunun Meclis-i Ayan'da görüşülmesi sırasında, "Hükûmet bankayı, tahtı himaye ve tekalüfüne mi alıyor" diye sorulduğunda, Cavit Bey Hükûmetin sadece "manevi himayesinin" söz konusu olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁵

İtibar-ı Milli Bankası henüz daha kurulurken Osmanlı Bankası'nın emisyon yetkisini ileride devralması düşünülüyordu. Osmanlı Bankası'nın banknot ihraç yetkisi 1925 yılında sona eriyordu. Dolayısıyla İtibar-ı Milli Bankası ancak bu tarihten itibaren emisyon yetkisine sahip tek devlet bankası olarak faaliyetine devam edebilecekti. Bu yetki devrini kastederek bankanın özel konumuna vurgu yapan Cavit Bey 1918 yılı bütçe görüşmelerinde; "pek kaviyyen ümit ediyorum ki altı, yedi sene sonra bu banka hakiki manasıyla bir devlet bankası, bir millet bankası olabilecektir." demiştir.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Oktar, (2009), a.g.m., s. 16.

¹⁰⁵ Tekeli ve İlkin, (1981), a.g.e., s.143.

¹⁰⁶ Tekeli ve İlkin, (1981), a.g.e., s.145.

Ne var ki, Osmanlı Devleti'nin savaştan yenilgiyle çıkması, yurt içerisinde ve dışarısında Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası'na zaten var olan muhalefeti daha da artırdı. Bankanın kurulmasına karşı çıkmış olan milletvekilleri Meclis-i Mebusan'da Hükûmeti sürekli eleştirmeye başladı ve banka yoğun eleştiri oklarına maruz kaldı. Dahası, bankanın varlığına son verilmesi talepleri dile getirilmeye başlandı. Öyle ki, kamuoyunda oluşan baskıların etkisiyle bankanın İngiliz ya da Fransız bankalarıyla birleşmesi projesi bile düşünüldü. Bu projenin gerçekleşmesi durumunda Banka milli kontrolünü tümüyle kaybetmiş olacaktı. Cavit Bey anılarında bankanın bu sıkıntılı durumuyla ilgili olarak şöyle demiştir: "Osmanlı Devleti'nin savaştan galip çıkması durumunda Osmanlı Bankası ile birleşecektik." Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası kamuoyu desteğini kaybetmiş olmasına karşın, varlığını bir süre daha korumuş, sonuçta 1927 yılında Türkiye İş Bankası'na katılmıştır.¹⁰⁷

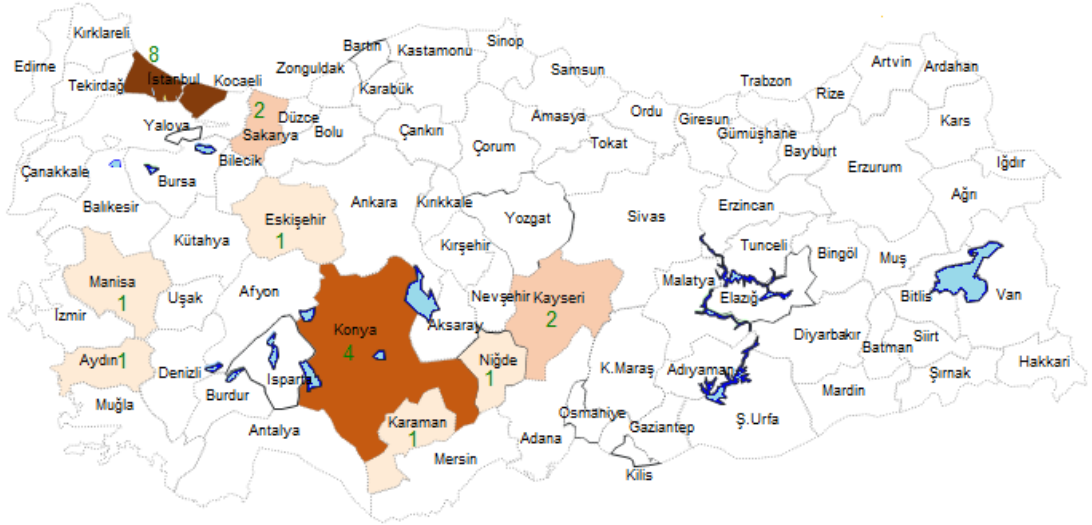
2.4 Taşrada Kurulan Milli Bankalar

İtibar-ı Milli Bankası'nın Osmanlı Bankası ve Duyun-ı Umumiye'nin savaş koşulları içerisindeki menfi tutumlarına tepki olarak kurulduğu ve Osmanlı Bankası'nın emisyon imtiyazını ilerleyen zamanlarda elde etmesi düşünülen bir banka olduğu bir önceki bölümde ifade edilmişti. Bunun yanında İtibar-ı Milli Bankası'ndan başka çoğu genelde tek şubeli gerek İstanbul gerekse İstanbul dışında, genellikle Ege bölgesinde kurulmuş yerel bankalar da vardır.

Şekil 1'de bu dönemde kurulan bankaların illere göre dağılımı gösterilmektedir. Buna göre dönemin başkenti olan İstanbul'u dört banka ile Konya ikişer banka ile de Sakarya ve Kayseri takip etmiştir.

Tablo 1'de görüldüğü gibi bu dönemde kurulan milli bankaların toplam sayısı 21'dir. Bankaların sermayelerindeki değişim iki döneme ayrılarak incelenmiştir. Böylelikle bu bankaların gerek itibari gerek ödenmiş sermayelerindeki artışların hangi dönemde ne kadar olduğu tespiti çalışılmıştır.

¹⁰⁷ Oktar, (2009), a.g.m., s. 17.

Şekil 1. 1911-1921 Yılları Arasında Kurulan Milli Bankaların Dağılımı

Meşrutiyet döneminde (1908-1922) bu bankaların toplam itibari sermayeleri ilk kuruldukları zaman 6.3 milyon iken 1922 yılına gelindiğinde sermaye artırımlarıyla birlikte 7 milyon lira olmuştur. Aynı dönem içinde ödenmiş sermaye ise 2.8 milyondan 3.5 milyon civarına yükselmiştir. Cumhuriyet döneminde (1923-1932) bu bankaların itibari sermayeleri 2.3 milyon lira artarak 9.3 milyon lira olmuş, ödenmiş sermayeleri ise 2.2 milyon lira artarak 5.7 milyon lira olmuştur. Bu bahsedilen sermaye değerleri cari fiyatlar üzerinden hesaplanmıştır. Fakat özellikle I. Dünya Savaşı esnasındaki yüksek enflasyon düşünüldüğünde bu rakamlar yanıltıcı olabilmektedir. Bunun için Tablo 2’de 1918 yılı fiyatları baz alınarak banka sermaye hareketleri sabit fiyatlar üzerinden hesaplanmıştır.¹⁰⁸ Buna göre Meşrutiyet döneminde kurulan bankalarda reel olarak 3.6 milyon liralık itibari sermayenin 1.9 milyonu ödenmiş durumdayken Cumhuriyet döneminde itibari sermaye 5.6 milyona çıkmış ve bunun 3.7 milyonu ödenmiştir. Görüldüğü gibi Meşrutiyet dönemindeki banka sermayeleri yüksek enflasyondan dolayı çok ciddi değer kaybetmiştir. Fakat buna rağmen bu bankaların ödenmiş sermayelerinin yarısından fazlası Meşrutiyet dönemine aittir.

¹⁰⁸ Reel değerlerin nasıl hesaplandığını görmek için bakınız Ek-6

Tablo 1. 1908-1922 Yılları Arasında Kurulan Milli Bankaların Sermayeleri (Cari Fiyatlarla)

Bankanın Adı	Kuruluş Merkezi	Kuruluş Tarihi	Meşrutiyet (1908-1922)				Cumhuriyet (1923-1932)	
			İlk İtibari Sermayesi	İlk Ödenmiş Sermayesi	Son İtibari Sermayesi	Son Ödenmiş Sermayesi	Son İtibari Sermayesi	Son Ödenmiş Sermayesi
1. Konya İktisad-ı Milli Bankası	Konya	1911	100.000	10.000	150.000	150.000	150.000	150.000
2. İstanbul Bankası	İstanbul	1911	22.000	2.200	22.000	10.000	44.000	44.000
3. Adapazarı İslam Ticaret Bankası	Adapazarı	1913	15.000	15.000	150.000	150.000	1.200.000	1.000.000
4. Asya Bankası	İstanbul	1914	100.000	10.000	100.000	10.000	100.000	10.000
5. Emlak ve İkrabat Bankası	İstanbul	1914	100.000	10.000	100.000	20.000	100.000	30.000
6. Milli Aydın Bankası	Aydın	1914	50.000	10.000	50.000	18.000	100.000	100.000
7. Karaman Milli Bankası	Karaman	1915	20.000	10.000	40.000	40.000	100.000	67.000
8. Akşehir Bankası	Akşehir	1916	20.000	5.000	200.000	90.000	1.000.000	1.000.000
9. Kayseri Milli İktisat Bankası	Kayseri	1916	46.000	46.000	200.000	70.000	200.000	70.000
10. Köy İktisat Bankası	Kayseri	1916	10.000	10.000	50.000	7.000	50.000	13.000
11. Konya Ahali Bankası	Konya	1917	500.000	50.000	500.000	90.000	500.000	170.000
12. Manisa Bağcılar Bankası	Manisa	1917	150.000	15.000	150.000	100.000	300.000	192.000
13. Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası	İstanbul	1917	4.000.000	2.000.000	4.000.000	2.000.000	4.000.000	2.000.000
14. Ticaret ve İtibar-ı Umumi Bankası	İstanbul	1917	50.000	25.000	50.000	25.000	50.000	25.000
15. Eskişehir Çiftçi Bankası	Eskişehir	1918	100.000	13.000	100.000	50.000	100.000	94.000

Tablo 1. (devam) 1908-1922 Yılları Arasında Kurulan Milli Bankaların Sermayeleri (Cari Fiyatlarla)

Bankanın Adı	Kuruluş Merkezi	Kuruluş Tarihi	Meşrutiyet (1908-1922)				Cumhuriyet (1923-1932)	
			İlk İtibari Sermayesi	İlk Ödenmiş Sermayesi	Son İtibari Sermayesi	Son Ödenmiş Sermayesi	Son İtibari Sermayesi	Son Ödenmiş Sermayesi
16. İktisat Bankası	İstanbul	1918	45.000	45.000	90.000	90.000	90.000	90.000
17. Milli İktisat Bankası	İstanbul	1918	150.000	150.000	150.000	150.000	150.000	150.000
18. İtibar ve Ticaret OAŞ	İstanbul	1918	100.000	50.000	100.000	50.000	100.000	50.000
19. Adapazarı Emniyet Bankası	Adapazarı	1919	200.000	200.000	200.000	200.000	400.000	264.000
20. Konya Türk Ticaret Bankası	Konya	1920	500.000	54.000	500.000	54.000	500.000	100.000
21. Bor Zürra ve Tüccar Bankası	Bor	1921	50.000	50.000	100.000	100.000	100.000	100.000
		Toplam	6.328.000	2.780.200	7.002.000	3.474.000	9.334.000	5.719.000

Kaynak: (Silier, 1973), (Ökçün, 1973), (Saka ve Tahsin, 1930) ve (Hines, 1964) eserlerinden faydalanarak oluşturulmuştur.

Tablo 2. 1908-1922 Yılları Arasında Kurulan Milli Bankaların Sermayeleri (Sabit Fiyatlarla)

Bankanın Adı	Kuruluş Tarihi	Meşrutiyet (1908-1922)				Cumhuriyet (1923-1932)		Açıklama
		İlk İtibari Sermayesi	İlk Ödenmiş Sermayesi	Son İtibari Sermaye	Son Ödenmiş Sermaye	Son İtibari Sermaye	Son Ödenmiş Sermaye	
1. Konya İktisad-ı Milli Bankası	1911	6.050	605	56.050	56.050	56.050	56.050	1959 yılında faaliyeti sona ermiştir.
2. İstanbul Bankası	1911	1.331	133	1.331	605	21.188	21.188	1934 yılında faaliyeti sona ermiştir.
3. Adapazarı İslam Ticaret Bankası	1913	980	980	114.974	114.974	919.379	766.149	1997 yılında Türk Ticaret B. ismiyle tasfiye edilmiştir.
4. Asya Bankası	1914	6.530	653	6.530	653	6.530	653	1928 yılında faaliyeti sona ermiştir.
5. Emlak ve İkrizat Bankası	1914	6.530	653	6.530	1.306	6.530	1.959	1942 yılında faaliyeti sona ermiştir.
6. Milli Aydın Bankası	1914	3.265	653	3.265	1.175	45.880	45.880	2002 yılında Denizbank'la birleşmiştir.
7. Karaman Milli Bankası	1915	1.570	785	21.570	21.570	72.708	48.714	1937 yılında faaliyeti sona ermiştir.
8. Akşehir Bankası	1916	2.784	696	159.258	71.666	867.258	867.258	1960 yılında faaliyeti sona ermiştir.
9. Kayseri Milli İktisat Bankası	1916	6.403	6.403	160.403	56.141	160.403	56.141	1936 yılında faaliyeti sona ermiştir.
10. Köy İktisat Bankası	1916	1.392	1.392	18.072	2.530	18.072	4.699	1928 yılında faaliyeti sona ermiştir.
11. Konya Ahali Bankası	1917	208.500	20.850	208.500	37.530	208.500	70.890	1945 yılında faaliyeti sona ermiştir.

Tablo 2. (devam) 1908-1922 Yılları Arasında Kurulan Milli Bankaların Sermayeleri (Sabit Fiyatlarla)

Bankanın Adı	Kuruluş Tarihi	Meşrutiyet (1908-1922)				Cumhuriyet (1923-1932)		Açıklama
		İlk İtibari Sermayesi	İlk Ödenmiş Sermayesi	Son İtibari Sermaye	Son Ödenmiş Sermaye	Son İtibari Sermaye	Son Ödenmiş Sermaye	
12. Manisa Bağcılar Bankası	1917	62.550	6.255	62.550	41.700	208.155	133.219	1984 yılında T. Bağcılar B. ismiyle tasfiye edilmiştir.
13. Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası	1917	1.668.000	834.000	1.668.000	834.000	1.668.000	834.000	1927 yılında T. İş Bankası'yla birleşmiştir.
14. Ticaret ve İtibar-ı Umumi Bankası	1917	20.850	10.425	20.850	10.425	20.850	10.425	Faaliyeti sona ermiştir.
15. Eskişehir Çiftçi Bankası	1918	100.000	13.000	100.000	50.000	100.000	94.000	1926 yılında faaliyeti sona ermiştir.
16. İktisat Bankası	1918	45.000	45.000	82.998	82.998	82.998	82.998	1933 yılında tasfiye edilmiştir.
17. Milli İktisat Bankası	1918	150.000	150.000	150.000	150.000	150.000	150.000	1938 yılında tasfiye edilmiştir.
18. İtibar ve Ticaret OAŞ	1918	100.000	50.000	100.000	50.000	100.000	50.000	1930 yılında faaliyeti sona ermiştir.
19. Adapazarı Emniyet Bankası	1919	173.860	173.860	173.860	173.860	354.380	233.891	1971 yılında faaliyeti sona ermiştir.
20. Konya Türk Ticaret Bankası	1920	422.200	45.598	422.200	45.598	422.200	84.440	1943 yılında faaliyeti sona ermiştir.
21. Bor Zürra ve Tüccar Bankası	1921	37.585	37.585	73.865	73.865	73.865	73.865	1961 yılında faaliyeti sona ermiştir.
	Toplam	3.025.380	1.399.525	3.610.806	1.876.646	5.562.946	3.686.419	

İlk sermayeleri dikkate alındığında İtibar-ı Milli ve Konya'da kurulan iki banka dışındakilerin 50-150 bin lira sermayeyle kurulmuş küçük çapta bankalar oldukları görülmektedir. Fakat Milli Aydın, Manisa Bağcılar, Akşehir ve Adapazarı İslam Ticaret Bankaları kısa süre sonra sermayelerini bir milyonun üzerine çıkararak hızla büyümüşlerdir.

Bu dönemde kurulan bankaların ilki Konya Milli İktisat bankasıdır. Bankanın 1917'deki genel kurul açılışına Ticaret Umum Müdürü Münir Bey katılarak genel kurulu adeta İttihat ve Terakki'nin gövde gösterisine dönüştürmüştür. Konuşmasında Türkiye'nin merkezi konumundaki Konya'nın bu banka gibi şahsi teşebbüslerin ve say-i müştereklerin Osmanlı ülkesine buradan yayılması için güzel bir örnek teşkil ettiğini dile getirir. İktisadiyyat Mecmuası da genel kurulun sırf ticari ve mali kaygılar güden bir müesseseye ait bir genel kurul olmadığını, bunun altında yatan asıl saikin hamiyet-i milliye olduğunu ifade eder. Normalde kişisel çıkar ve maddi menfaatlerden dolayı bir şirketin paylarının alınacağını belirten mecmua bu durumun mezkûr genel kurul ve banka için geçerli olmadığını bütün bu menfaatlerin üstünde milli iktisadın yükselmesi idealinin olduğunu vurgular.¹⁰⁹

1916 yılında Kayseri'de kurulan Köy İktisat Bankası da kurucularının tümünün İttihat ve Terakki üyesi olmasıyla cemiyetin bankacılık faaliyetlerinin bir ürünü olduğunu açıkça göstermektedir. Köylülerden her çift öküz başına alınan tahıla karşılık köylülere bankanın pay senetleri verilmiştir. Alınan bu tahıllar bankanın kuruluş sermayesini oluşturmuştur.¹¹⁰

Bu dönemde kurulan bankaların bir özelliği de bankacılık yapmak için özelleşmiş olmamasıdır. Bunun güzel bir örneği Kayseri Milli İktisat Anonim Şirketi adında kurulan bankadır. 1916'da kurulan bankanın faaliyet alanı oldukça geniştir. Bunların içinde köylülere tarım kredisi vermenin yanında doğrudan ticaretle uğraşmak ve çeşitli iştiraklerde bulunmak da mevcuttur.¹¹¹ Mesela Akşehir Bankası da ihraç

¹⁰⁹ Tekin Alp, *Konya Milli İktisat Bankası*, İktisadiyyat Mecmuası, yıl 1, sayı 24, 28 Temmuz 1332, s. 2.

¹¹⁰ Toprak, (1982), a.g.e., s.157.

¹¹¹ Ökçün, A. Gündüz. «1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar.» *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayını, 1973. 409-484, s.426.

ürünleri üreten köylülere ve bunların ticaretiyle uğraşan tüccarlara kredi vermiş ve bu arada sahip olduğu büyük depolarda tarımsal malları stok ederek doğrudan ticaretle uğraşmıştır.¹¹²

Taşra bankacılığının en yoğun şekilde yapıldığı Ege Bölgesi'nde ise, Milli Aydın, Bor Zürra, Manisa Bağcılar ve Eskişehir Çiftçi Bankaları gibi birçok banka kurulmuştur. Bankaların Ege bölgesinde yoğunlaşması aslında bir tesadüf değildir. Çünkü bu bölgedeki tarım alanları büyük ölçüde geçimlik tarım faaliyetlerinin ötesinde ihraç ürünleri üzerine yoğunlaşmış durumdaydılar. Örneğin, Milli Aydın Bankası ve Aydın İncir ve Himaye-i Zürra Bankası incir mahsulünün alım satımı ve kredi işleriyle uğraşırken Manisa Bağcılar Bankası da bağ sahiplerine kredi vermek ve ürünlerini iç ve dış piyasalarda pazarlamak için kurulmuşlardır. Bunların yanında tütün ihracatıyla uğraşan çiftçilere destek olmak için kurulan bankalar da vardır.

Bu bankaların kuruluşlarındaki diğer önemli bir etken de öteden beri süregelen gayr-i müslim ve yabancıların ihracat ürünleri üzerindeki tekeli kırmasıdır. Örneğin Aydın'da kurulması düşünülen daha sonra Akhisar'da kurulan Tütüncüler Bankası hakkında İktisadiyyat Mecmuası şöyle demiştir. Böyle bir bankanın kurulmasıyla piyasada rekabet ortaya çıkacak ve yabancı tekelden çıkan ticaret ihraç edilen yerlerle doğrudan irtibat kurularak artırılabilecektir. Bunun neticesinde önceden var olan engeller kaldırılacak ve tütünlere olan rağbet artırılarak tütün çiftçisinin menfaati dolayısıyla millet serveti artırılmış olacaktır. Aynı durum üzüm fiyatını düşük tutmak için sendikalaşan İzmirli yabancı tüccarların faaliyetlerine tepki olarak kurulan Manisa Bağcılar Bankası için de geçerlidir. Böylelikle bu tür milli kredi kurum ve kooperatiflerinin sayısının artmasıyla İzmir yöresinde sendikalaşarak piyasaya fiyat dikte eden yabancı ve gayr-i müslim büyük tüccarlar, İttihatçıların örgütlediği bu kuruluşlar karşısında giderek gücünü yitirmiştir.¹¹³

Görüldüğü gibi II. Meşrutiyet öncesinde bankacılık faaliyetlerinde üstün bir yere sahip olan yabancı sermaye özellikle 1913 sonrasında gerek İstanbul'da gerekse

¹¹² Atasagun, Yusuf Saim. *Türkiyede Ziraî Kredi*. İstanbul: Kenan Basımevi, 1939, s.143.

¹¹³ Toprak, (1982), a.g.e., s.160.

taşrada kurulan bankalarla yerini yavaş yavaş milli sermayeye bırakmaya başlamıştır. Genellikle yabancı sendikalaşmaya bir tepki olarak doğan bu milli kredi kurumları İttihat ve Terakki'nin uygulamaya koyduğu milli iktisat politikasının bankacılık ayağını teşkil etmeye yönelik çabalarıdır.

Bu milli bankaların kuruluşlarına ve kurucularına baktığımızda İttihat ve Terakkinin Anadolu'da oluşturmak istediği yerli sermaye sınıfıyla nasıl sıkı bir ilişki içerisinde olduğunu görmekteyiz. Zira bankaların kurucularının ya hepsi ya da büyük çoğunluğu İttihat ve Terakki mensubu kişilerdir. Bu durum İttihat ve Terakki Cemiyetinin benimsemiş olduğu "millileştirme" akımının sermaye alanındaki faaliyetlerinin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Yine bu bankaların genel olarak kuruluş gayelerine baktığımızda yalnızca ekonomik gayeler için kurulmuş müesseseler olmadığını, kurulduğu yerdeki yöre halkını yüksek faiz oranlarıyla ezen tefecilere karşı kurulduğunu da görmekteyiz. Bu yolla çiftçinin elindeki malın değerini artırarak, malını yok pahasına piyasaya sürmekten kurtulmasına çalışmışlardır.

Sonuç olarak iktisadi faaliyetlerin diğer alanlarında olduğu gibi öncesinde büyük oranda yabancılara terkedilmiş olan bankacılık alanında da Müslüman-Türk eşrafın yavaş yavaş söz sahibi olmaya başladığı kurulan bu taşra bankalarıyla görülmüş oluyor. Bu durum milli iktisadın bankacılık alanı üzerindeki etkilerini açık bir şekilde göstermektedir. Zira Osmanlı'da bankacılık faaliyetlerinin başladığı 1850'lerden 1910'lara kadar bu tarz bir bankacılık girişimine rastlanmamaktadır.

2.4.1 Milli bankacılık hakkındaki teşvik yazıları

Yerel halkın girişimleriyle ortaya çıkan milli bankaların dönemin dergilerinde teşvik edildiği ve milli bankacılık girişimlerinin dönemin iktisat yazarları tarafından da desteklendiği söylenebilir. Mesela Ahmet Muhyiddin İslam Mecmuası'ndaki yazısından memleketimizin sadece ziraatle uğraşmasını doğru bulmuyor ve ziraate verilmesi gereken azim ehemmiyetle birlikte ticaret ve sanayinin gelişmesi için *itibar* (kredi) kurumlarına olan ihtiyacı şu cümlelerle anlatıyordu. "Ziraate ve ziraate muavenet ve ziraate teşvik için ona en çok lazım olan sermayeleri ihzar edecek

itibar müesseseleri açılması lazımdır". Hatta yazının devamında büyük ikrazat (borç) şirketlerinin ziraat için kredi vermenin yanında bizzat zirai faaliyetlerde bulunması gerektiğini belirtmiştir.¹¹⁴

Tekin Alp İktisadiyyat Mecmuası'nda kaleme aldığı makalesinde Konya Milli İktisat Bankası'ndan bahsediyor ve bankanın dağıttığı temettülerden şu şekilde övgüyle söz ediyor.

*"İctima-ı umumide hissedarına yüzde onsekiz hisse-i temettü ita ve tevzii (verilmesi) karargir (kararlaştırılmıştır) olmuştur. Anonim şirketlerde hissedarına tevzi edilen hisse-i temettü pek nadir olarak yüzde onu tecavüz ettiği (aşığı) ve memleketimizde faiz-i nizami yüzde dokuzdan ibaret olduğu nazar-ı itibara alınırsa bu muvaffakiyetin (başarının) ne kadar mühim olduğu meydana çıkar."*¹¹⁵

Servet Habibullah da Edebiyat-ı Umumiye Mecmuasında İtibar-ı Milli Bankası'nın kurulmasını milli bir intibah ve teyakkuz hatta bir Rönesans olarak duyuruyor ve şöyle diyor:

"Millet, üzerinden ecanibin bar-ı müdahalesini (yabancıların müdahale yükünü) kuyud-ı hicr ve aczini (yasak kayıtlarını) atıyor. Türkler anlıyorlar ki hiçbir millet teşkilatı, kuvvetli iktisadiyata müstenid (dayanmadıkça) olmadıkça payidar olamaz. Anın için mukadderat-ı (gelecek) maliyesini bizzat kendi idare etmek isteyen millet her suretle rüşd-ü iktisadisini isbat edecek müessesatı vücuda getiriyor bütün bütün bir Türk müessese-i maliyesi olan İtibar-ı Milli Bankası hisse senedatının bilhassa küçük sermaye ve tasarruf ashabı tarafından adeta hırzu can edilir derecede iştirat(alınması) edilmesi fikr-i tasarrufun istihlas-ı maddi (maddi kurtuluş) makasudunun her tabakaya yayıldığını belîğ bir surette isbat eder."

Yazının devamında da bankanın hisse senetlerinin sahibi millet olduğu için bankanın sahibinin de millet olduğu ve bu bankanın ticaret, ziraat ve sanayi için çok ehemmiyetli menfaatler sağlayacağı vurgulanmıştır.¹¹⁶

Halka Doğru dergisinde de bu tür milli müesseselerin önemine şu şekilde vurgu yapılmaktadır:

¹¹⁴ Ahmed Muhyiddin, *Milli Sermaye*, İslam Mecmuası, sayı 37, 24 Eylül 1331, s.792.

¹¹⁵ Tekin Alp, (1332), a.g.m., s.2.

¹¹⁶ Servet Habibullah, *Milli Teyakkuz ve İtibar-ı Milli Bankası*, Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası, yıl 1, numara 16, 4 Şubat 1332, s.286.

“... Milli iktisadın ilerlemesi için sözlerden ziyade hakiki intibahı (uyanışı) gösteren bu gibi işler lazım olduğunu söylemeye bile hacet yoktur. Hakikaten uyanmak ve çalışmak. İşte bizi içinde bulunduğumuz berzahtan (boşluktan) kurtaracak tek çare. Binaenaleyh bu güzel işin müteşebbislerini alkışlar ve muvaffakiyetler dileriz.”¹¹⁷

2.4.2 Kuruluş yöntem ve gerekçeleri

Bu dönemde kurulan milli bankaların genel olarak yurt dışından mamul mal almak ve yurt dışına ham madde satmak için veya kısa vadeli tarımsal kredi vermek için kurulduğu görülmektedir. Diğer yandan daha önceden bu kredi işlemlerini yapan azınlık ve yabancı bankaların bıraktığı boşluğu doldurmaya çalıştıkları da söylenebilir. Dolayısıyla bu dönemdeki bankaları kuruluş yöntemleri olarak ikiye ayırabiliriz. Birinci grup şirketler halinde örgütlenmiş olan Müslüman-Türk tüccar ve toprak sahiplerinin kredi işlerini kolaylaştırmak için bankalara duydukları ihtiyacın neticesinde hükûmetin de gerek dolaylı gerek dolaysız destekleriyle kurulan bankalardır. Mesela Manisa Bağcılar Bankası (1917) iktisadi ve toplumsal yapı içinde güçlü konumda bulunan tüccar ve toprak sahiplerinin zaten mevcut olan banka halinde örgütlenme potansiyellerinin siyasal iktidar tarafından desteklenerek ortaya çıkardığı örgütlenme türüne örnek teşkil eden bir yapılanmadır. Hatta destek gördükleri iktidarın değiştiği zamanlarda bile toplumsal yapının güçlü bir temeline dayanmış olduklarından mevcudiyetlerini devam ettirebilmişlerdir.¹¹⁸

İkinci tür örgütlenme ise savaştan dolayı siyasi nedenlerle göç ettirilen azınlıkların ve yabancıların bıraktığı boşluğu doldurmak için yerli tüccar ve toprak sahiplerinin kurdukları şirketlerin ticaretin yanı sıra kredi işlemleriyle uğraşması şeklinde olmuştur. Kayseri Milli İktisat Osmanlı Anonim Şirketi bu duruma örnek olarak verilebilir. Başlangıçta münhasıran ticaretle uğraşan bu şirket sonraları kredi işine girerek kısa zamanda sermayesini büyük oranda artırmıştır. Valilerin ve özellikle İttihat Terakki mensubu mutasarrıfların öncülük ettiği köylü ve çiftçiden alınan küçük ölçekli tahılların sermaye yapılması yoluyla kurulan köy bankaları da bu sınıfa

¹¹⁷ *Osmanlı İktisad-ı Milli Bankası*, Halka Doğru, yıl 1, sayı 48, 6 Mart 1329, s.384. (aktaran Toprak, 1982, 154)

¹¹⁸ Ökçün, (1973), a.g.e., s.463.

dâhil edilebilir. Bu tarzda örgütlenen bankaların iktidar değişikliklerine karşı çok daha dayanıksız olduklarını söylemek mümkündür.¹¹⁹

Milli bankaların kurulma gerekçelerine baktığımızda genel olarak karşımıza azınlık ve yabancıların iktisadi ve finansal hâkimiyetlerinden kurtulma isteği çıkmaktadır. Örneğin Adapazarı İslam Ticaret Bankası kuruluş amacını şu şekilde ifade etmiştir.

“Müessesemizin on sene evvel teşkiline saik olan zevat (sebeup olan kişiler) bittabi hatırlarlar ki şirketimiz tüccar ve esnafı mukaddema (daha önce) piyasamızı taht-ı tahakküm (baskı altında) ve istilalarında bulunduran ecanib sermayesinin ve vatansız muhtekirlerin murabaha ve ihtikârından (aşırı faiz ve stokçuluktan) kurtarmak ve az faizle İslam tüccarına istikraz yaparak milli ticaretin inkişafına yardım maksadıyla teşekkül etmiştir.”¹²⁰

Buna benzer başka bir amacı Milli Aydın Bankası’nda görüyoruz. Kuruculardan biri “bankanın tesisinden gaye bankacılıktan ziyade o güne kadar incir mahsülünü yemiş çarşısı komisyoncularıyla Aydın tefecilerinin parasıyla istihsale çalışan müstahsili (üreticiyi) kurtarmak ve serbest eline geçecek mahsul üzerine bir kooperatif tesis etmektir.” diyerek gerekçe olarak yerli halkın benzer şekilde sömürülmesinin önüne geçilmesini öne sürmüştür.

Manisa Bağcılar Bankası’nın geçici yönetim kurulu, bankanın kuruluş amacı ve göreceği iş konusunda bağcılara gönderdiği mektupta, bankanın “vilayet dâhilindeki umum bağcıları ve üzüm ticaretini muhtekirlerin (stokçu) ellerinden kurtaracak ve bu millî ve mahallî ticareti arzu olunan dereceye is’ad edebilecek (çıkartabilecek)” bir kuruluş olacağını hatırlatıyordu. Mektup, bankanın üzümçülerin mallarını kendi hesaplarına satmak, bağ sahiplerine düşük faizle kredi açmak, dış piyasalarda yeni pazarlar bulmak ve her türlü bankacılık işlemlerini görmek üzere kurulduğunu belirtiyor ve bağcıları bu millî teşebbüse katılarak 150.000 liralık sermayeden hisse almaya çağırıyordu.¹²¹

¹¹⁹ Ökçün, (1973), a.g.e., s.458.

¹²⁰ Kutluata, Münir. *Sakarya’da Bankacılık ve Türk Ticaret Bankası*. İstanbul-Adapazarı: Sakarya Sosyal Araştırma Merkezi, 1970, s. 27

¹²¹ Toprak, (1982), a.g.e., s.229.

Zinetullah Nuşirevan Türk Yurdu'nda bankanın kuruluş çalışmaları üzerine şu bilgiyi veriyordu:

*"İzmir'de Vali Rahmi Bey'in teşebbüs ve gayreti sayesinde tütün ziraat ve ticaretini himaye etmek, memleketin mühim servet menbalarından olan bu mahsul üzerinde muhtekirler tarafından oynanan oyunların önüne geçmeye çalışmak niyetiyle bir anonim şirket teşkil edilmektedir."*¹²²

Burada da stokçuluk yaparak haksız kazanç elde edenlerle mücadele etmek için kurulması düşünülen bir bankanın kuruluş amacı görülmektedir.

Bor Zürra ve Tüccar Bankası'nın kuruluş amacı da kısa vadeli ticari ve özellikle zirai kredi vermek, ziraat aletlerinin temini yoluyla sanayinin gelişmesine yardım etmek, ziraat aletlerinin imali ve tamiri hususunda müteşebbislere kredi vermek veya bizzat kendisi girişimde bulunmak, yöredeki sulardan elektrik üretmek, örnek çiftlikler kurmak ve tüm bankacılık işlemlerini yapmak şeklinde ifade edilmiştir.¹²³

Bunların dışında yabancılara karşı millet olarak bu işleri başarabileceklerinin ispatı olarak görüldüğü durumlar da vardır. Mesela 1920 yılında kurulan Konya Türk Ticaret Bankası'nın idare meclisi raporunda Türklerin milletçe iktisadi olarak neden geri kaldıklarına değinildikten sonra meydana gelen uyanışa değinilir ve şöyle denir:

"Bankacılık malumdur ki, nakit ve itibar-ı mali ticareti olup be-gayet ince bir iştir. Bundan dolayı ecnebler diyorlar ki Türkler ticaretin zübdesi olan bankacılığı değil, velev ki az sermayeli bir şirket-i sarrafiyeyi bile idare edemezler. Çünkü Türkün hiçbir kaabiliyyet ve istidad-ı fitriyyesi yoktur!"

Yazının devamında bu ağır sözlerin sadece lafzen reddi değil bilfiil reddini gösterecek teşebbüslerin olması gerektiği ve bu teşebbüslerden bir tanesinin de savaşın ağır şartları altında kurulmuş olan bu banka olduğu ifade edilmektedir.¹²⁴

¹²² Osmanlı Türklerinde iktisadi hareket: Tütüncüler Bankası, Türk Yurdu, Yıl 5, cilt 11, sayı 12, 2 Şubat 1332, s. 192. (aktaran Toprak, 1982, 160)

¹²³ Sarısır, Serdar. «Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Yerel Bankacılık Girişimleri: Niğde Örneği.» *Türklük Bilimi Araştırmaları* (2009): s. 203.

¹²⁴ Ökçün, (1973), a.g.e., s.466.

2.4.3 İttihat ve Terakki üyelerinin rolü

Bu dönemde kurulan taşra bankalarının kurucu kadrolarına bakıldığında genel olarak büyük toprak sahipleri ve tüccarlar başı çekmektedir. II. Meşrutiyetin ilk yıllarındaki liberal havanın etkisiyle tüccarlar ve büyük toprak sahipleri ciddi gelirler elde etmişlerdir. Bu gelirlerini teşebbüs hürriyetinin de onlara sağladığı avantajlardan da yararlanarak daha iyi kullanmak için şirketler halinde örgütlenmişlerdir. Döneme özellikle savaş şartlarının hüküm sürdüğü döneme ağırlığını koymuş olan İttihat ve Terakki de bu milli örgütlenmeleri desteklemiştir. Hatta İttihat ve Terakki mensupları bu örgütlenmelerin birçoğunda öncü olarak bulunmuşlardır. Genel olarak şirketler ve kooperatifler için geçerli olan bu durum milli bankalar içinde geçerlidir.

Yukarıda bahsi geçen taşra milli bankalarının hemen hemen hepsinin kurucuları dönemin iktidarı olan İttihat ve Terakki'ye yakın kimselerdir. Bankaların birçoğunun idare meclisleri veya büyük hissedarları arasında da İttihat ve Terakki mensubu mebuslar veya cemiyet üyeleri bulunmaktadır. Mesela Manisa Bağcılar Bankası'nın (1917) kurucularından birçoğu İttihat ve Terakki'ye çok yakın kimselerdir. Örnek olması için birkaçı isim ve meslekleri ile sıralanmıştır:

“Manisa Meb’usu Akhisar’lı Mustafa Fevzi Bey- Hoca ve Hukukçu; İttihat ve Terakki mensubu

Karaosmannoğlu Halid Paşa- Büyük çiftlik sahibi; Manisa İttihat ve Terakki Cemiyeti Reisi

Hacı Halid Mahmud Beyzade Kani Bey- Çiftlik sahibi; bağ ve çeşitli ziraat; daha sonra CHP'den milletvekili olmuştur.

Keresteci Hafız Mehmed Efendi-Kereste Tüccarı; Osmanlı döneminde Belediye Reisi; İttihat ve Terakki mensubu

Tüccardan Giritli Selim Sırrı Efendi- Çeşitli Ticaret; İttihat ve Terakki mensubu...¹²⁵

İttihat ve Terakki'ye yakın tüccar ve toprak sahiplerinin yanı sıra bizzat İttihat ve Terakki üyelerinin kurmuş olduğu banka örnekleri de vardır. Milli İktisat Bankası bu tür bir oluşumun en güzel örneğini teşkil eder. İttihat ve Terakki İstanbul murahhası

¹²⁵ Bilgi, Nejdet. «Manisa Bağcılar Bankası: Kuruluşu ve Örgütlenme Süreci (1917-1927).» *Tarih İncelemeleri Dergisi* (2013): s. 113-114.

olan Kara Kemal'e savaş şartlarından faydalanarak Müslüman-Türk bir tüccar sınıfı oluşturması görevi verilmiştir. Kara Kemal de İstanbul'un gıda ihtiyacını karşılamak gibi deruhte etmiş olduğu bazı imtiyazlardan faydalanarak birçoğ milli şirket kurdu muştur. Tarihe "Kara Kemal şirketleri" olarak geçen bu oluşumun amacı savaştan dolayı artan vurgunculuğuun halkı daha fazla ezmesinin önüne geçmektir.¹²⁶ Bu şirketlerin bankacılık işlemlerini yürütmeleri için de Milli İktisat Bankası kurulmuştur. Bankanın kurucularına baktığımızda Milli Mahsulat şirketi Müdürü Sait Bey, Milli Kantariye şirketi Müdürü Bekir Bey ve Milli Ekmekçiler şirketi Müdürü İzzet Bey karşımıza çıkmaktadır. Daha sonraları savaş şartlarından faydalanarak adam zengin etme ve nüfuz ticareti yapma gibi eleştirilere maruz kalacak olan bu milli şirketlerin o dönem içinde yerli bir tüccar sınıfı oluşturma çabalarına matuf birer girişim olduğu herkes tarafından kabul edilmektedir. Bu örnekte görüldüğu gibi İttihat ve Terakki'nin yerli girişimcilerin banka teşebbüslerine siyasal olarak maddi manevi destek vermesinin yanında iktidar olmanın verdiği bazı imkânları kullanarak kendine yakın bir "burjuva sınıf"ı oluşturmak gayesiyle girişmiş olduğu banka teşebbüsleri de vardır.

İttihat ve Terakki'nin milli şirket ve bankalara olan desteği savaş boyunca giderek güçlenmiş ve İtibar-ı Milli Bankasının kuruluşunda en bariz halini almıştır. Çünkü dönemin sermaye olarak en büyük bankası olan İtibar-ı Milli'yi dönemin İttihat ve Terakki'den Maliye Nazırı olan Cavit Bey, İttihat ve Terakki'ye mensup bir gazeteci ve bir tüccar kurmuştur.

2.4.4 Bankaların uğraşı alanları ve etkinlikleri

Milli bankaların teşkil edilme amaçlarının genel olarak yerel sermayeyi yabancı ve azınlıkların hâkimiyetinden kurtarmak olduğu belirtilmişti. Bu amaca etkin bir şekilde hizmet etmek için bankaların uğraşı alanları oldukça geniş tutulmuştur. Bankacılık işlemlerinin yanı sıra, ticaret, sanayi, madencilik ve bayındırlık alanlarında her türlü işlemi yapmak, şirketler kurmak ve şirketlere katılmak birçoğ bankanın

¹²⁶ Çam, İrfan Davut. «Bir Milli İktisat Projesi: İzmir İhracat ve İthalat Türk Anonim şirketi.» *International Journal of Social Science* (2012): s. 47.

çizdiği faaliyet alanını özetlemektedir. Uğraşı alanlarının geniş bir şekilde çizilmiş olmasına rağmen bu dönemdeki milli bankalar özellikle ziraat ve ticaret kredisi üzerine yoğunlaşmışlardır. Gündüz Ökçün 1909-1930 yıllarını kapsayan dönemde kurulan bankaları bizzat siyasi iktidarın kurduğu bankalar ve siyasi iktidar desteğini alan tüccar ve toprak sahiplerinin kurduğu bankalar olarak ikiye ayırmaktadır. Bizzat siyasi iktidarın kurduğu bankaların uğraşı alanlarını (i) Ticari kredi, (ii) Sanayi kredisi ve (iii) Emlak kredisi olarak üçe ayırırken siyasi istikrar tarafından desteklenen eşrafın kurduğu bankalarının uğraşı alanlarını (i) Tarım kredisi, (ii) Ticari kredi ve (iii) Esnafa ve belirli meslek gruplarına kredi veren bankalar olarak üçe ayırmaktadır. Bu başlıkların altına sıraladığı bankalar Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemleri olarak ayrıldığında Meşrutiyet döneminde daha çok yazarın “siyasi iktidar tarafından desteklenen eşrafın kurduğu bankalar” olarak adlandırdığı taşra bankalarının yoğun olduğunu görürüz. Bizzat siyasi iktidarın kurduğu bankaların ise Cumhuriyet döneminde yoğunlaştığı görülür.¹²⁷

Çoğu kısa dönemli olan bu krediler ticaret sermayesi aşamasında kalmıştır. Milli bankacılık sisteminin verdiği kısa dönem ticari ve tarımsal kredi, esnaf ve emlak kredisi ve tüketim kredisi uzun dönemli ticaret ve ziraat ve sanayi yatırımlarına katkıda bulunamamıştır. Bu durumun ortaya çıkmasında henüz çok yeni olan milli bankacılık sisteminin uzun dönem sınai ve zirai yatırımları destekleyecek ölçüde mali yetkinliğe sahip olmadıkları söylenebilir. Ayrıca hem ihracat hem de ziraat için ticari kredi vermek faiz oranlarının tefecilerin elinde yüzde kırkları bulunduğu bir ortamda sanayi kredisi vermekten çok daha kolay ve hızlı getiri sağlayan bir işti.

Uzun dönemli ve uygun sanayi kredisi sorunu 1930'lara kadar devam edecektir. Nihayet Büyük Buhranın da etkisiyle devletin iktisadi alana müdahalesinin artmasıyla devlet bankaları tarafından sanayi kuruluşlarına olan destek artacaktır. Aslında bu durum iktisadi olarak pek de şaşırtıcı değildir. Çünkü bütün sanayileşmiş ülkelerde sanayiye verilen ilk teşvikler ve hatta milli sanayiye korumacı kurullar o

¹²⁷ Ökçün, (1973), a.g.e., s.473.

Ülkelerin kamu kesimi tarafından uygulamaya konulmuştur. Yoksa sanayileşme ve sanayi kredisi oluşturma bütünüyle özel kesim ve girişimlere bırakılmamıştır.

3. ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ FİNANS VE BANKACILIK POLİTİKALARI

İkinci Bölümün başında bahsedildiği üzere bu çalışma milli bankacılığı Cumhuriyet’le başlatanların aksine başlangıç olarak II. Meşrutiyet’i esas almıştır. Böylelikle milli bankacılık dönemi, “milli bankacılığın oluştuğu başlangıç dönemi (1908-1922)” ve “milli bankacılığın geliştiği dönem (1923-1933)” olarak iki alt döneme ayrılmıştır. Bu bölümde milli bankacılığın geliştiği dönem incelenecektir. Bu incelemeye geçmeden önce milli bankacılığı Cumhuriyet dönemiyle başlatan ve öncesindeki bankaları tamamen göz ardı eden yaklaşımın detaylarından bahsedilecektir. Mesela Zarakolu “I. Dünya Savaşı sırasında ve sonraki yıllarda kurulan yerel bankalar bir yana bırakılırsa Türkiye’de ulusal bankacılık sistemi ancak Cumhuriyet döneminde oluşturulabilmiştir”¹²⁸ diyerek Cumhuriyet öncesi dönemdeki bankaların boyutunu göz ardı ederken Arslan Yüzgün “Cumhuriyet Dönemi Türk Banka Sistemi(1923-1981)” adlı kitabında Cumhuriyet öncesi bankacılığını şu şekilde özetlemektedir:

*“Cumhuriyet öncesi dönemde, yabancı bankaların egemen olduğu ve borçlanma bankacılığı olarak adlandırılan ve Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılışına, Devletin iflasına dek sürdürülen çarpık bir bankacılığın bulunduğu söylenebilecektir.”*¹²⁹

Yazar Cumhuriyet sonrası bankacılık sistemi için de “Her yönüyle Atatürk’ün şekillendirdiği yeni Türkiye Cumhuriyeti’nde, yine yepyeni bir banka sistemi oluşmuştur” diyerek bankacılık sisteminin yepyeni bir hal aldığı ileri sürmüştür. Hâlbuki bizzat kendisinin vermiş olduğu tabloda Cumhuriyet’in başlangıç yılındaki yabancı ve milli bankaların sayıları 18’er tane olarak eşit verilmiştir. Bu sayı Akgüç

¹²⁸ Zarakolu, Avni. *Cumhuriyet’in 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık*. Ankara: Türkiye Bankalar Birliği Yayını, 1974, s.61.

¹²⁹ Yüzgün, Arslan. *Cumhuriyet Dönemi Türk Banka Sistemi (1923–1981)*. İstanbul: Der Yayınları, 1982, s.18.

tarafından 22'si ulusal 13'ü yabancı banka olmak üzere 35 olarak verilmiştir. Yüzcün'ün verdiği banka sayıları esas kabul edilse bile Ziraat Bankası ve Emniyet Sandıkları haricince hiçbir milli bankanın bulunmadığı II. Meşrutiyet öncesi dönemden Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen süre içerisinde milli bankaların nasıl bu sayıya ulaştığını ve neredeyse yabancı banka sermayeleriyle eşit bir sermayeye sahip olduklarını II. Meşrutiyet dönemindeki bankacılık faaliyetlerini göz ardı ederek anlamak mümkün değildir. Bu durumu dönem içinde kurulmuş olan bankaların ödenmiş sermayelerini karşılaştırarak da görmek mümkündür. Cumhuriyet döneminde kurulan milli bankaların toplam ödenmiş sermayeleri yaklaşık 22 milyondur. Bu sermayenin içinde Emlak ve Eytam Bankası ile Sanayi ve Maadin Bankası'nın 13 milyon liralık ödenmiş sermayesi mevcuttur. Bu iki bankanın Osmanlı'dan kalan araziler ve sanayi işletmeleri üzerine kurulmuş olduğu düşünülürse geriye kalan 9 milyonluk ödenmiş sermaye Osmanlı'dan kalan sermayeyle kurulan iki devlet bankasının sermayesinden bile daha azdır. Kaldı ki savaşlar da düşünüldüğünde II. Meşrutiyet dönemindeki toplam ödenmiş sermaye olan 3.5 milyon lira da 9 milyonun yanında ihmal edilebilecek bir miktar değildir.

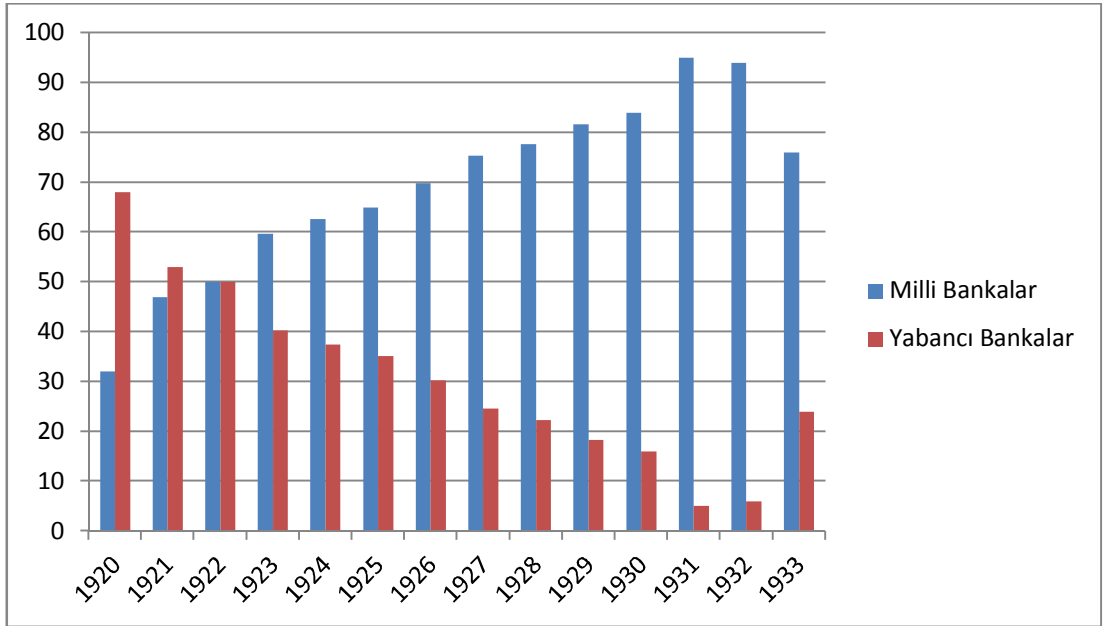
Kısacası bu çalışmada Osmanlı Bankası ve Duyun-ı Umumiye'nin başı çektiği yabancı banka ve şirketlerin Osmanlı'nın sonunu getiren süreç içindeki etkin rolü kabul edilmekle birlikte yabancıların kontrolünde olan bu kurumlara karşı milli banka ve kurumların oluşturulma çabası da hiçbir zaman göz ardı edilmemiştir. Fakat milli banka ve kurumların Cumhuriyet döneminde gelişip yabancı sermayenin yerini aldığı da gerek sermaye gerek sayı bakımından açıkça görülmektedir.

Bu bölümde milli bankacılık fikrinin Cumhuriyetin ilk on senesinde nasıl bir gelişme gösterdiği dönemin en önemli özel milli bankası olan Türkiye İş Bankası ve diğer milli bankalar ele alınarak incelenecektir. Bu bağlamda İzmir İktisat Kongresi'nden de kongrenin bankacılık yönü dikkate alınarak bahsedilecektir.

3.1 Milli Bankacılığın Gelişmesi

II. Meşrutiyetten sonra milli sermaye ile kurulan yerel bankaların sayılarının ve toplam bankacılık sermayesi içindeki paylarının hızla arttığı ifade edilmişti. Bu

duruma zemin hazırlayan en önemli iki faktör de şöyle sıralanmıştı. İlk olarak yönetim merkezleri düşman devletlerin topraklarında olan gayri-millî emisyon bankası sorunu dönemin iktidarının tamamen millî olan bir devlet bankası kurma ve ona emisyon imtiyazı tanıma gayreti içinde olmasına sebep olmuştur. İkinci olarak da Balkan ve Cihan harbi koşullarının gerektirdiği dışa kapalı kendi imkânlarıyla yetinmek zorunda olan millî bir ekonomi anlayışının döneme hâkim olması yerel halkın kendi aralarında siyasi otoritenin desteğini de alarak millî bir bankacılık oluşumuna gitmesine neden olmuştur. Fakat 1920'lere gelindiğinde toplam bankacılık sermayesi içinde yabancı sermaye hala hâkim konumdaydı. "Cumhuriyet ilan edildiğinde Türkiye'de faaliyette bulunan bankaların mevduat ve kredi hacimleri hakkında sağlıklı bilgiler sağlanamamış olmasına rağmen yabancı bankaların toplam mevduat içindeki payının % 50 civarlarında olduğu tahmin edilmektedir."¹³⁰

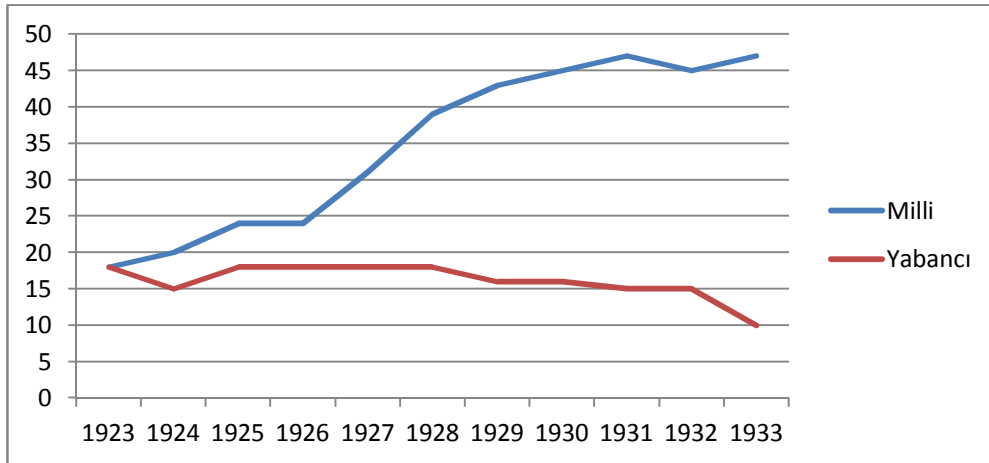

Şekil 2. 1920-1933 Yılları Arasında Toplam Millî ve Yabancı Banka Sermayelerinin Değişimi¹³¹

¹³⁰ Akgüç, (1975), a.g.e., s.14.

¹³¹ Derin, Haldun. *Türkiye'de Devletçilik*. İstanbul: Çituri Biraderler, 1940, s. 51.

Şekil 2’de görüldüğü üzere 1920’lerden 1930’lara doğru yabancı banka sermayesi sürekli ve önemli oranda azalarak yerini milli sermayeli özel ve devlet bankalarına bırakmıştır. Öcal da bu dönemin bankacılık sistemini incelediği çalışmasında bu dönem hakkında “milli bankacılığımız gelişirken yabancı bankaların faaliyeti azalmış, birçok yabancı banka işten çekilmiştir”¹³² diyerek milli bankacılığın yabancı bankacılık aleyhine geliştiğini vurgulamaktadır. Akgüç 1920’lerin başında % 50 olan yerli sermayenin 1930’lara gelindiğinde % 80 civarında olduğunu söylemektedir.¹³³ Yukarıda bahsedildiği gibi burada bazı hesaplama hatalarının olması ihtimalini göz önünde bulundurmak gerekir. Fakat yine de bu grafikten bu dönemin milli sermaye ile kurulan bankaların gelişme dönemi olduğu sonucunu çıkarmak gerçeklikten uzak değildir. Milli bankaların toplam sermaye içindeki payının sürekli artış göstermesine paralel olarak sayılarının da ciddi oranda arttığı görülmektedir(Bkz. Şekil 3). Dönemin başında yirmi civarında olan milli banka sayısı dönem sonunda elliye yaklaşırken yabancı banka sayısı yirmiden ona düşmüştür. Bu durum sermaye ile banka sayıları arasındaki paralelliği de göstermektedir.

Şekil 3. 1923-1933 Yılları Arasında Toplam Milli ve Yabancı Banka Sayılarının Değişimi¹³⁴

¹³² Öcal, Tezer. *Türk Banka Sistemi*. Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1973, s.14.

¹³³ Akgüç, Öztin. *100 Soruda Türkiye’de Bankacılık*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1992, s.22.

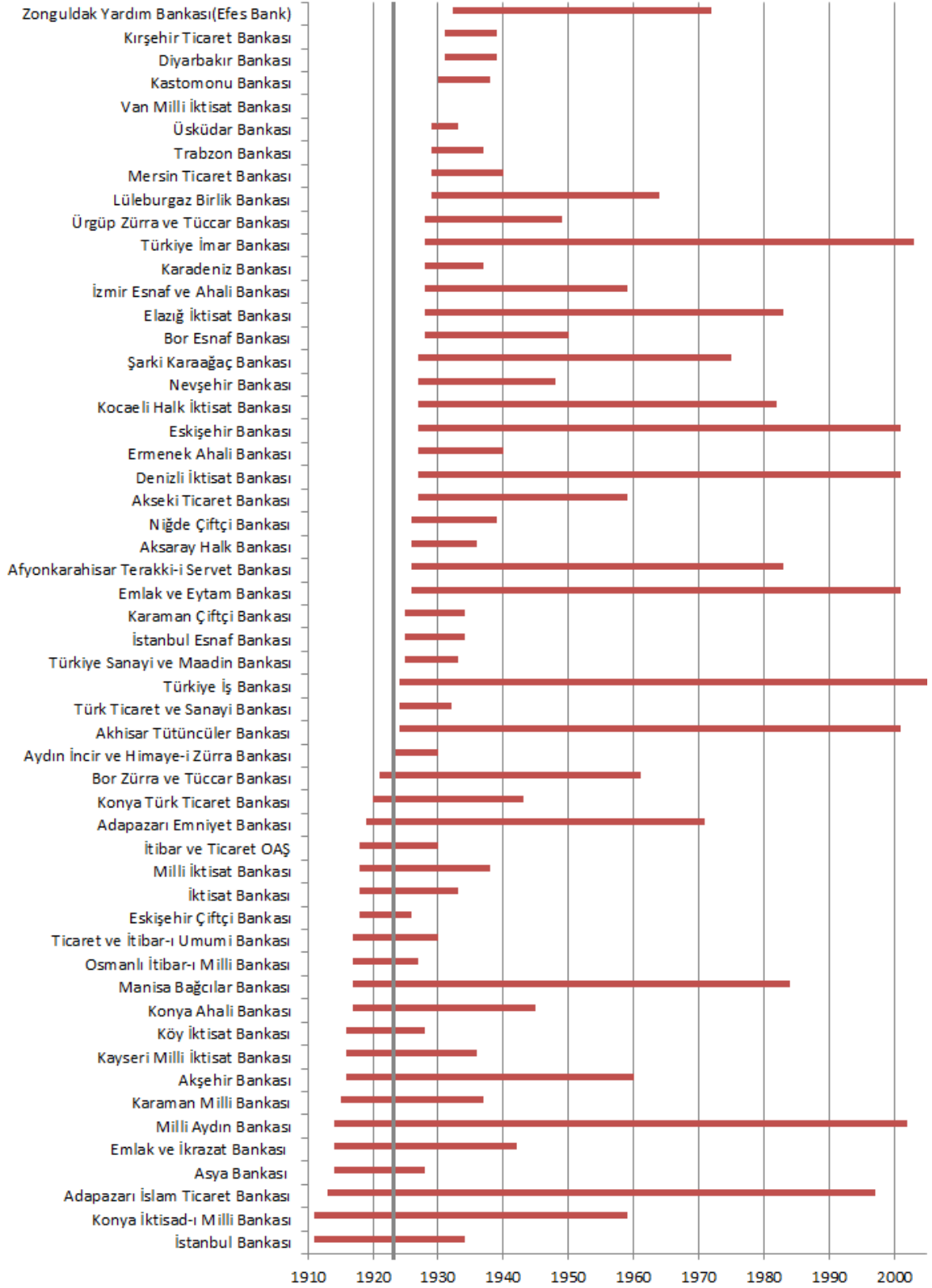
¹³⁴ Yüzgün, (1982), a.g.e., s.24.

Bu dönemin yapı taşları sayılan bankalardan kısaca bahsetmek gerekirse Türkiye İş Bankası yarı-özel bir sermayeyle kurulan dönemin en önemli özel milli bankasıdır. Banka kısa sürede sermayesini ciddi oranda artırmış ve birçok şirketle iştirakler kurmuştur. Aşağıda Türkiye İş Bankası üzerinde genişçe durulacaktır. 1925 yılında kurulan Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası da ülkedeki sanayi ve madenleri işletmek amacıyla kurulmuş olan Cumhuriyet döneminin ilk devlet bankasıdır. Kalkınma bankası olarak nitelendirebileceğimiz bu banka yeni tesisler kurmak, işletmek ve finansman şeklinde üç temel fonksiyona sahipti. Fakat banka kendisinden beklenen neticeyi hakkıyla gerçekleştiremediği gerekçesiyle işletmecilik fonksiyonunu 1932 yılında kurulan Devlet Sanayi Ofisi'ne, bankacılık fonksiyonunu da 1932 yılında Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası'na devretmiştir. Dönemin diğer önemli bir bankası da 7 milyona yakını ödenmiş 20 milyon itibari sermayeyle kurulan Emlak ve Eytam Bankası'dır. Bankanın kuruluş sermayesini Osmanlı döneminde Şeriye Mahkemeleri yönetiminde bulunan Eytam Sandıklarındaki tasarruflar oluşturmaktadır. Banka ülkenin imarı, inşaat sektörüne kredi sağlanması ve taşınmaz mallardan oluşan servete faydalı bir akıcılık vermesi amaçlarıyla kurulmuştur. Banka 1946 yılında Türkiye Emlak Kredi Bankası'na devredilmiştir. 2001 yılında ise hala faal olan Halk Bankası'na devredilmiştir. Son olarak bu dönemin kuşkusuz en önemli bankası T. C. Merkez Bankası'dır. Fakat bu çalışma Merkez Bankası'nın kurulmasına kadarki süreci incelediğinden T. C. Merkez Bankası hakkında ayrıntılara girilmeyecektir. Merkez Bankası'nın amacı 1715 sayılı kanunun ikinci maddesinde belirtildiği gibi ülkenin ekonomik kalkınmasına yardım etmektir. Bu görevi gerçekleştirmek için kendisine bazı imtiyazlar ve yetkiler verilmiştir. Bu yetkiler planlı döneme girilen 1960'larda daha da genişletilmiştir.¹³⁵

Diğer taraftan mahalli bankalardaki gelişmeye bakmak gerekirse bu dönemde devlet bankaları (Sanayi ve Maadin ile Emlak ve Eytam Bankası) haricinde 31 mahalli banka kurulmuştur. Aşağıda genişçe anlatılacak olan bu bankalar bölgesel ihtiyaçlara zamanın elverdiği ölçüde karşılık vermiş olsalar da büyük bir kısmı Büyük Buhranın

¹³⁵ Akgüç, (1975), a.g.e., ss.16-19.

da etkisiyle kapanmış ve ancak sekiz tanesi 2000'lere ulaşmıştır (Bkz Şekil 4). Bunlar Türkiye İş Bankası, Emlak ve Eytam Bankası (Türkiye Emlak Bankası), Akhisar Tütüncüler Bankası (Türkiye Tütüncüler Bankası), İzmir Esnaf ve Ahali Bankası (Egebank), Kocaeli Halk İktisat Bankası (Türkiye Ekonomi Bankası), Denizli İktisat Bankası (İktisat Bankası), Eskişehir Bankası (Etibank) ve Türkiye İmar Bankası'dır. Bunlar arasından da günümüzde faaliyet gösteren sadece Türkiye İş Bankası ve Türkiye Ekonomi Bankası'dır. Bunların dışında kalanlar 2001 yılındaki bankaların yeniden yapılandırılması sırasında TMSF (Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu) yoluyla başka bankalara devir veya tamamen tasfiye edilmiştir.

Şekil 4. 1911-1932 Yılları Arasında Kurulan Bankaların Faaliyet Süreleri

3.2 İzmir İktisat Kongresi'nde Milli Bankacılık

İttihatçıların milli iktisat politikalarından hareketle Cumhuriyeti kuran kadro, 1920'ler boyunca iktisadi kalkınmanın ve modernleşmenin temel mekanizması olarak yerli ve milli burjuvazi yetiştirilmesine yöneldiler. 1920'lerde bu yöndeki talep ve istekler yüksek sesle dile getirildi. Bu dönemin daha başlangıcında henüz Cumhuriyet ilan edilmemişken düzenlenmiş olan İzmir İktisat Kongresini (1923) ve bu kongrede dile getirilen milli iktisat politikası uygulamalarını irdelemek dönemin iktisadi milliyetçilik anlayışını belirlemek açısından önem taşır.¹³⁶

İzmir İktisat Kongresi 1920'lerde izlenen veya izlenmesi hedeflenen iktisat politikaları açısından Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişte bir kopuşun değil sürekliliğin olduğunu, yani milli iktisadın 1920'lerde sürdüğünü göstermesi açısından önemlidir. Ahmad "Kongrede ortaya atılan önlemlerin hemen hepsi tek bir temel hedefe yöneliyordu: Bir milli ekonominin kuruluşunu ilerletmek ve doğmakta olan cumhuriyet devletinin sosyoekonomik temelini kısa sürede oluşturacak ekonomik güçleri geliştirmek"¹³⁷ diyerek kongredeki milli iktisat vurgusunu dile getiriyordu.

Boratav, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra iktidara gelen İttihat ve Terakki hükûmetlerinin izlediği iktisat politikalarına da yön vermiş olan milli iktisat görüşünün ana unsurları ile kongrenin genel atmosferinin ve "Misak-ı İktisadi"nin benzerlik taşıdığını belirtir.¹³⁸ Toprak, kongrenin milli iktisadi cumhuriyete taşıdığını söylemektedir ayrıca kongrenin söyleminin liberal öğeler içermekle birlikte, pazar göstergelerinin ötesinde ulusal çıkarların sürekli vurgulandığı devletin bir biçimde devreye girmesini gerektirecek ortam oluşturulmaya çalışıldığı; devletçiliğin nüvelerinin görülmesinin mümkün olduğu vurgusunu da yapar.¹³⁹

¹³⁶ Varlı, Arzu ve Murat Koraltürk. «II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi.» *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* (2010): s. 131.

¹³⁷ Ahmad, (1999), a.g.e., ss.186-187.

¹³⁸ Boratav, (2006), a.g.e., s.46.

¹³⁹ Toprak, (1982), a.g.e., s.68.

1920'lerdeki âşârın kaldırılması, çeşitli bankaların kurulması, özel mülkiyetin kanunla koruma altına alınması gibi iktisadi gelişmelere bakıldığında, Tekeli ve Şaylan'ın "Kongrede çıkan iktisadi politika önerileri, milli burjuvazi yaratmaya dönük liberalist bir politikadır." değerlendirmesini doğrular nitelikte olduğu görülür.¹⁴⁰

Kongrede yabancı sermayenin milli menfaatler çerçevesinde kabul edilmesi, yabancıların ayrıcalıklarından milli teşebbüslerin de faydalanması, iş gücünü Türkleştirme çabaları gibi kararlar alınmıştır. Bu kararlar göz önünde bulundurulduğunda Boratav'ın kongrede iktisadi politika ve stratejiler açısından çok önemli yenilikler olmadığını ve İttihatçıların Osmanlı İmparatorluğu'na taşımaya çalıştıkları ve tam olarak başarılı olamadıkları Milli İktisat perspektifinin kongrede benimsendiği, iktisadi ve siyasi bağımsızlık perspektifinin kongreye damgasını vurduğu şeklindeki değerlendirmesinin isabetli olduğu görülmektedir.¹⁴¹

Kongrenin heyet-i faalesinin hazırladığı ve kongre öncesinde katılacak olan azalara gönderdiği Türkiye'nin iktisadi durumunu inceleyen ve kongrenin ele alacağı sorunları belirten raporundaki beş ana başlıktan birincisini *Türkiye'de kredi meselesi* başlığı oluşturmaktadır. Trabzon mebusu Ali Şükrü Bey'in¹⁴² kongrenin iktisadi meselelerin esasını teşkil eden bir layiha hazırlayıp hazırlamadığını sorması üzerine dönemin İktisat vekili Mahmut Esat Bey katılımcıları mecburi tutmamak kaydıyla istişari bir mahiyeti olan bir layiha hazırladıklarını söyledikten sonra şunları dile getirir: "İktisat Vekâletinin kanaatine göre memlekette en evvel halli lazım gelen mesailden biri kredi meselesidir. İtibar-ı mali ve şahsi meselesinde ne yapılabilir?" benzeri soruları dile getirdikten sonra bu başlığı Vekil şu cümleyle sonlandırmaktadır. "İktisat Vekaletinin nokta-i nazarına göre, mebzul sayı müfid

¹⁴⁰ Şaylan, İlhan Tekeli ve Gencay. «Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi.» *Toplum ve Bilim* 6-7 (1987), s. 72.

¹⁴¹ Boratav, Korkut. *Dünden Bugüne İzmir'in Sosyal ve Ekonomik Gelişimi*. İzmir: İzmir Ekonomi Üniversitesi Yayını, 2007, s.17.

¹⁴² Ali Şükrü Bey böyle bir kongrenin toplanmasının faydadan ari (uzak) olacağını memleketin daha önemli iktisadi sorunları olduğunu dile getirerek bir soru yönergesi sunuyor ve İktisat Vekili Mahmut Esat Bey de cevaplarını veriyor.

kılmak (bol olan emeği faydalı kılmak), sonuna getirebilmek için her şeyden evvel memleketimizde kredi meselesinin halledilmesi lazımdır.”¹⁴³

Bu tasarının ayrıntılarında Türkiye’de iktisadi teşebbüslerin batıdaki gibi gelişmemesinin sebebi olarak batıdaki kredi sistemi gibi bir sistemin yokluğundan kaynaklandığı belirtilmektedir. Batı ile arasındaki iktisadi mesafeyi kapatmak için gerekli olan iktisadi teşkilatları kurmak ve kredi müesseseleri ortaya çıkarmak Türkiye’nin önünde bulunan en önemli vazifelerindendir. Bunları teşkil ederken de ecnebi sermayesinin memlekette ulaşım ve sanayii noktasında yapmış oldukları ümran faaliyetlerini zikrettikten sonra bu ecnebi sermayesine memleketin şu anda muhtaç olduğunu fakat bunların içinde siyasi arka planı olan ve milli iktisat ile uyuşmayanlarının katiyen terk edilmesi gerektiğini söylemektedir. Daha sonra ticaret ve sanayinin gelişmesi için paranın tek başıyla yeterli olmayacağı ve batıdaki gelişen sanayi ve ticaretin para ile değil kredi ile mümkün olduğuna değinilmiştir. Kredinin paraya göre üstün olan özellikleri sıralandıktan sonra şimdiye kadar tüccar ve zirailerin muhtaç oldukları “Osmanlı” ismi altındaki yabancı bankalara karşın Türkler tarafından idare olunan milli ticaret ve ziraat bankalarına olan şiddetli ihtiyaç dile getirilmiştir. Layihanın devamında ise şu tespitlere yer verilmiştir: “Sanayisi gelişen Amerika, Almanya ve İngilizlerin sanayi tarihlerine bakıldığında bankaların bu tekâmülde çok etkili bir rol oynadıklarını görürüz.” Sanayi erbabına azami kolaylık gösterecek ve süratle muamele yapacak sanayii bankalarına şiddetle ihtiyaç olduğunu vurguladıktan sonra bu başlığı şu şekilde sonlandırır. “Bütün bu ayrı ayrı maksatlar için kurulacak olan ticaret ziraat ve sanayii bankalarının sermaye hareketleri içinde nazımlık vazifesini görecektir milli bir devlet bankası gerekmektedir ki banknot ihracı ile devlet kredisini ve diğer bankaların kredilerini tanzim etsin.”¹⁴⁴

Kongre öncesindeki layihada milli kredi meselesinin ehemmiyeti vurgulandığı gibi kongre esnasında yine Mahmut Esat’ın yapmış olduğu konuşmada da şu şekilde yinelenmiştir.

¹⁴³ Ökçün, (1968), a.g.e., s.14.

¹⁴⁴ Ökçün, (1968), a.g.e., s.67.

“Çok ehemmiyet atfettiğim bir mesele kredi meselesidir. Eğer bankalar tesis etmezsek ecnebi sermayesine eziliriz. Bankalar, Türkiye'nin iktisadi hudutlarının siperleri olacaktır. Kanaatimiz Türk iktisadiyatı bankalarla başlamalıdır. Türkiye'de şahsi teşebbüslerle bankalar vücuda getirilemez. Buna hükümet de yardım etmelidir.”¹⁴⁵

Kongrenin sonunda grupların ayrı ayrı aldıkları kararlara bakıldığında her grubun faaliyet alanlarını destekleyecek bir banka kurulmasını istedikleri görülmektedir. Mesela Tüccar Grubunun Esasları içindeki “Bankalar” başlığı altında şu maddeler yer almıştır.

Madde 1- Münasip bir isim altında bir ticaret ana bankası teşkili.

Madde 2- Tekâlif-i milliye ve iaşe bedeli vesaire olarak tüccarın Hükûmette olan matlubatı (alacakları) bankaya verilerek ashab-ı matluba mazbatalarına mukabil banka senedi itası (verilmesi).

Madde 3- Çıkarılacak hisse senedatının Türkiye tebaasına ve Türk anonim vesair şirketlere tahsisi.

Madde 4- Hükûmetin dahi bankaya bir sermaye koyarak hissedarlığına iştiraki ve ancak Hükûmet aldığı bu hisseleri talep vukuunda ihraç ile halka satarak yavaş yavaş alakasını kat'ı.

Madde 5- Banka hisse senedatının gerek mevzu ve gerekse bilahare konulacak her nevi usul ve tekâliften muaf tutulması gibi bazı müsaadat-ı mahsusaiBRAZI (hususî izinler gösterilmesi).¹⁴⁶

Sanayi ve Çiftçi grupları da bu alanlardaki kredi mekanizmasının oluşturulması ve iyileştirilmesi taleplerinde bulunmuşlardır. Tüccar Grubu ayrıca “İtibar teşkilat ve teshilatı” başlığı altında da piyasadaki mevcut kredi kurumlarının belirlenen faiz oranının üstünde faiz uygulamalarının önüne geçilmesi için önlemler alınmasını istemektedir. Bunun için Murabaha Nizamnamesinde bağlayıcı ve haksız kazançlara mahal bırakmayacak düzenlemelerin yapılması gerektiği öne sürülmüştür.¹⁴⁷

Son olarak Kongre'nin yabancı sermaye hakkında Hükûmet'e sunduğu esaslara bakacak olursak. Memleketin ecnebi sermayesine olan muhtaciyeti yinelenmektedir fakat bu sermayenin memlekete muzır olacak şekilde girmesi istenilmez. Sadece

¹⁴⁵ İnan, Afet. *İzmir iktisat kongresi, 17 Şubat-4 Mart 1923*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989, s. 54.

¹⁴⁶ İnan, (1989), a.g.e., s.77.

¹⁴⁷ Ökçün, (1968), a.g.e., s.417.

yerli sermayenin girebileceği bazı iş alanlarının belirlenmesi gerektiği dile getirilir. Ayrıca kanunen Türk sayılmayan şirketlere herhangi bir imtiyaz verilmemesine ve Türk şirketlerin yararlanacakları muafiyetlerden yabancıların yararlanmamaları ayrıca hiçbir hükûmet müzayedesine girmemeleri şart olarak ileri sürülmüştür.

3.3 İcra Vekilleri Heyeti Kararları ve Meclis Zabıtlarında Milli Bankacılık

1922 yılında İzmir Mebusu ve dönemin İktisat Vekili olan Mahmut Esat İcra Vekilleri Riyaseti'ne (Bakanlar Kurulu Başkanlığı'na) yazmış olduğu, aciliyetini “dakika geciktirilmesi sorumluluk gerektirir” şeklinde bildirdiği dilekçesinde Yunan işgalinin bitmesiyle boşalmış olan topraklarda tarım yapılabilmesi için bir bankaya ihtiyaç olduğunu bildirmektedir. Hatta bu yerlerdeki Ziraat bankalarının mali durumunun pekiyi olmadığı belirtilerek boşaltılan topraklardaki terkedilmiş malların bankaya devredilmesi istenmektedir. Bu finansmanın acilen sağlanmaması halinde atıl kalan üzüm, incir ve tütün ziraatının yapılamayacağı ve ahalinin bundan büyük zarar göreceği ifade edilmiştir.

1925 yılında İcra Vekilleri Heyeti tarafından imzalanan bir kararname milli bankalara devletin nasıl destek verdiğini açıkça göstermektedir. Şöyle ki verilen kararda resmi ve milli kuruluşların mevduatlarını yabancı bankalara değil de milli bankalara yatırmaları zorunlu kılınmıştır. Böylelikle yatırılan bu mevduat üzerinden yüzde yirmilere varan kar oranlarını yabancı bankalar değil de milli bankalar elde etmiş olacaktır.

“Kararname

Müessesat-ı milliye ve resmîyenin (resmî ve milli müesseselerin) fazla-i mevcutlarını yüzde üç veya dört faizle ecnebi bankalara vermeleri ve mezkur bankaların mevzu bahis mebaliği (meblağları) yüzde yirmiye kadar temettü'le işleterek kar temin eylemeleri kabil-i tecviz (kabul edilemeyeceğine) olamayacağına, müessesat-ı mezkurenin (bahsedilen müesseselerin) badema (bundan sonra) milli bankalara tevdiatta bulunması, Ticaret Vekalet-i Celilesinin 29 Haziran 341 tarih ve 16078 (ticaret

*müdüriyeti) numerolu tezkiresiyle vuku' bulan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 19 Temmuz 341 tarihli icraatında tasvib ve kabul olunmuştur.*¹⁴⁸

Taşrada kurulan milli bankalar için siyasi ve ekonomik otoritenin çeşitli destekler verdiği daha önce dile getirilmişti. Aşağıda TBMM'ye yazılan dilekçede yeni kurulan bir taşra bankası olan Bor Zürra ve Tüccar bankasının Ziraat Bankası'ndan istediği maddi desteği alamadığını belirten ve yardımın yapılması için gerekenin yapılmasını isteyen takrir (önerge) bulunmaktadır. Bu takrir mecliste okunduktan sonra Başvekâlete havale edilmiştir.

"Meclis Riyaset-i Celileye

*Ziraat bankaları olbabdaki kanun ve nizamnamesi dâhilinde müessesat-ı ziraiyyeye ve zürra bankalarına muavenet ve nakden yardım etmek ile mükellef iken 338 gayelerinde (sonlarında) teşekkül eden Bor Zürra ve Tüccar bankasının bunca müracaatını nazar-ı ehemmiyete alınmamasından müteessirdir. Mezkur (bahsedilen) bankanın milli müessesatımızı ihmal etmemesi için meclis-i alinin kesb-i ittılai'na arz-ı keyfiyet eder ve bankaca lazımı ve usulü dairesinde muavenetin ifasına delaletinizi rica ve temenni eylerim efendim.*¹⁴⁹

1925 yılında Bolu Mebusu Mehmet Vasfi Efendi'nin İstanbul Limanı Transit antrepolarının kapatılmasının ticaret üzerindeki kötü etkisi hakkında Maliye ve Ticaret Vekâletlerine sormuş olduğu bir soru üzerine Maliye Vekili Hasan Bey bu antrepoların özel olanlarında kaçakçılık faaliyetleri olduğu için kapatıldığı ve resmi depolara dönüştürüldüğü cevabını vermektedir. Bahsedilen depolardan biri de İtibar-ı Milli Bankası'na aittir. Bu münasebetle bunların tamamıyla kapatılmadığını resmi depolara dönüştürüldüğünü dile getiren Hasan Bey devamında İtibar-ı Milli Bankası'nın milli bir müessese olmasından dolayı bankanın menfaatlerini düşünmenin milli menfaat gereği olduğunu şu şekilde ifade eder:

"Bahusus (özellikle) İtibarı Millî Bankasının-ki aynı zamanda bizim Millî müessesemizdir. Bunun her türlü menafiinin (menfaatlerini) düşünmekte her halde bizim menfaatimiz iktizasındandır (gereğidir). Deposu da bina mübadelesi vesilesi ile bize geçmiştir ve aynı zamanda resmî gümrük deposu olarak umumun istifadesine küşad edilecektir

¹⁴⁸ T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 030.18.1.1/14.45.11 nolu ve 19 Temmuz 1341 tarihli belge.

¹⁴⁹ BCA, 030.10.0.0/7.42.22 nolu ve 22 Mart 1341 tarihli belge.

(açılacaktır). Mesele budur. Yoksa ihtiyacı ticariyi elimizden geldiği kadar teshil etmek ve elimizden geldiği kadar yardım etmek lâzımdır.”¹⁵⁰

Sanayi ve Maadin Bankası'nın kuruluş kanununun görüşmelerinde dönemin hükûmetinin milli bankalara ne gibi bir görev yüklediğini görmek mümkündür. Dönemin Ticaret Vekili Ali Cenani Bey kanun tasarısının bir maddesi hakkındaki soru üzerine açıklama yaparken bu kanunla teşvikat-ı sınaïyye namıyla şimdiye kadar yapılmış olan 700 bin lirayı bulan ödemelerin kurulacak olan Sanayi ve Maadin Bankası'na devredileceğini ve bankanın sanayi işletmeleri ve fabrikaları yönetecek olan şirketler kuracağını ifade etmiştir. Böylelikle sanayileşme ve milli bir sanayi oluşturma çabaları özel sektörden çok bizzat bir devlet bankasının koordinasyonu ile devlet işletmeleri eliyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Yine bu kanunun 8. Maddesinde bankanın kendisine devredilen işletmeleri hisselerinin % 51'i Türk özel veya tüzel kişilerine ait olan şirketlere devredebileceği kabul edilmiştir. Alıcı şirketlerin çoğunluk sermayesinin milli olmasına dikkat edilerek çoğu Osmanlı Devleti'nden kalmış olan işletmelerin yabancı sermayenin eline geçmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Başvekâlet tarafından bu kanun için hazırlanan esbab-ı mucibede (gerekçede) halkın kapitülasyonların kaldırılması ve Lozan Antlaşması'ndan sonra iktisadi alanda pek çok girişimlerde bulunduğu bahsedilmektedir. Fakat bu girişimlerin değişik uzmanlıklar gerektirmesi sebebiyle iyi niyetlerle başlamış olmasına rağmen neticenin alınamadığı dile getirilmektedir. Bu girişimlere destek olmak ve ikmal etmek için bir banka kurulması gerektiği “Memleketimizde sanayi inkişaf ve terakkisi (gelişmesi ve ilerlemesi) için tevessül edilecek tedabirin (başvurulacak tedbirlerin) en mühimmi mütemerkiz (merkezleşmiş) sermayeler vücuda getirmek ve halkı teşebbüsâtı iktisadiyeye (iktisadi girişimlere) hazırlamak meselesidir” şeklinde ifade edilmektedir.¹⁵¹

Milli bankalara devredilen fabrikalardan biri de Uşak Şeker Fabrikasıdır. 1926 yılında kurulan Alpullu ve Uşak Şeker fabrikaları ilk yerli şekeri üretmişlerdir. Fakat

¹⁵⁰ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre II, İctima Senesi 2, c. 18, 14-22 Nisan 1925, Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982): 118.

¹⁵¹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre II, İctima Senesi 2, c. 18, 14-22 Nisan 1925, Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982): 138.

bunlardan Uşak Şeker Fabrikası hazinenin bir milyon lirayı aşan yardımına rağmen giderlerini karşılayamamış ve sürekli zarar etmiştir. 1930 yılına gelindiğinde sermayesinin ¾'ü kaybeden fabrikanın o zamanki kanunlar gereği tasfiye edilmesi gerekmektedir. Dönemin iktisat Vekâleti tarafından Meclis'e sunulan "Millî bankalarca teşkil olunacak şeker şirketine iştirake ve avans verilmesine dair 1/717 numaralı kanun" tasfiye sonucunda açıkta kalacak olan fabrikanın en büyük alacaklısı olan Sanayi ve Maadin Bankası ile Ziraat Bankası tarafından kurulacak bir şirkete devredilmesini öngörmektedir. Fabrikanın neden sürekli zarar ettiği ve yerinin bu iş için uygun olup olmadığı tartışmalarının ardından kanun kabul edilmiştir. Böylelikle içinde 400 bin lira civarında halk payının da bulunduğu bir şirket verimliliğinin artırılması için milli bankalar tarafından kurulan bir şirkete devredilmiştir.¹⁵²

3.4 Türkiye İş Bankası'nın Kurulması

Söz konusu bir bankanın kuruluşu olunca akla ilk olarak kuruluş sermayesi ve fikrinin nasıl oluştuğu gelmektedir. Döneme ait belge ve hatıralardan Türkiye İş Bankası'nın kuruluşu esnasında M. Kemal'e Hindistan Müslümanlarının (bugünkü Pakistan) Milli Mücadele için göndermiş oldukları 500-600 bin liradan artan 250 bin liranın M. Kemal'in Osmanlı Bankası hesabından alınarak bu iş için kullanıldığı anlaşılıyor. Ayrıca hesap defterleri incelendiğinde M. Kemal'in Türkiye İş Bankası 2 numaralı hesabına da 207 bin lira yatırmış olduğu görülmektedir. Böylelikle 250 bin lirası 25 bin tane hisse senedi karşılığı olarak 207 bini de hesabına nakit olarak yatırılmış şekilde bizzat kendisi tarafından toplam 457 bin lira bankanın kuruluş sermayesi olarak kullanılmak üzere bankaya tevdi edilmiştir.¹⁵³

Kuruluş sermayesindeki bu paranın bu şekilde kullanılmasının hikâyesini Celal Bey'in anlattığı hatırasından şu şekilde özetleyebiliriz. M. Kemal'in kayınpederi Muammer Bey (ki İzmir'in ithalat ve ihracatla uğraşan tanınmış ailelerinden biridir) M. Kemal'e

¹⁵² *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi*, Devre III, İçtima Senesi 3, c. 20, 2-17 Haziran 1930, Latin harfli baskı (Ankara: TBMM Basımevi, 1982): 186.

¹⁵³ Kocabaşoğlu, Uygur vd. *Türkiye İş Bankası Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001, s.4.

bu parayı değerlendirme teklifinde bulunur. M. Kemal de onu Celal Bey'e yönlendirir. Muammer Bey Celal Bey'in yanına gelip M. Kemal'in elindeki paradan bahseder ve bunu değerlendirme teklifine binaen burada olduğunu söyler. Muammer Bey'in fikri bu para ile bir ithalat ve ihracat şirketi kurmaktır. Fakat Celal Bey bunun M. Kemal'in adını lekeleyebileceğini ve uygun olmadığını onun yerine bir banka kurulmasının hem toplumun kredi sıkıntısını çözmek açısından hem de böyle bir şaibeden uzak olmak açısından daha münasip olacağını söyler ve fikir birliğine varırlar.¹⁵⁴ Bunun yanında banka fikrinin bizzat M. Kemal'in olduğuna dair Cemal Kutay'ın hatıraları da vardır. Yazara göre M. Kemal bu fikrini bir Vekiller Heyetinde (bakanlar kurulu) dile getirmiş ve "halkın doğrudan doğruya itimat ve itibarından doğup meydana gelecek tam manasıyla asri ve milli bir Türk bankası" kurulmasını istemiştir. Türkiye İş Bankası'nın kurulma fikrinin ortaya çıkışına dair bilgi ve hatıralar derlendiğinde şöyle bir sonuç ortaya çıkmaktadır: M. Kemal'in elinde milli mücadeleden kalan bir miktar para bulunmaktadır. Kayınpederinin teşviki ile bu parayı değerlendirmek ister. Eski bankacı ve yeni Mübadele ve İmar İskân Vekili Mahmut Celal Bey'in uyarı ve önerisiyle bir banka kurulmasına karar verilir. Karar verildikten sonra bakanlar kurulu toplantısında karar kesinleşir ve nizamname-i esasi hazırlanıp resmi olarak başvuru yapılır.¹⁵⁵

Bankanın 76 maddeden oluşan Nizamnamesinin 2. maddesinde bankanın amaçları şu şekilde belirtilmiştir.

"Tüm banka işlemlerini yapmak.

Tarımsal ve sınıai faaliyetler ile madencilik ve bayındırlık faaliyetlerinde bulunmak .

Çeşitli eşyanın, araç ve gereçlerin üretimi veya temini için şirketler kurmak, bu alanlarda faaliyette bulunan şirketlere katılmak.

Çeşitli sınıai ve ticari faaliyetleri gerek kendi ad ve hesabına, gerekse yerli yabancı kuruluşlarla ortaklaşa veya bu kuruluşlar ad ve hesabına üstlenmek ve uygulamak. Bu maddeye daha sonra ek yapılarak sigortacılık taşımacılık ihracat turizm ve enerji

¹⁵⁴ O zamanki Hindistan Müslümanları Milli Mücadele için gönderdikleri paraların bir banka kurulmasında kullanılacağını bilselerdi aynı yardımı yapar mıydılar sorusu gerçekten düşündürücüdür.

¹⁵⁵ Koçak, Orhan. *Atatürk'ün Bankası Türkiye İş Bankası*. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2001, s. 27-35.

üretimi ile dağıtım faaliyetleri de sıralanmıştır. Yalnız faaliyet alanlarının bunlarla sınırlı olmadığı yine aynı maddede belirtilmiştir.”¹⁵⁶

Banka bir yanda sanayi ve ticaret sektörlerinin kredi ihtiyacını karşılaması, öte yandan sınai ve ticari girişimlerde bulunarak ülkenin ekonomik kalkınmasında önyak olmak fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için, devlet tarafından geniş ölçüde desteklenmiştir. 1926 yılında 2 milyon liraya çıkartılan bankanın itibari sermayesi 1927 yılında İtibar-i Milli bankasının aktifi ve pasifi ile Türkiye İş Bankası'na katılmasıyla 4 milyon liraya 1930 yılında da 5 milyon liraya yükseltilmiştir.
157

İzmir İktisat Kongresi'nde alınan ana bir ticaret bankası kurma kararı Türkiye İş Bankası'nın kurulmasıyla gerçekleşmiş oluyordu. Her ne kadar banka özel bir ticaret bankası statüsüne sahip olsa da, M. Kemal'in inisiyatifi ile kurulmuş olması, kurucularının ve özellikle yönetim kurulu üyelerinin siyasi iktidara yakın olmasının yanı sıra bankaya verilen görevler, Türkiye İş Bankası'nın yarı kamusal bir görünüme sahip olmasına yol açmıştır. 1930'lu yılların başında ABD'li uzmanların yaptığı bir çalışmada da bu durum doğrulanmıştır. Bu uzmanların hazırladıkları rapora göre bankalar üç sınıfa ayrılmıştır. İlk grupta sermayesi hem devlet hem de halk tarafından ödenmiş olan bankalar, ikinci grupta sadece devletin sermayesiyle kurulmuş bankalar ve üçüncü grupta da sadece halkın sermayesiyle kurulmuş bankalar vardır. Türkiye İş Bankası birinci grupta gösterilerek kuruluş sermayesi hem devlet hem halk olan ama aslında özel kesime ait olan bir banka olarak gösterilmektedir.¹⁵⁸

İtibari sermayesi 1 milyon olan bankanın kuruluş sermayesi olan 250 bin liranın M. Kemal tarafından sağlandığına yukarıda değinilmişti. Fakat daha fazla sermaye bulmak için müessis (kurucu) hisselerin satılması gerekiyordu. Bu hisselerin alımına da pek kimse yanaşmıyordu. Celal Bey her biri bin lira değerindeki bu müessis hisseleri kime teklif ettiyse daha önceki başarısız tecrübeler zikredilerek geri

¹⁵⁶ Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, Cilt 1 1923-1940, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, 2002, s.45

¹⁵⁷ Akgüç, (1975), a.g.e., s.16.

¹⁵⁸ Kocabaşoğlu, (2001), a.g.e., s.29.

çevriliyordu. En sonunda Celal Bey gerek kendi ve gerekse M. Kemal'in nüfuzunu kullanarak kendilerine yakın 11'i mebus 25'i eşraf (tüccar ve sanayici) olan kurucuları teşkil etmiştir. Bu kurucuların ortak paydası zengin, yenilikçi ve yeni rejime yakın olmaktır. Mesela Aktarzade Rasim Bey (Rasim Aktar: 1881-1938) deri ve tiftik ticaretiyle uğraşıyordu. I. Dünya Savaşında İttihat ve Terakki'nin isteğiyle İstanbul'a hububat sevkiyatı yapmıştır. Milli Mücadele'nin başında M. Kemal'i Ankara'ya davet eden heyetin önde gelenlerinden birisidir. Diğer kuruculara da bakıldığında aralarında I. Dünya Savaşında İttihat ve Terakki'ye yardım etmiş Milli Mücadele'ye destek vermiş ve en sonunda yeni rejimin yanında olan pek çok isme rastlıyoruz.¹⁵⁹

1929 yılı sonu itibariyle Türkiye İş Bankası'nın birinci, ikinci ve üçüncü tertip hisse senetleri nama, dördüncü tertip hisse senetleri hamiline "muharrer" olmak üzere 5 milyon lira kıymetinde 500 bin adet hisse senedi ile ayrıca "müessis" hisse senetleri vardı. Birinci ve ikinci ihraç hisse senetlerinden toplam 100 hissesi bulunanlar "def'aten müessis hissedar" sayılmıştır. Türkiye İş Bankası 1924 yılındaki 4 aylık faaliyeti sonunda 17 bin lira civarında kâr elde etmiş fakat temettü vermemiş ihtiyat akçesini güçlendirmiştir. Türkiye İş Bankası'nın daha sonraki yıllarda dağıtmış olduğu temettü Tablo 3'de gösterilmiştir.¹⁶⁰

Tablo 3. Kuruluş Yıllarında Dağıtılan Temettü (1925-1928)

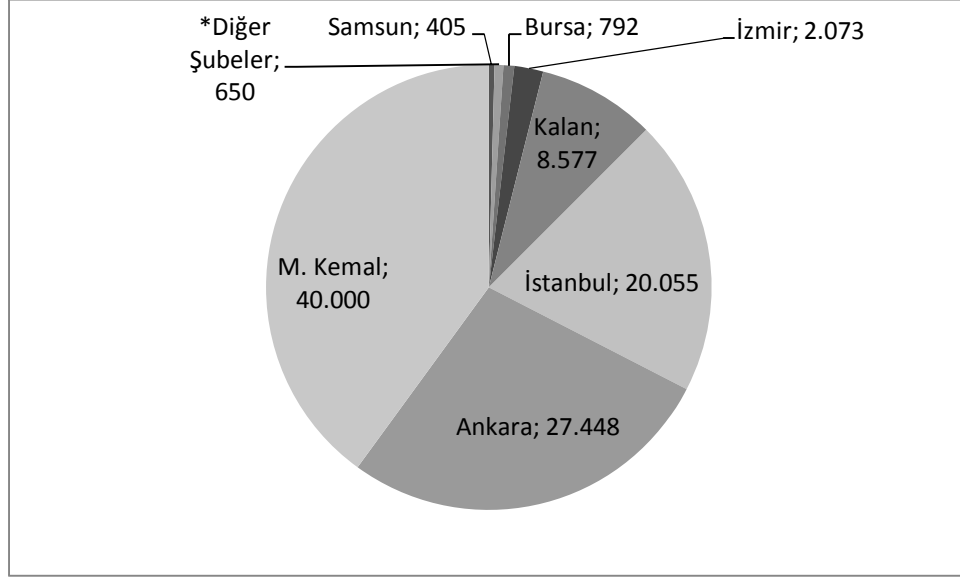
Yıllar	Beher Hisseye Düşen Temettü Tutarı	Kesilen Kazanç Vergisi	Müessis Hissesine Verilecek Temettü	Kesilen Kazanç Vergisi
1925	60	5,6	29	174
1926	150	10,5	60	450
1927	150	kesilmeyecek	25	kesilmeyecek
1928	150	kesilmeyecek	25	kesilmeyecek

1924-1928 yıllarındaki birinci, ikinci ve üçüncü ihraç hisse senetlerinin kimlere ve hangi yüzdelerle satıldığına baktığımızda karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır. 2

¹⁵⁹ Özbek, Mesut. "Türkiye Cumhuriyeti'nde Milli Ekonomiye Geçiş Çabaları – İş Bankası Örneği", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011, s. 51.

¹⁶⁰ Kocabaşoğlu, (2001), a.g.e., s.56.

Eylül 1924 ve 16 Haziran 1928 tarihleri arasında 170'in üzerinde kişi ya da kurum 100'den fazla hisse senedi satın almış, almayı taahhüt etmiş ya da daha önce satın almış olanlardan devralmıştır. Söz konusu kişilerin % 70 e yakın bir bölümü milletvekilleridir. Milletvekillerinin taahhüt ettikleri sermaye tutarı 120.000 lirayı aşmaktadır. Tüzel kişiler arasında ise 10.000 hisse alan Maliye Vekâleti dikkat çekmektedir. Türkiye İş Bankası'na destek olmak için alınmış olan bu hisselerin 2.000'i bir müddet sonra İsmet Paşa'ya ferâğ edilmiştir. 1929 yılında ihraç edilen 100.000 adet 1 milyon lira değerindeki hisse senedinin aynı yılın Ağustos ayındaki durumu şu şekildedir.¹⁶¹

Şekil 5. 1929 Yılında İhraç Edilen 100.000 Hissenin Dağılımı

Kurucu hissedarlar ve hisselerin dağılımından sonra ilk idare meclisini incelemek de bankanın profilini anlamak bakımından önem arz etmektedir. Kurucu hissedarları M. Kemal ve Celal Bey'in yakın çevresinin teşkil ettiği ifade edilmişti. Dokuz kişiden oluşan ilk idare meclisinin tamamını da yine siyasi otoriteye yakın olan mebuslar oluşturuyordu. İlk idare meclisi şu kişilerden oluşuyordu;

¹⁶¹ Kocabaşoğlu, (2001), a.g.e., s.57.

* Diğer şubeler: Bergama, Trabzon, Balıkesir, Zonguldak, Nazilli, Mersin, Adana ve Tarsus'tur.

Siirt Mebusu Mahmut (Soydan) Bey
Cebelibereket Mebusu İhsan (Eryavuz) Bey
Ertuğrul Mebusu Dr. Fikret (Onuralp) Bey
Gaziantep Mebusu Kılıç Ali (Kılıç) Bey
Rize Mebusu Fuat (Bulca) Bey
Sivas Mebusu Rasim (Başara) Bey
İzmir Mebusu Rahmi (Köken) Bey
Ankara Tüccarından ve Ankara Mebusu Kınacızade Şakir (Kınacı) Bey
Bozok Mebusu Salih (Bozok) Bey

Bugünkü karşılığı yönetim kurulu olan *idare meclisi* “bankanın yönetiminde en geniş yetkili organdı ve genel kurul kararı gerektirmeyen ve genel müdürün yetkisi dışında kalan her konuda karar alabiliyordu.” İdare Meclisi’nin Başkanı olan Mahmut Soydan Cumhuriyet Halk Fırkası’nın Yönetim Kurulu üyesiydi ve milli mücadelenin başından beri M. Kemal’in yakın çevresine dâhildi. Salih Bozok ise M. Kemal’in başyaverliğini de yapmış daha sonra TBMM üyesi olmuştur. Ali Kılıç da M. Kemal’in en yakın sofrada arkadaşlarındandı ve bir yıl sonra Ankara İstiklal Mahkemesi üyeliğine getirilecekti. Fuat Bulca ise Sakarya Savaşı’ndan sonra Ankara komutanlığını yapmış M. Kemal’in güvendiği isimlerden biriydi. Şakir Kınacı da M. Kemal Ankara’ya ilk kez geldiğinde onu karşılayan Müdafaa-i Hukuk Heyeti içindeydi.¹⁶²

Bu bilgilerden de anlaşılacağı gibi Türkiye İş Bankası kuruluş aşamasında çok ciddi bir siyasi desteği arkasında gerek hissedar olarak ve gerekse idare meclisinde vazifeli milletvekilleri olarak bulmuştur. Bu desteklerin neticesinde çok kısa bir zamanda sermayesini büyük oranda artırmış ve bankacılık alanında önemli bir rol üstlenmiştir. Türkiye İş Bankası kuruluşundan sonra da kendisine verilen ayrıcalıklarla imtiyazlı konumunu pekiştirmiştir. Ek-1’de yer verilen belgelerde görüldüğü üzere bazen hazineye kalan bir maden ocağının hisseleri banka namına banka müdürü tarafından tebellüğ edilmiştir, bazen de demiryolu inşaatı finansmanı için bankaya başvurulmuştur. Ormanların işletilmesi ve petrol arama ve çıkarma işindeki finansman için de yine Türkiye İş Bankası’na müracaat edildiği gözlenmektedir.

¹⁶² Koçak, (2001), a.g.e., s. 63.

1927’de İtibar-ı Milli Bankası’yla birleşerek sahip olduğu muafiyetleri uhdesine alan Türkiye İş Bankası bunun gibi imtiyaz ve muafiyetlerle dönemin devlet tarafından desteklenen en önemli özel milli bankası olduğunu açıkça göstermektedir.

İdare Meclisinin ilk toplantısında alınan bir kararla Celal Bey (Bayar) Umum Müdürlüğe getirilmiştir. Bu resmi karardan önce de Umum Müdür gibi vazife yapmış olduğunu kuruluş öncesi çalışmalar anlatılırken vurgulanmıştı. M. Kemal’in Celal Bey’i seçmiş olması da diğer kurucu hissedarlar ve idare meclis üyeleri gibi M. Kemal’e yakınlıkla ilgiliydi. Bunun yanında Celal Bey’in Ziraat Bankası ve Deutsche Orient Bank tecrübeleri de vardı. Ayrıca İttihat ve Terakkinin Bursa ve İzmir kâtip-i mesul vazifelerinde de bulunmuştu. I. Dünya Savaşı sonunda Müdafaa-i Hukuk-i Osmaniye Cemiyeti saflarında Milli Mücadele lehine çalışmıştı. Son Osmanlı Mebusan meclisinde Saruhan(Manisa) Mebusu olan Celal Bey İstanbul’un işgalinden sonra Ankara’ya gelerek TBMM çatısı altında çalışmalarını yürütmüştür(1921-1924). İktisat komisyonu raportörlüğüyle işe başlayan Celal Bey 1921’de İktisat Vekilliğine atandı ve 1924 yılında Mübadele, İmar ve İskân Vekilliğini yürütürken Türkiye İş Bankası’nı kurmak için görevinden ayrıldı. Celal Bey Türkiye İş Bankası Genel Müdürlüğü’nü 1932 yılında tekrar İktisat Vekilliğine getirildiği için bıraktı. 1932-1937 yılları arasında İktisat Vekilliği 1937-1939 yılları arasında Başvekillik yapan Celal Bayar II. Dünya Savaşı esnasında CHP Milletvekilliği görevini sürdürdü. 1946 yılında üç arkadaşıyla birlikte Demokrat Parti’yi kurdu ve partinin ilk genel başkanı oldu. 1950’de iktidar olan Demokrat Parti’nin iktidarlık dönemi boyunca Cumhurbaşkanı olarak görev yaptı. 1960 darbesiyle tutuklanıp idama mahkûm edilen Celal Bayar 1964 yılında serbest bırakıldı ve 1986 yılında İstanbul’da öldü.¹⁶³

İş Bankası’nın tarihinde önemli bir yer teşkil eden hadiselerden biri de hiç şüphesiz İtibar-ı Milli Bankası ile birleşmesidir. 1926 yılı sonuna gelindiğinde Türkiye’de milli olma özelliğiyle, kuruluşu ve hissedar yapısıyla birbirine benzeyen iki banka, İtibar-ı Milli Bankası ve Türkiye İş Bankası olarak faaliyet gösterir durumdaydı. İki bankayı birleştirerek bir yandan Türkiye İş Bankası’nı güçlendirmek, masrafları azaltarak

¹⁶³ Şenşekerci, Erkan. *Türk devriminde Celal Bayar, 1918-1960*. İstanbul: Alfa yayınları, 2000, s. 23-27.

daha çok şube açabilmek, bir yandan da benzer nitelikte iki bankanın gereksiz rekabetinin önüne geçmek istendiği anlaşılmaktadır. Bu birleşmenin daha deneyimli, teşkilatı daha geniş ve yalnızca yarısı ödenmiş de olsa sermayesi daha büyük olan İtibar-ı Milli'nin değil de Türkiye İş Bankası'nın bünyesinde gerçekleştirilmiş olması, iktisadi nedenlerden çok siyasi nedenlerle açıklanabilir. Zira İtibar-ı Milli geçmiş dönemin projesi iken, Türkiye İş Bankası yeni dönemin ve rejimin projesiydi.

1926 yılının sonunda İtibar-ı Milli'nin sermayesinin 2.027.220 liralık kısmı (% 50.68'i) ödenmiş durumdaydı. 2 milyon lira sermayesi olan Türkiye İş Bankası'nın ise sermayesinin tamamı ödenmiş durumdaydı. Bu durumda İtibar-ı Milli hisselerinin Türkiye İş Bankası hisseleriyle birebir değiştirilmesi tartışmalara yol açtı. Nihayetinde Türkiye İş Bankası genel kurulunun 20 Haziran 1927'de yaptığı olağanüstü toplantıda Türkiye İş Bankası'nın sermayesinin tamamının ödenmiş olması ve İtibar-ı Milli'nin sermayesinin yarısının ödenmiş olmasından dolayı iki İtibar-ı Milli Bankası hisse senedi bir Türkiye İş Bankası senedine eş tutulmuştur. Bu durum imzalanan sözleşme de şu şekilde yer almaktadır.

“İtibar-ı Milli'nin her biri on lira değerinde olan 400.000 hisse senedinin yarısının karşılığı olan beş lira ödenmiş olduğundan, İş Bankası'nın tamamı ödenmiş on lira itibari değere sahip bir hisse senedi, İtibar-ı Milli'nin iki hisse senedi ile değiştirilecektir.(Madde 9)”¹⁶⁴

İtibar-ı Milli'nin sermayesinin ancak yarısı olduğu için tümü ödenmiş olmak koşuluyla bu bankanın 200 hissesine sahip olanlara da bir adet Türkiye İş Bankası “müessis” hisse senedi verilmiştir. Değiştirme işi bittikten sonra Türkiye İş Bankası'nın “müessis hisse senetleri”nin sayısı 2482 olarak kesinleşmiştir. Burada müessis hisseler dışındaki hisselerin değişiminin tam yapılamadığı ve devletin bazı kurumlarının ve şahıs olarak bazı vatandaşların almış oldukları İtibar-ı Milli hisse senetlerinin Türkiye İş Bankası hisse senetlerine dönüştürülmediğine dair bazı tereddütler de vardır.¹⁶⁵

¹⁶⁴ Kocabaşoğlu, (2001), a.g.e., s.115.

¹⁶⁵ Avukat Mahmut Doğan 2012 yılında bu konuyla ilgili olarak İtibar-ı Milli hissesi sahiplerinin 140 mirasçısı için İstanbul Asliye Ticaret Mahkemeleri'nde 6 dava açmıştır. Avukatın iddiasına göre içinde

Ayrıca bu sözleşmenin 1. maddesinde İtibar-ı Milli'nin sahip olduğu tüm menkul ve gayrimenkul varlıklar ve İtibar-ı Milli'ye tanınmış bütün hak ve menfaatler Türkiye İş Bankası'na devredilmekteydi. Fakat bu ayrıcalıklı durum çok uzun sürmedi ve 1928 yılında çıkarılan bir kanun ile Türkiye İş Bankası'na tanınan bu ayrıcalıklar kaldırıldı. Yine aynı kanun ile Osmanlı Bankası'nın sahip olduğu ayrıcalıklar Türkiye İş Bankası da dâhil olmak üzere diğer Ziraat, Sanayi ve Maadin, Emlak ve Eytam bankalarına da tanınıyordu. 1932 yılında TCMB'nin kurulmasıyla kaldırılacak olan ayrıcalıklar şu şekildeydi:

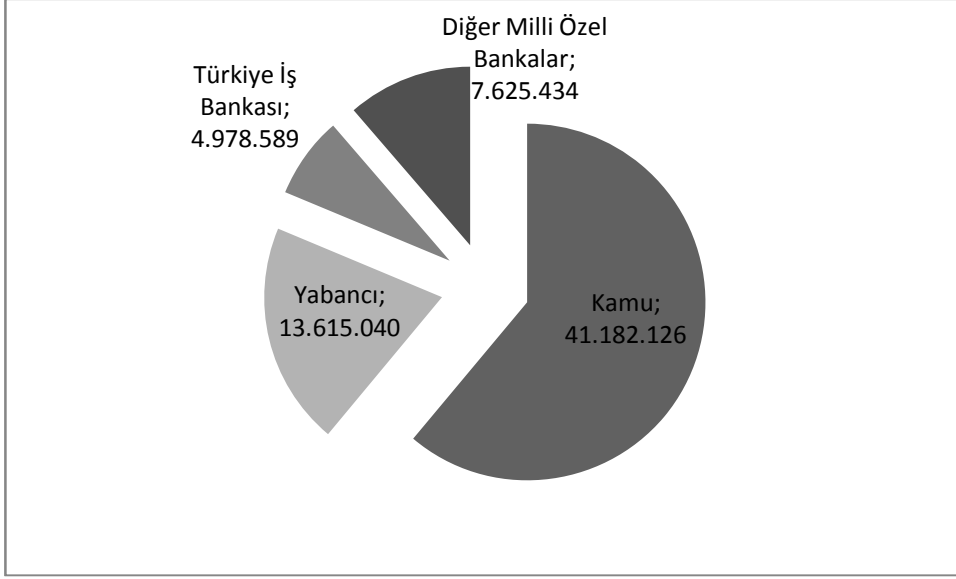
*“Bankanın tüm bina ve depoları gayrimenkullerden alınan her türlü vergiden,
Bankanın kazancı her türlü sermaye ve muamelat vergisinden ve hisse senetlerinin tabii
olduğu her türlü resimden,
Belirli koşullar altında damga resminden muaf tutulacaktır.”¹⁶⁶*

Türkiye İş Bankası'nın kuruluş esnasındaki ayrıcalıklı konumunu inceledikten sonra bankalar içindeki genel durumuna bakmak dönemin bankacılık sektörünü anlamak açısından faydalı olacaktır. 1932 yılında yapılan kapsamlı bir çalışmaya göre 1932 yılında Türkiye'de TCMB dışında 54 banka bulunmaktaydı. Bu çalışmada bankalar sermayelerine göre üç gruba ayrılıyor; Kamu bankaları, Milli Özel bankalar ve Yabancı bankalar. Bütün bu bankaların ödenmiş sermaye toplamı 67 milyonu aşmaktadır buda o zamanki gayr-i safi milli hasılanın yaklaşık % 6'sına tekabül etmektedir. Bu oranın 1998 yılında % 3.1 olduğu düşünüldüğünde bankacılık sisteminin o dönem için ekonomideki yerinin önemi anlaşılacaktır. Toplam ödenmiş sermayenin %61.1'i dört kamu bankasında, % 18.7' si 40 adet milli özel bankada, kalan % 20.2'si ise 10 tane yabancı bankadaydı. Türkiye İş Bankası'nın diğer milli özel bankaların içindeki payı ise 5 milyonluk ödenmiş sermayesi ile % 39.5' i buluyordu. Aşağıda Şekil 6'da Türkiye İş Bankası'nın bütün bankalar içindeki özel konumu gösterilmiştir.¹⁶⁷

devlet kurumlarının da hissedar olarak bulunduğu 100 bini aşkın hisse senedinin dönüşümü gerçekleşmediği için hissedarlar zarara uğratılmıştır. Mahkeme devam etmektedir.

¹⁶⁶ Bkz. Ek-2C

¹⁶⁷ Kocabaşoğlu, (2001), a.g.e., s.164.

Şekil 6. 1932 Yılındaki Bankaların Sermaye Dağılımları

Tablo 4’de de bankanın aktif büyüklüklerinin GSMH’ye oranının hızlı bir şekilde arttığı görülmektedir. 1924 yılında 300 bin civarında aktif büyüklüğü bulunan bankanın 1933 yılında 6.5 milyon aktif büyüklüğe ulaştığı gözlemlenmektedir.

Tablo 4. Türkiye İş Bankası’nın Ekonomi İçindeki Yeri: GSMH’ye Oranlar(1924-1933)¹⁶⁸

Yıllar	Aktif/GSMH	GSMH	Yıllar	Aktif/GSMH	GSMH
1924	0,24	1203,8	1929	2,77	2073,1
1925	0,63	1525,6	1930	3,72	1580,5
1926	1,06	1650,5	1931	4,02	1391,6
1927	2,17	1471,2	1932	5,04	1171,2
1928	2,72	1632,5	1933	5,65	1141,4

Türkiye İş Bankası’nın büyük ölçekte yapmış olduğu kredi ve fonlama işlerinin yanında milleti tasarrufa alıştırmak gibi bir amacı aile ve fert planında da gütmüştür. 1929 yılında ilk defa olarak bankanın İstanbul şubesinde bir tasarruf günü yapılmıştır. Bu törene özellikle anneler ve öğretmenler davet edilmiştir. Her çeşit terbiyenin aile ve okulda başladığı düşünülerek özellikle bu kesim davet edilmiştir.

¹⁶⁸ Kocabaşoğlu, (2001), a.g.e., s.165.

Törende konuşma yapan İdare Meclisi Reisi Mahmut Bey Amerika ve Almanya'dan örnekler vermiş bu ülkelerde okullara dağıtılan kumbaralarda toplanan paraların 100 milyonları bulunduğunu ifade ederek bireysel tasarrufun ne kadar önemli olduğuna vurgu yapmıştır.¹⁶⁹

Sonuç olarak dönemin en büyük özel milli bankası olan Türkiye İş Bankası *milli banka* düşüncesinin Cumhuriyet dönemindeki en önemli temsilcisidir. Dönemin iktidarı bankacılıkla ilgili politikalarını bu banka üzerinden icra etmiştir. Bunu yaparken de somut yasalar¹⁷⁰ yerine bankayla olan yakın ilişkiler kullanılmıştır. Bankanın bu rakipsiz konumunu kendinden daha büyük olan İtibar-ı Milli'yle birleşmesi de tescillemiştir. Banka o dönemden bu zamana aynı isimle faaliyetine devam eden tek banka olma hususiyetiyle birlikte 2013 yılı itibariyle en büyük aktif büyüklüğe sahiptir.¹⁷¹

3.5 Taşrada Kurulan Milli Bankalar

İzmir İktisat kongresinde alınan kararlar milli bir ekonomi oluşturma yönünde kurulması istenen ana ticaret ve sanayii bankalarının kurulmasıyla uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye İş Bankası (1924) ana ticaret bankası ve Sanayi ve Maadin Bankası (1925) ana sanayi bankası olarak kurulmuşlardır. Bunların yanında mahalli bankacılık da gelişmiş birçok merkezde yeni milli bankalar kurulmuştur. Fakat bu yerel bankaların kurulması ve teşvik edilmesi için devlet hususi bir politika ve mevzuat takip etmemiş çoğu tek şubeli olan bu bankalar genel iktisadi şartlar içerisinde kurulmuş ve faaliyet yürütmüşlerdir.

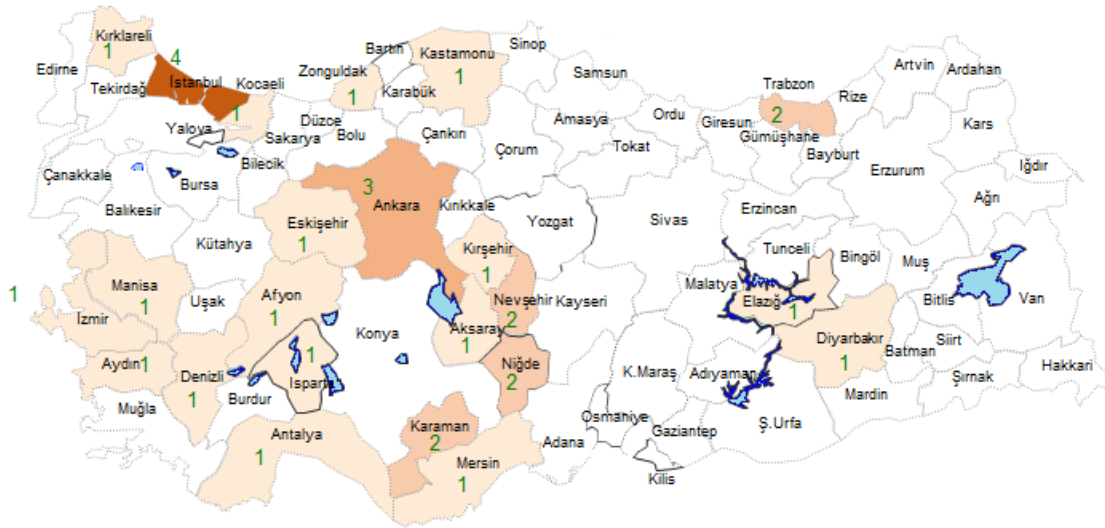
Bankaların genel iktisadi şartlar içerisinde kuruluş ve gelişme gösterdiği 1933 yılı öncesi dönemde bankaları düzenleyici bir kurum olmadığından bankalar standart bir

¹⁶⁹ İğdemir, Uluğ. *Türkiye İş Bankası'nın Teessüs ve İnkişafının Tarihçesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1976, s.15.

¹⁷⁰ Bu dönemde 54 tane bankanın bulunmasına rağmen bu bankaların düzenlenmesi ve denetlenmesi için herhangi bir kanun ya da karara rastlanmamaktadır. İlk yasa "Mevduatı Koruma Kanunu"dur ve 1933 yılında yürürlüğe girmiştir.

¹⁷¹ *Aktif Büyüklüklerine Göre Banka Sıralaması*. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği, 2013.

muhassebeye bile sahip değillerdi.¹⁷² Bunun sonucu olarak hem bugün o döneme ait bankaların karşılaştırılması güçleşiyor hem de o dönem yönetimi tarafından bankaların denetlenmesi mümkün olmuyordu. Açılan bankaların denetlenmediği bir ortamda yeni açılacak olan bankalara ait özel bir hüküm de yoktu. Bankalar da diğer şirketler gibi Türk Ticaret Kanunu'na tabi idiler. Bu durum banka kurmayı kolaylaştırıyordu. Bu dönemde kurulan bankaların bir diğer ortak özelliği de bankaların sadece bankacılık faaliyetleri yürütmek için değil de çeşitli iştirakler ile doğrudan reel iktisadi faaliyetlerde bulunmak üzere kurulmuş olmalarıydı.¹⁷³

Şekil 7. 1922-1932 Yılları Arasında Kurulan Milli Bankaların Dağılımı

Bu dönemde(1924-1932) dördü İstanbul'da olmak üzere toplam 31 (Bkz. Tablo 6) tane özel milli banka¹⁷⁴ kurulmuştur. Bankaların şehirler ve bölgeler arasında dağılımına bakıldığında (Bkz. Şekil 7) bunlardan Diyarbakır, Elazığ ve Trabzon haricindekiler Ankara, Ankara çevresi ve genel olarak Ege Bölgesi'nde kurulmuşlardır.

Bu dönemde kurulan milli özel bankaların itibari sermayeleri 7.1 milyondan 11.8 milyona çıkarken ödenmiş sermayeleri de 3.9 milyondan 8.7 milyona çıkmıştır. Reel

¹⁷² Bu durum bilançolarda bile söz konusudur. Bkz. (Hamit Tahsin)

¹⁷³ Kocabaşoğlu, (2001), a.g.e., s.166.

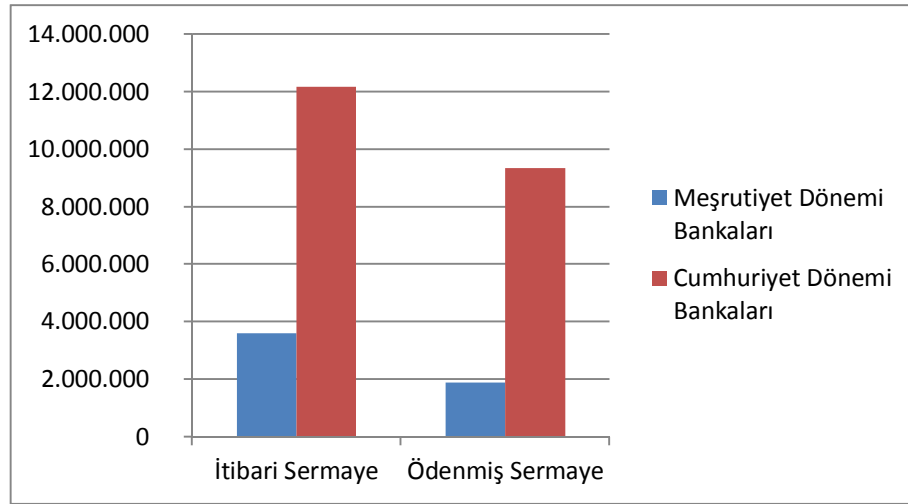
¹⁷⁴ Sanayi ve Maden Bankası ve Emlak ve Eytam Bankası devlet bankaları olduğu için bu sayıya dâhil edilmemiştir

rakamlarla ise itibari sermaye 6.1 milyondan 10.2 milyona çıkarken ödenmiş sermaye 3.4 milyondan 7.5 milyona çıkmıştır. (Bkz. Tablo 7)

Tablo 5. Dönemlere Göre Bankalardaki Reel Toplam Sermaye

Toplam Sermaye	İtibari	Ödenmiş
Osmanlı Dönemi	3.610.806	1.876.646
Cumhuriyet Dönemi		
1923 öncesi bankalar	1.952.140	1.809.773
1923 ve sonrası bankalar	10.227.634	7.539.222
Toplam	12.179.774	9.348.995

Tablo 5’de görüldüğü gibi Meşrutiyet döneminde kurulan bankaların itibari sermayesi 1.9 milyonu ödenmiş olan 3.6 milyon liradır. Cumhuriyet döneminde Meşrutiyet döneminden kalan bankalara toplam 1.8 milyonu ödenmiş 1.9 milyon itibari sermaye artırımında bulunulurken Cumhuriyet döneminde kurulan bankalara 7.5 milyonu ödenmiş olan 10.2 milyon itibari sermaye artırımında bulunulmuştur.

Şekil 8. Dönemlere Göre Bankalardaki Reel Toplam Sermayenin Karşılaştırılması

Tablo 6. 1923-1932 Yılları Arasında Kurulan Milli Bankaların Sermayeleri (Cari Fiyatlarla)

Bankanın Adı	Kuruluş Merkezi	Kuruluş Tarihi	İlk İtibari Sermayesi	İlk Ödenmiş Sermayesi	Son İtibari Sermaye	Son Ödenmiş Sermaye
1. Aydın İncir ve Himaye-i Zürra Bankası	Aydın	1923	10.000	1.000	10.000	1.000
2. Akhisar Tütüncüler Bankası	Akhisar	1924	500.000	500.000	500.000	500.000
3. Türk Ticaret ve Sanayi Bankası	İstanbul	1924	1.000.000	1.000.000	1.000.000	1.000.000
4. Türkiye İş Bankası	Ankara	1924	1.000.000	250.000	5.000.000	4.000.000
5. Türkiye Sanayi ve Maden Bankası	Ankara	1925	6.147.000	6.147.000	6.679.000	6.679.000
6. İstanbul Esnaf Bankası	İstanbul	1925	100.000	64.000	100.000	64.000
7. Karaman Çiftçi Bankası	Karaman	1925	100.000	100.000	150.000	138.000
8. Emlak ve Eytam Bankası	Ankara	1926	20.000.000	6.588.000	20.000.000	6.588.000
9. Afyonkarahisar Terakki-i Servet Bankası	Afyon	1926	100.000	100.000	200.000	160.000
10. Aksaray Halk Bankası	Aksaray	1926	100.000	29.000	100.000	29.000
11. Niğde Çiftçi Bankası	Niğde	1926	50.000	25.000	100.000	100.000
12. Akseki Ticaret Bankası	Akseki	1927	250.000	250.000	500.000	320.000
13. Denizli İktisat Bankası	Denizli	1927	100.000	100.000	250.000	138.000
14. Ermenek Ahali Bankası	Ermenek	1927	100.000	25.000	100.000	50.000
15. Eskişehir Bankası	Eskişehir	1927	500.000	135.000	500.000	182.000
16. Kocaeli Halk İktisat Bankası	İzmit	1927	50.000	50.000	100.000	100.000
17. Nevşehir Bankası	Nevşehir	1927	50.000	12.500	100.000	71.000

Tablo 6. (devam) 1923-1932 Yılları Arasında Kurulan Milli Bankaların Sermayeleri (Cari Fiyatlarla)

Bankanın Adı	Kuruluş Merkezi	Kuruluş Tarihi	İlk İtibari Sermayesi	İlk Ödenmiş Sermayesi	Son İtibari Sermaye	Son Ödenmiş Sermaye
18. Şarki Karaağaç Bankası	Şarki Karaağaç	1927	100.000	25.000	100.000	75.000
19. Bor Esnaf Bankası	Bor	1928	25.000	25.000	50.000	32.000
20. Elazığ İktisat Bankası	Elazığ	1928	100.000	25.000	100.000	50.000
21. İzmir Esnaf ve Ahali Bankası	İzmir	1928	1.000.000	500.000	1.000.000	652.000
22. Karadeniz Bankası	Trabzon	1928	100.000	70.000	100.000	70.000
23. Türkiye İmar Bankası	İstanbul	1928	1.000.000	250.000	1.000.000	500.000
24. Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası	Ürgüp	1928	30.000	12.000	50.000	30.000
25. Lüleburgaz Birlik Bankası	Lüleburgaz	1929	40.000	10.000	40.000	40.000
26. Mersin Ticaret Bankası	Mersin	1929	100.000	25.000	100.000	100.000
27. Trabzon Bankası	Trabzon	1929	100.000	70.000	100.000	70.000
28. Üsküdar Bankası	İstanbul	1929	100.000	23.000	100.000	23.000
29. Van Milli İktisat Bankası	Van	1929	0	0	0	0
30. Kastamonu Bankası	Kastamonu	1930	50.000	17.000	50.000	23.000
31. Diyarbakır Bankası	Diyarbakır	1931	75.000	20.000	75.000	20.000
32. Kırşehir Ticaret Bankası	Kırşehir	1931	50.000	42.000	50.000	42.000
33. Zonguldak Yardım Bankası(Efes Bank)	Zonguldak	1932	250.000	151.000	250.000	151.000
Genel Toplam			33.277.000	16.641.500	38.554.000	21.998.000
Özel Bankalar Toplamı			7.130.000	3.906.500	11.875.000	8.731.000

Kaynak: (Silier, 1973), (Ökçün, 1973), (Saka ve Tahsin, 1930) ve (Hines, 1964) eserlerinden faydalanarak oluşturulmuştur.

Tablo 7. 1923-1932 Yılları Arasında Kurulan Milli Bankaların Sermayeleri (Sabit Fiyatlarla)

Bankanın Adı	Kuruluş Tarihi	İlk İtibari Sermayesi	İlk Ödenmiş Sermayesi	Son İtibari Sermaye	Son Ödenmiş Sermaye	Açıklama
1. Aydın İncir ve Himaye-i Zürra Bankası	1923	7.602	760	7.602	760	Kısa süre sonra faaliyeti sona ermiştir.
2. Akhisar Tütüncüler Bankası	1924	442.500	442.500	442.500	442.500	2001 yılında T. Tütüncüler Bankası ismiyle Sümerbank'a devredilmiştir.
3. Türk Ticaret ve Sanayi Bankası	1924	885.000	885.000	885.000	885.000	1932 yılında faaliyeti sona ermiştir.
4. Türkiye İş Bankası	1924	885.000	221.250	4.294.200	3.435.360	Faaliyetine devam etmektedir.
5. Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası	1925	5.870.385	5.870.385	6.322.106	6.322.106	1933(Sümerbank'a devredildi)
6. İstanbul Esnaf Bankası	1925	95.500	61.120	95.500	61.120	1934 yılında faaliyeti sona ermiştir.
7. Karaman Çiftçi Bankası	1925	95.500	95.500	137.955	126.919	1934 yılında faaliyeti sona ermiştir.
8. Emlak ve Eytam Bankası	1926	19.414.000	6.394.972	19.414.000	6.394.972	2001 yılında T. Emlak Bankası ismiyle Halkbank'a devredilmiştir.
9. Afyonkarahisar Terakki-i Servet Bankası	1926	97.070	97.070	181.980	145.584	1983 yılında Hisarbank ismiyle Ziraat Bankası'na devredilmiştir.
10. Aksaray Halk Bankası	1926	97.070	28.150	97.070	28.150	1936 yılında faaliyeti sona ermiştir.
11. Niğde Çiftçi Bankası	1926	48.535	24.268	90.990	90.990	1939 yılında faaliyeti sona ermiştir.
12. Akseki Ticaret Bankası	1927	213.075	213.075	425.350	272.224	1959 yılında tasfiye edilmiştir.
13. Denizli İktisat Bankası	1927	85.230	85.230	212.595	117.352	2001 yılında İktisat Bankası ismiyle tasfiye edilmiştir.
14. Ermenek Ahali Bankası	1927	85.230	21.308	85.230	42.615	1940 yılında faaliyeti sona ermiştir.
15. Eskişehir Bankası	1927	426.150	115.061	426.150	155.119	2001 yılında Etibank'a devredilmiştir.
16. Kocaeli Halk İktisat Bankası	1927	42.615	42.615	85.070	85.070	1982 yılında TEB' e devredilmiştir.
17. Nevşehir Bankası	1927	42.615	10.654	87.745	62.299	1948 yılında faaliyeti sona ermiştir.

Tablo 7. (devam) 1923-1932 Yılları Arasında Kurulan Milli Bankaların Sermayeleri (Sabit Fiyatlarla)

Bankanın Adı	Kuruluş Tarihi	İlk İtibari Sermayesi	İlk Ödenmiş Sermayesi	Son İtibari Sermaye	Son Ödenmiş Sermaye	Açıklama
18. Şarki Karaağaç Bankası	1927	85.230	21.308	85.230	63.923	1975 yılında Sağlık Bankası ismiyle tasfiye edilmiştir.
19. Bor Esnaf Bankası	1928	21.228	21.228	40.380	25.843	1950 yılında faaliyeti sona ermiştir.
20. Elazığ İktisat Bankası	1928	84.910	21.228	84.910	42.455	1983 yılında Ortadoğu İktisat Bankası ismiyle Ziraat Bankası'na devredilmiştir.
21. İzmir Esnaf ve Ahali Bankası	1928	849.100	424.550	849.100	553.613	2001 yılında Egebank ismiyle Sümerbank'a devredilmiştir.
22. Karadeniz Bankası	1928	84.910	59.437	84.910	59.437	1937 yılında faaliyeti sona ermiştir.
23. Türkiye İmar Bankası	1928	849.100	212.275	849.100	424.550	2003 yılında faaliyeti sona ermiştir.
24. Ürgüp Zürra ve Tüccar Bankası	1928	25.473	10.189	40.795	24.477	1949 yılında faaliyeti sona ermiştir.
25. Lüleburgaz Birlik Bankası	1929	36.104	9.026	36.104	36.104	1964 yılında faaliyeti sona ermiştir.
26. Mersin Ticaret Bankası	1929	90.260	22.565	90.260	90.260	1940 yılında faaliyeti sona ermiştir.
27. Trabzon Bankası	1929	90.260	63.182	90.260	63.182	1937 yılında faaliyeti sona ermiştir.
28. Üsküdar Bankası	1929	90.260	20.760	90.260	20.760	1933 yılında Adapazarı Türk Ticaret Bankası ile birleşmiştir.
29. Van Milli İktisat Bankası	1929	0	0	0	0	(Faaliyete geçmedi)
30. Kastomonu Bankası	1930	41.575	14.136	41.575	19.125	1938 yılında faaliyeti sona ermiştir.
31. Diyarbakır Bankası	1931	58.973	15.726	58.973	15.726	1939 yılında faaliyeti sona ermiştir.
32. Kırşehir Ticaret Bankası	1931	39.315	33.025	39.315	33.025	1939 yılında faaliyeti sona ermiştir.
33. Zonguldak Yardım Bankası(Efes Bank)	1932	191.525	115.681	191.525	115.681	1972 yılında faaliyeti sona ermiştir.
Genel Toplam		31.471.299	15.673.230	35.963.740	20.256.300	
Özel Bankalar Toplamı		6.186.914	3.407.873	10.227.634	7.539.222	

Bu bankaların çoğu tek şubeli olarak ömürlerini tamamlamış ve 1940'lara gelmeden tasfiye olmuşlardır. Bu taşra bankaları içinde şubelerini artırarak uzun ömürlü olan, sermaye olarak da dikkat çeken banka Adapazarı İslam Ticaret Bankası'dır. Osmanlı döneminde kurulmuş olan bu bankanın ismi 1927 yılında Adapazarı Türk Ticaret Bankası olarak değiştirilmiştir. Bu değişikliğin sebebi de şu şekilde ifade edilmiştir.

*"Ruznameden anlaşılacağı veçhile maksadımız 1913 (1329) senesinde Hristiyanların teşkil ettiği Adapazarı Bankası'ndan tefrik için bankamızın unvanına konulan İslam sıfatına lüzum kalmadığından İslam kelimesinin necip milletimize izafeten Türk kelimesi ile tebdili ve şirket unvanının Adapazarı Türk Ticaret Bankası Anonim Şirketi'ne kalbidir."*¹⁷⁵

Adapazarı Türk Ticaret Bankası'nın 1929 yılında İstanbul ve İzmir'de birer olmak üzere toplam 23 tane şubesi olmuştur. Yine bu bankanın da bankacılık faaliyetlerinden başka işleri de yürüttüğü şu cümlelerden anlaşılıyor "Bu müessese ticari bankacılığa ilaveten doğrudan doğruya ticaretle de iştigal etmektedir. İstanbul şubesi, dâhilden gönderilen mahsulatın satışını bir komisyon mukabilinde yapmaktadır."¹⁷⁶

Cumhuriyet döneminde kurulan en büyük taşra bankalarından birisi Akhisar Tütüncüler Bankası'dır(1924). Bankanın kuruluş sermayesi 500.000 TL'dir. 70.000 TL'lik hisse senedi Maliye Bakanlığı'na aittir. 1927 yılında bankada en çok hisse sahibi Maliye Bakanlığı ile Ziraat Bankası'dır.¹⁷⁷ 1929 yılında banka sermayesinin tamamı ödenmiş durumdadır. Bu banka Akhisar bölgesindeki tütün üreticilerine ve tüccarlarına kredi veriyordu. Bunun yanı sıra üzüm, pamuk ve zeytin üreticisi ve tüccarlarına da kredi sağlıyordu. Bankanın Ziraat Bankası ve İstanbul, İzmir gibi büyük merkezlerdeki özel ve yabancı bankalarla kredi alış verişi yaptığı ve 1935'de kendisinin ve müşterilerinin zeytinini işlemek için bir zeytinyağı fabrikası kurduğu bilinmektedir.¹⁷⁸

¹⁷⁵ Kutluata, (1970), a.g.e., s.34.

¹⁷⁶ Hines, Walker D. Edwin Walter Memmerer, Gulldwite H. Dorr vd. *Türkiyenin İktisadi Bakımdan Umumi bir Tetkiki 1933 - 1934*. Ankara: Köy Öğretmeni Basımevi, 1964, s.42.

¹⁷⁷ Ökçün, (1973), a.g.e., s.444.

Bu dönemin sermaye olarak önemli diğer bir bankası da İzmir Esnaf ve Ahali Bankası'dır (1928). Kuruluş sermayesi bir milyon olan bankanın sermayesinin yarısı ödenmiş durumdadır. Büyük hissedarlarını İzmir Özel İdaresi ve İzmir Tayyare Cemiyeti Reisi'nin yaptığı bankanın 11.116 hissedarı vardır. Bu hissedarlardan sadece 130 tanesinin hisse miktarı 500 TL'den fazladır. Bankanın diğer hissedarları incelendiğinde İzmir'in köylerine kadar uzanan küçük esnaf ve köylülerden mürekkep olduğu görülmektedir. Bankanın hisse senetleri Türk Vatandaşlarına münhasırdır.¹⁷⁹ Banka 1959 yılında Egebank ismini almıştır. 2001 yılında TMSF'nin el koyduğu banka Oyak Bank ile birleştirilmiştir.

3.5.1 Milli bankacılık hakkındaki teşvikler

Milli bankaların konumlarını güçlendirmek için 1928 yılında çıkarılan bir kararname ile milli bankaların tümü "hükûmetce muteber" banka sınıfına dâhil edilmiştir. Böylelikle hükûmet müzayede ve ihalelerinde istenilen teminat için milli bankaların aracı olması mümkün kılınarak bu alandaki etkinlikleri artırılmıştır. Yabancı bankaların teminat için aracı olmaları ise Bakanlar Kurulu'nun kararına bırakılarak bir nevi kısıtlama getirilmiştir.¹⁸⁰

Vilayet Müftülüğü'ne gönderilen bir tebliğde de Ziraat, İş, Emlâk ve Eytâm ile Sanayi ve Maadin milli bankalarının ve Selânik ve Osmanlı yabancı bankalarının teminatlarının şartsız kabulü diğer milli bankaların ise ödenmiş sermayesinin belli bir oranda olması kaydıyla kabulü istenmiş ve bir ekle bankaların sermayeleri bildirilmiştir.¹⁸¹

Milli bankaların faaliyetlerini tezyit (artırma) ve takviye için hazinece bazı iştirakler yapılmıştır. Mesela Ticaret Vekâleti İzmir Liman İşletmelerine iştirak etmek için Akhisar Tütüncüler Bankası ve İtibar-ı Milli Bankası senetlerini kullanmıştır. Daha

¹⁷⁸ Silier, Oya. «1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü.» *Türkiye İktisadi Tarihi Semineri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayını, 1973. 485-535. s. 498

¹⁷⁹ Silier, (1973), a.g.e., s.509.

¹⁸⁰ Bkz: Ek-2A

¹⁸¹ Bkz: Ek-4

sonra bu senetlerin bedeli hazinece ödenmiştir. Böylelikle milli sermaye teminat olarak kullanılmakta ve milli bankalara hazinece kredi sağlanmaktadır.¹⁸²

Milli bankalar için en önemli teşviklerden biri de sahip oldukları muafiyetlerdir. Çeşitli vergilerden muaf olmayı içeren bu muafiyetler 1928 yılının Mayıs ayında kaldırılmıştır. Fakat aynı yılın Haziran ayında eski muafiyetlerin yerini Osmanlı Bankası'nın sahip olduğu muafiyetlerin alması kararlaştırılmıştır. Bu kararla Osmanlı Bankası'nın muafiyetlerinin kaldırılacağı tarihe kadar milli bankaların da (Ziraat, Sanayi ve Maadin, Emlak ve Eytam ve Türkiye İş Bankaları) Osmanlı Bankası'nın muafiyetlerine sahip olmasına izin verilmiştir.¹⁸³

Genel olarak verilen bu teşviklerin yanında bankalara özel yardımlar da yapılmıştır. Mesela Adapazarı Türk Ticaret Bankası'nın mali bir sarsıntı geçirdiği dönemde Milli Bankalar Müdürleri Heyeti'nin incelemesinden sonra şöyle bir tespit yapılır:

*"Bankanın buhranlı vaziyete düşmesinin su-i niyetten veya usulsüz muâmelâtın mütevellit (dolayı) olmadığı anlaşılmış ve memleket hayatı iktisâdiyesinde yer tutmuş olan bu müessesenin kuvvetli bir yardımla kurtarılması birçok cihetlerden faydalı ve lüzumlu görüldüğünden bu maksadın temini için Bankanın tezyid edilecek (artırılacak) sermayesine Millî Bankalarla birlikte Hazinesin de iştirâki münâsip görülmüş"*¹⁸⁴

Böylelikle bankanın içine düştüğü sıkıntılı durum hazinenin yardımıyla atlatılmıştır. Milli bankalar hakkındaki bu teşviklerden sonra dönemin dergi ve mecmualarında milli bankalar hakkındaki yazılardan bahsetmek uygun olacaktır. Bahtiyar Galip Hayat Mecmuası'ndaki yazısında kredinin ticaret için ne denli gerekli olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

"Ticaretin terakki ve inkişafı (ilerlemesi ve gelişmesi) "itibar" denilen manevi sermayenin vücuduyla kaimdir. Bu esası mutlak olarak kabul etmek icab eder. Mübadele tarikiyle açılan ilk ticaret devresinde bile emniyet muhassılası olan (oluşturan) itibarın pek mühim bir rol oynadığı sabittir. Öteden beri cari bir düstura göre nakit sermayesinin bir de itibari sermayesi vardır ki bu o tacirin piyasadaki marufiyeti (bilinirliği) iştigal ettiği şube-i ticaretteki vukuf ve ihtisası

¹⁸² Bkz: Ek-2B

¹⁸³ Bkz: Ek-2C

¹⁸⁴ Bkz: Ek-2D

becerikliliği gibi amillerle ölçülür ve alelekser (çoğunlukla) maddi sermayesinin iki üç misline baliğ olur (ulaşır). Beynettüccar (tüccarlar arasında) bu itibara sermaye havası derler. Frenkler bunu “kredi” kelimesiyle ifade etmektedirler. Bir memlekette kredi esasatı ne kadar geniş olursa o memlekette ticaret de o kadar terakki ve tevessü (ilerler ve genişler) eder.”

Yazının devamında kredinin de ticaret, üretim ve alım-satımın da fennileştiğini ve bunu dikkate alarak hareket edilmesi gerektiğini söyler. Sonrasında memlekette kredi müesseselerinin yetersizliğinin nedenlerini sıralar ve bu sorunun memleket bireylerine “tasarruf etme” ve bu tasarruflarını gayr-i menkul haricinde kredi müesseselerinde değerlendirme alışkanlığının verilmesiyle çözülebileceğinin üstünde durur.¹⁸⁵

Milli bankaların insanları tasarruf etmeye teşvik etmesi de bu dönemin mecmualarında oldukça sık rastlanan bir haberdir. Mesela Türkiye İş Bankası 1928 yılında aldığı bir kararla yurtdışından kumbaralar getirterek tasarruf mevduatını artırmak için ciddi bir reklam kampanyası düzenlemiştir. Hatta bu tasarruf hesabı sahiplerinin içinden kura ile seçilen iki kişiye biner liralık ikramiye verileceği duyurulmuştur. Milliyet gazetesi “Tasarrufa Alışmalıyız” başlıklı yazısında olayı şöyle anlatıyor.

“Türkiye İş Bankası çok faideli bir harekete geçmiştir. Aileler arasında tasarruf fikrini tenmiye (artırmak) için bilhassa çocuklarımızı tasarrufa alıştırmak maksadıyla banka tarafından çok hoş bir vasıtaya müracaat edilmiştir. Bu vasıta da resmimizde gördüğümüz zarif kutudur. Herhalde her aile babası bu kutudan bir tane alırsa çocuğunu sevindirmiş olacaktır. Bu kutu, içerisine atılmış paranın çıkarılmasına imkân olmayacak surette yapılmış mükemmel bir kumbaradır.”¹⁸⁶

3.5.2 Kuruluş yöntem ve gerekçeleri

Cumhuriyetin ilk on yılını kapsayan bu dönemde kurulan bankaların kuruluş yöntemleri iki başlıkta incelenebilir. Birinci grup siyasal iktidar tarafından veya siyasal iktidar çevresinde oluşum gösteren bankalardır. Bunlar arasında Türkiye İş Bankası (1924), Sanayi ve Maadin Bankası (1925), Emlak ve Eytam Bankası (1926)

¹⁸⁵ Bahtiyar Galip, *Milli Ticaret ve Kredi*, Hayat, sayı 2, 9 Kanun-ı Evvel 1926, s. 15.

¹⁸⁶ *Tasarrufa Alışmalıyız. Milliyet Gazetesi*, 18 Eylül 1928. (aktaran Kocabaşoğlu, 2001, 155)

gibi çok büyük sermayeli bankalar vardır. Türkiye İş Bankası özel sermayeli bir banka olmasına rağmen arkasındaki sermaye ve kuruculara bakıldığında yarı özel yarı devlet bir hüviyet kazanarak diğer iki devlet bankasıyla dönemin en önemli bankalarını teşkil etmişlerdir. Bunun yanında 1924 yılında Ziraat Bankası'nın yeniden örgütlenmesi çalışmaları da siyasal iktidarın bankacılık faaliyetleri üzerindeki doğrudan etkisini göstermesi açısından önemlidir.¹⁸⁷

İkinci oluşum ise II. Meşrutiyetle başlayan milli bankacılığın devamı niteliğindedir. Taşrada görülen bu tarz bankacılığın en yaygın biçimi belirli bir şehir veya kasabada bulunan tüccar veya toprak sahiplerinin, bir veya birkaç milletvekilinin öncülüğünde banka kurmalarıdır. Aksaray Halk İktisat Bankası (1924), Niğde Çiftçi ve Tüccar Bankası (1926) ve Eskişehir Bankası (1927) bu kuruluş biçimine örnek gösterilebilir. Bu oluşum Akhisar Tütüncüler Bankası'nda olduğu gibi milletvekillerinin, tüccar ve toprak sahiplerinin birkaç kasaba veya şehri kapsayacak şekilde büyük bir bölgeye yayıldığı şekliyle de gerçekleşebilmektedir. Eğer banka kurucuları içerisinde milletvekili bulunmuyorsa o zaman da muhtemelen kuruculardan bir veya bir kaç Cumhuriyet Halk Fırkasına mensup kimselerdir.¹⁸⁸

Bankaların kuruluş gerekçelerine bakılacak olunursa; İzmir Esnaf ve Ahali Bankası'nın kuruluşu esnasında İzmir Vilayeti Mahalli İdaresi (İl Özel İdaresi) adına Vali Kazım Paşa'nın kaleme aldığı bildiriye bankanın kuruluş amacı hakkında şu satırlara yer verilmektedir. "İzmir Esnaf ve Ahali Bankası, topumuzun hususiyle, esnafımızın, sanatkârlarımız, tacirlerimizin, çiftçimizin, rençberimizin, işçilerimizin itibarlarını temin, her türlü gayretlerini aralamak maksadıyla kuruldu."

Yazının devamında Vali az miktarlarda paraya muhtaç olan vatandaşların faizcilerden yüksek faizlerle borç almak zorunda kaldıklarını ve perişan olduklarını dile getirdikten sonra bankanın yardımını ve arkalamasını talep etmeyenlerin bu sıkıntılarının devam edeceğini söylemektedir. Yazının sonunda ise hisse senedi sahibi olmanın çok önemli ve kazançlı bir iş olduğunu ve hisse senedi satışlarında

¹⁸⁷ Ökçün, (1973), a.g.e., s.466.

¹⁸⁸ Ökçün, (1973), a.g.e., s.466.

büyük kolaylıklar gösterileceğini bu sebeple hiç değilse küçük çocuklar için her sene artırılmak üzere birer hisse satın alınması gerektiğini ifade eder. Kazım Paşa bildiriği “Esnaf ve Ahali Bankası mübarek bir feyiz kaynağı ve iktisadın, halkımızı koruyan çelik kalası olacaktır.” sözleriyle bitirmektedir.¹⁸⁹

Taşrada kurulan milli bankaların kuruluş gerekçelerini bizzat kuruldukları zaman açıkladıkları gerekçelerden başka TBMM’ye gönderilen dilekçelerden de öğrenebiliriz. Mesela dönemin Adana Mebusu Zamir Bey’in Adana’da milli bir banka kurulması gerekliliğini ifade ettiği dilekçesi şu şekildedir:

“Riyaseti Celileye

Hükûmetimizin pek mühim pamuk yetiştiren bir vilayeti olan Adana’nın vaziyet-i hazırası itibarıyla milli bir bankaya malik olmadığından elde ettiği pamuk istihsalatından halkımız müstefid olamadığı (istifade edemediği) gibi bir takım gayri milli sermayedarların tazyik-i ihtikârı (vurgunculuk baskısı) altında da ezilmektedirler. Bu husus hakkında hükûmetimizin esaslı çareler düşünmesi pek tabii olmakla beraber vakti zaman müstahsillerimizin (üreticilerimizin) zararına devam etmekte. Hiç olmazsa İtibar-ı Milli bankasının bir şubesinin de Adana’da küşadını (açılmasını) İktisad Vekâletimizin temin etmesini temenni ederim.”¹⁹⁰

3.5.3 Cumhuriyet kadrolarının rolü

Bu dönemde kurulan devlet bankalarının (Sanayi ve Maadin, Emlak ve Eytam) sermayece büyük çoğunluğu teşkil ettiği yukarıda ifade edilmişti. Bunlar hakkında iktidar kadrolarının etkin rolünü anlatmak pek bir şey ifade etmeyecektir. Bunun yanında Türkiye İş Bankası’nın da tam bir devlet bankası olmamasına rağmen yabancı araştırmacıların kendisine yarı-özel diyecekleri kadar iktidar kadrosuyla yakın ilişkiler içinde olduğu beyan edilmişti.

Bunların dışında kalan taşra bankalarına bakıldığında da aynen Meşrutiyet idaresinde olduğu gibi banka kurucularının ya bizzat dönemin yöneticilerinden oluştuğu veyahut da idarecilere yakın tüccar ve büyük toprak sahipleri oldukları görülür. Mesela 1927 yılında kurulan Eskişehir Bankası’nın en büyük hisseye sahip

¹⁸⁹ Ökçün, (1973), a.g.e., s.470.

¹⁹⁰ BCA, 030.10.0.0/6.33.11 nolu ve 29 Kanun-ı Sani 1339 tarihli belge.

kurucusu Eskişehir Mebusu Emin Bey'dir. Emin Bey aynı zamanda büyük toprak sahibi bir tüccardır. 500 bin sermaye ile kurulan bankanın 70.400 lira sermayesi kendisine aittir. Ayrıca sermayenin 50 bin lirası Eskişehir Özel İdaresine 15 bini de Eskişehir Belediyesi'ne aittir.¹⁹¹

1924 yılında kurulan Akhisar Bankası'nın 250 kurucusunun arasında da Akhisar, Manisa, Gördes, İzmir, İstanbul, Ankara, Kırkağaç ve Soma'dan tüccar, emlak ve arazi sahipleri ile mebuslar bulunmaktadır. Kuruluş sermayesinde Maliye Bakanlığı ve Ziraat Bankası da önemli paylara sahiptirler. 1926 yılında kurulan Aksaray Halk İktisat Bankası'na bakıldığında da Aksaray Mebusu ve müftüsü etrafında toplanan eşraf, tüccar ve toprak sahiplerinin kurucular olarak öne çıktığı görülmektedir.¹⁹²

1931 yılında kurulup kısa bir süre içinde faaliyetine son verilen Diyarbakır Bankası'nın kurucuları şehrin Birinci Umumi Müfettişi İbrahim Tali Beyefendi ve yerel tüccarlardan oluşmaktaydı. Banka'nın kurulmasında ve denetlenmesindeki müfettişler devleti temsil ederken tüccarlar ise milli iktisadi unsuru temsil ediyorlardı.¹⁹³

İzmir Esnaf ve Ahali Bankası'nın kurucuları ve en büyük hissedarları arasında da dönemin İzmir Valisi ve İzmir Tayyare Cemiyeti Reisi bulunmaktadır. Nevşehir Bankası (1927) ve Denizli İktisat Bankası'na bakıldığında yine bu bankalarda da Nevşehir ve Denizli Mebuslarının etrafında toplanan tüccarlar olduğu görülür. Bunların yanında kurucuları arasında Mebus veya Vali seviyesinde bir yöneticinin bulunmadığı taşra bankaları da mevcuttur. Mesela Ermenek Bankası (1927) ve Şarki Karaağaç Bankası (1927) bünyesinde böyle bir yönetici kesim bulunmamaktadır. Fakat kurucular detaylı olarak incelendiğinde bu bankaların kurucularının çoğunun Cumhuriyet Halk Fırkası mensupları oldukları görülmektedir.¹⁹⁴

¹⁹¹ Ökçün, (1973), a.g.e., s.434.

¹⁹² Ökçün, (1973), a.g.e., s.443.

¹⁹³ Özer, M. Halis. «Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bir Yerel Banka Teşebbüsü: Diyarbakır Bankası (1930-1939).» *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* (2012): s. 387.

¹⁹⁴ Ökçün, (1973), a.g.e., s.452.

3.5.4 Bankaların uğraşı alanları

İkinci bölümde Ökçün'ün 1909-1930 döneminde kurulan bankaları bizzat siyasi iktidarın kurduğu bankalar ve siyasi iktidarın desteğiyle eşraf tarafından kurulan bankalar olarak ikiye ayırdığı ifade edilmişti. Bu ayrıma göre siyasi iktidarın desteğiyle eşraf tarafından kurulan bankalar sınıfının çoğunluğunu Meşrutiyet dönemindeki bankaların oluşturduğunun bizzat siyasi iktidar tarafından kurulanların ise Cumhuriyet döneminde yoğunluk gösterdiğinin altı çizilmişti. Buna göre bizzat siyasi iktidarın kurmuş olduğu bankaların uğraşı alanlarına bakıldığında her birinin altına Cumhuriyet döneminin yapı taşları olan bankalar gelmektedir. Dönem bankalarının uğraşı alanları (i) Ticari kredi, (ii) Sanayi kredisi ve (iii) Emlak kredisi veren bankalar olarak ayrıldığında bankaların alt başlıklarının bu dönemde kurulan bankalar ile doldurulduğunu görmekteyiz. Türkiye İş Bankası aynı itibarı Milli gibi ticari krediyi ulusal planda örgütleme amacıyla kurulmuştur. Amaç dışında bazı uygulama benzerlikleri de mevcuttur. Her iki bankada kuruluşlarını takip eden süreçte birer sigorta şirketi kurmuşlardır. Ayrıca özellikle madencilik alanında almış oldukları imtiyazlar ve yabancı sermaye ile belli oranda yapmış oldukları ortaklıklar benzerliklerini pekiştirmektedir.

Yazarın ikinci şıkka verdiği örnek de yine bu dönem de kurulan Türkiye Sanayi ve Maden Bankası'dır (1925). Osmanlı döneminden devralınan devlet sanayi kuruluşlarını kurulacak yeni şirketlere devredene kadar işletmek, sınai iştirakler kurmak, maden işletmek ve maden veya sanayi alanında faaliyet gösteren işletmelere kredi vermek amaçlarıyla kurulan banka Türkiye'de ilk defa devletin sanayi kredisi ve sanayi iştiraklerini örgütleme çabası olarak ortaya çıkmaktadır. Son olarak üçüncü şık altında da Emlak ve Eytam Bankası gösterilmiştir. Emlak kredisini ulusal alanda örgütleme amacıyla kurulan banka uzun yıllar başkent Ankara'nın geliştirilmesi için çalışmıştır.¹⁹⁵

Meşrutiyetten Cumhuriyet'e geçişte bankaların uğraşı alanlarının büyük benzerlikler gösterdiklerini ifade etmekle birlikte ince bir farkın altını çizmekte fayda vardır.

¹⁹⁵ Ökçün, (1973), a.g.e., s.473.

Cumhuriyet dönemini bir önceki dönemden ayıran özellik, Meşrutiyet dönemindeki kısa vadeli tarım, ticaret ve esnaf kredisinin yanında Cumhuriyet'in sanayi kredisine yönelik çabalarıdır. Fakat bu çabaların arzu edilen seviyede olmadığı 1930 yılı Sanayi Kongresi raporlarından anlaşılmaktadır. Milli sanayi kuruluşlarının incelenmesinden sonra hazırlanan raporda sıkıntı şu şekilde dile getirilmektedir:

"Memlekette sanayi kredisi yoktur. İşletme kredisi her yerde ticari kredidir. Sanayimizin bugün kısmen istifade edebildiği kredi devlet sanayi müesseseleri müstesna olmak üzere yalnız bu ticari kredidir... bu ticari kredinin para şekli mahduttur (sınırlıdır). Daha ziyade müteamil (geçerli) olan emtia (mal) kredisidir. Kaldı ki sanayimizin istifade ettiği kredilerin faiz seviyesi de çok yüksektir"

Raporun devamında uzun vadeli sanayi kredilerine olan ihtiyaç dile getirilerek bu alandaki kredi mekanizmalarının düzgün çalıştırılması gerektiği söylenmektedir.¹⁹⁶ Bir tahmine göre sınıai kredilerin milli ve yabancı bankaların toplam kredileri içinde ancak % 20 gibi bir orana tekabül ettiği düşünülmektedir.¹⁹⁷ Bunun sebebi de açıktır. Kredi mekanizmasının denetlenmediği bir ortamda krediler en hızlı getiriye sağlayan ticari krediye yöneleceklerinden sanayi yatırımlarını finanse edecek olan kredilerin bulunması güçleşecektir. Bu girişimler yeterli olmamakla birlikte özellikle Büyük Buhranın etkisiyle devletin iktisadi alanda etkisini daha çok hissettirmesiyle artarak devam edecektir.

3.5.5 Büyük Buhran'ın bankacılık üzerindeki etkileri

I. Dünya Savaşı süresince görülen üretim kapasitesi artışının savaştan sonra da devam etmesi fiyatlarda önemli düşümlere sebep oldu. Bu durum aynı zamanda gelişmiş ülkelerin az gelişmiş ülkelere ithal ettikleri tarımsal ürünlerin hacminde de gerilemeye sebep olmuştur. Bu nedenle genelde tarımsal üretime yoğunlaşmış ve tarımsal ihracat gelirleri düşen az gelişmiş ülkeler gelişmiş ülkelere daha az sanayi ürünü talep etmişlerdir. Bu üretim fazlalığı ve talep düşüklüğü dünya üretiminin artmasına rağmen dünya ticaret hacminin azalmasına sebep olmuştur.

¹⁹⁶ Silier, (1973), a.g.e., s.512.

¹⁹⁷ Hamit Tahsin, Remzi Saka. *Sermaye hareketi*. İstanbul: Amedî Matbaası, 1930, s.84.

Bu durum Amerika'daki spekülâtif mali faaliyetlerle beraber Büyük Buhranın zeminini hazırlamışlardır.¹⁹⁸

Buhran öncesi dönemde Türkiye'de olumlu hava koşullarının ve istikrarın da etkisiyle tarımsal üretim artmıştır. Özellikle belirli bölgelerde belirli ihrâç malları üretimi hızla artmıştır. Öyle ki 1922 yılında Adana'da pamuk üretimi için kullanılan traktör sayısı 3 iken 1924 yılında 100'e ulaşmıştır. Daha önceleri tütüncülükte pek önemli olmayan Akhisar ilçesinde 1916 yılında tütün ekimine 2500 dönüm toprak ayrılırken 1927 yılına gelindiğinde 75.000 dönüm toprak ayrılmıştır.¹⁹⁹

Bu tarımsal ürünlerin ihracatı için gerekli olan krediler genel olarak yabancı kredi kuruluşlarından temin edilmekteydi. İhracat finansmanının büyük oranda dış kaynaklardan sağlanması diğer ülke krizlerinden etkilenmeyi kolaylaştırmıştır. Bu durum aynı zamanda İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük merkezlerdeki ihracat şirketlerinin ve büyük bankaların aşırı gelirler elde etmesine yarıyordu. Fakat bu durum diğer yandan üretimin kısa sürede bu kadar artmış olmasından dolayı normal şartlar altında büyük bankalarla rekabet edemeyecek olan yerel (taşra) bankaların da verimli hale gelerek mahalli bölgelerde ticaret ve tarım kredisi vererek belli karlar elde etmelerini sağlamıştır.²⁰⁰

Genelde tek şubesi olan bu bankaların krediye olan aşırı ihtiyaçtan dolayı işlerlik kazandıkları ve bu ihtiyacın 1930'lardan sonra gerek devlet gerekse özel bankaların şubelerin yaygınlaşmasıyla azaldığı ve 1980'lere gelindiğinde bu dönemde kurulan bankalardan pek azının ayakta kaldığı ayakta kalanların da artık çok şubeli bankalar şeklinde faaliyet sürdürdükleri görülmektedir. Bu durum 1920'lerde tek şubeli olarak kurulan bankaların fazladan bir bankacılık karı elde etmekten çok Anadolu tüccar ve esnafını tefecilerin elinden kurtarmak amaçlı kurulmuş olmalarından kaynaklanmaktadır.²⁰¹

¹⁹⁸ Silier, (1973), a.g.e., s.494.

¹⁹⁹ Tökin, İsmail Hüsrev. *Türkiye Köy İktisadiyatı*. İstanbul: İletişim, 1990, s.67.

²⁰⁰ Silier, (1973), a.g.e., s.497.

²⁰¹ Yılmaz, Naci. "1930-1946 Döneminde Türk Bankacılık Tarihi", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.

SONUÇ

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda Tanzimat etrafında şekillenen, merkezi otoriteyi güçlendiren ve dünya ekonomisine entegre olmayı kolaylaştıran bir dizi kurumsal değişime şahit olmuştur. 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise daha önce askıya alınmış olan Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte Osmanlı'da önceki asrın liberalizmine tepki olarak, milliyetçi akımların ve savaşların da etkisiyle çok önemli kurumsal bir yapı değişikliği gerçekleşmiştir. Bu kurumsal yapı değişikliğinin iktisadi alandaki karşılığı ise "milli iktisat" olmuştur. II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e geçişte imparatorluktan ulus devlete geçilmesi saltanatın kaldırılıp Cumhuriyetin ilan edilmesi gibi çok büyük siyasi inkılaplar olmasına rağmen milli iktisat geçiş dönemi boyunca sürekliliğini koruyarak iktisadi faaliyetler üzerindeki etkisini devam ettirmiştir. Bu durum milli iktisadın önemli kurumları olan kapitülasyonlar, Kanun-ı Esasi ve gümrük politikalarının milli iktisat fikriyle beraber Cumhuriyet dönemine nasıl taşındığı incelenerek gösterilmiştir.

Bir defa şekillendikten sonra değişmesi kolay olmayan kurumsal yapının iktisadi faaliyetler üzerindeki etkilerinin sürekliliğini milli iktisadın II. Meşrutiyet ve Cumhuriyetin erken yıllarındaki iktisadi faaliyetler ve politikalar üzerindeki etkisine bakarak görmek mümkündür. Mesela sanayisini koruyup geliştirmek için Sanayi Teşvik Kanunu çıkaran ve yeni oluşan sanayi kollarını korumak için savaş şartlarından faydalanarak spesifik gümrüklere geçen bir yönetimi Sanayi Teşvik Kanununu güçlendirerek yenileyen ve Lozan'ın bağlayıcılığı sona erer ermez spesifik tarifelere geçen bir yönetim izlemiştir. Dış ticarete de II. Meşrutiyet'le birlikte Osmanlı'nın uzun yıllar ihracatı caydırıcı ithalatı teşvik edici tutumunun yerine milli iktisada zarar vermeyecek ve fiyatların da aşırı yükselmesine sebep olmayacak koruyucu bir dış ticaret rejiminin benimsendiği görülür. Tarım alanında ise İttihatçıların köylünün yükünü hafifletmek için âşâr vergisini kaldırmak, köylüyü

topraklandırmak ve tarım kredisini bollaştırmak şeklindeki politikalarının savaşlar sebebiyle gerçekleştirilemediğini Cumhuriyet kadrolarının bu politikaları kısmen gerçekleştirdiğini dile getirmek gerektir. Bundan dolayı bu alandaki süreklilik icraata geçmeyip fikir düzeyinde kalmıştır.

Yabancı sermayeye karşı tutum her iki dönemin bakanları ve iktisatçılarının söylemlerine bakıldığında neredeyse hiç değişmeden “milli menfaatlere zarar vermedikten sonra yabancı sermayeye kapılarının açık olduğu” şeklinde ifade edilebilir. Milli bir burjuvazi oluşturma çabaları her iki dönemde ortak bir amaç teşkil ederken para emisyonu ve borçlanma konusunda farklı bir tutum sergilenmiştir. Daha doğrusu savaşlardan dolayı sergilenmek zorunda kalınmıştır. Bab-ı Âli'nin savaş masraflarını karşılamak için girişmiş olduğu para emisyonu ve aşırı dış borçlanmanın yol açtığı enflasyon ve bütçe açıklarından cumhuriyet kadroları önemli dersler çıkarmış ve bu alandaki politikalarını “sağlam para, denk bütçe” şeklinde belirlemişlerdir.

Milli iktisadın sektörler bazındaki bu sürekliliği milli iktisadın önemli bir şubesi olan milli bankacılık içinde geçerli olmuştur. II. Meşrutiyet öncesi dönemden kalan yabancıların hâkimiyetindeki borçlanma bankacılığının yerini milli bankacılık almaya başlamış ve bu durum Cumhuriyet'te de güçlenerek devam etmiştir. Bu kurumsal değişimin en önemli aktörleri yukarıda bahsedilen anlamıyla birer organizasyon olan milli bankalardır. Milli banka organizasyonlarının girişimcileri İttihat ve Terakki önderliğindeki siyasi organizasyonların kurumsal yapıda yapmış olduğu değişikliklerle milli iktisada yönelik teşvikin de etkisiyle milli bankacılık kurumunu hızla güçlendirmiş ve geliştirmişlerdir.

İttihatçılar banka ve kredinin ekonomi için ne derece hayati olduğunu iyi idrak etmişlerdi. Öyle ki kredisiz bir ekonomiyi kanı olmayan bir vücuda benzetiyorlardı. Balkan Savaşları milliyetçi akımları körüklediği gibi milli iktisada olan yönelişi de güçlendirmiştir. Özellikle Osmanlı Bankası ve Duyun-ı Umumiye'nin bu süreçte takınmış olduğu olumsuz tavır dönemin iktidarı olan İttihat ve Terakki'yi milli bir emisyon bankası kurmak yolunda cesaretlendirmiştir. Savaşın henüz bitmediği bir dönemde kurulan İttihat-ı Milli Bankası tamamen milli sermaye ile kurulan ve ileride

Osmanlı Bankası'nın yerine geçmesi düşünülen milli bir kredi müessesesiydi. Bu bankayı kurmakla İttihat ve Terakki savaşın bütün olumsuzluklarına rağmen milli bankalara ve kredinin millileştirilmesine ne kadar önem verdiğini ortaya koymuştur. Cumhuriyet kadroları da benzer kaygılarla dönemin en önemli bankası olan yarı-özel sermayeli Türkiye İş Bankası'nı kurmuştur. Her iki banka da kurucuları, sermayelerinin yerel olması, iktidara olan yakınlık ve almış oldukları imtiyazlar yönünden çok büyük benzerlikler göstermektedirler.

İtibar-ı Milli'nin kuruluş sermayesini teşkil etmek için halka arz edilen hisse senetlerinden arta kalan senetleri Maliye Nezareti almıştır. Türkiye İş Bankası'nın kuruluş sermayesi de bizzat M. Kemal'in bir yönüyle devlete ait olan Milli Mücadele'den kalan parayla oluşturulmuştur. Bankaların hisse sahiplerinin ve banka çalışanlarının da yerel halktan olması istenmiştir. Ayrıca her iki bankaya dönemin iktidarları tarafından çok büyük imtiyazlar verilmiştir. Bu imtiyazlar bazen bazı vergilerden muaf olmak şeklinde; bazen de belli bir işletmenin idareciliğinin bankanın uhdesine verilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Bir başka ortak yön de emisyon yetkisinin Osmanlı Bankası'ndan alınarak kendilerine verilmesi düşüncesidir. İtibar-ı Milli daha kurulurken böyle bir amaçla kurulmuştur. Türkiye İş Bankası'nın da Merkez Bankası'nın kurulma çalışmaları esnasında emisyon yetkisi alarak Merkez Bankası'na dönüşmesi dillendirilmiş ve fakat bu yol tercih edilmemiştir. En sonunda gerek amaç gerekse kuruluş bakımından birbirleriyle süreklilik içerisinde olan ve kuruldukları dönemdeki iktidarların çocukları hükmünde olan bu iki milli banka birleştirilmiştir. Bu birleşmeyle çıkabilecek bazı küçük farklılıklar da bertaraf edilerek bu süreklilik daha belirgin hale getirilmiştir.

İki dönem arasındaki süreklilik İtibar-ı Milli ve Türkiye İş Bankası'nın karşılaştırılmasıyla görülebileceği gibi her iki dönemdeki taşra milli bankalarının karşılaştırılmalarıyla da görülebilir. II. Meşrutiyet döneminde İtibar-ı Milli'den başka yirmi tane Cumhuriyet döneminde de Türkiye İş Bankası haricinde otuz tane taşra milli bankası kurulmuştur. Gerek Meşrutiyet gerekse Cumhuriyet dönemi dergi ve mecmualarında yerel sermayeyle kurulan bu bankalar teşvik edilmiş ve bu yerel bankaların memleketin iktisadi menfaatleri açısından hayati öneme sahip oldukları

vurgulanmıştır. Mecmualarla teşvik edilen bu girişimler devletin bu bankalara vermiş olduğu desteklerle de perçinlenmiştir. Nitekim bu bankalardan bazıları “devletçe muteber banka” ilan edilmiş; bazıları da geçirmiş olduğu mali krizlerden devlet desteğiyle kurtarılmıştır.

Her iki dönemde kurulan bu taşra bankalarının kuruluş amaçları da hemen hemen aynıdır. Yabancıların ve yabancı bankaların faizcilik, stokçuluk ve tekelsizlik yaparak yerel tüccar ve çiftçi üzerine yapmış oldukları baskıyı kaldırmak veya en azından hafifletmek için kurulmuş olan bu taşra bankaları bankacılık faaliyetleri dışında bizzat işletmecilik yapmaları noktasında da aynı tavrı sergilemişlerdir. Bu bankaların kuruluş yöntemlerine bakıldığında büyük toprak sahibi ve tüccarların öncülüğünde siyasi kadro desteğiyle kurulan bankalar veya başı siyasi iktidarın çekmesiyle kurulmuş bankalar oldukları görülür.

Bankaların kurucu üyelerinin ve büyük hisse sahiplerinin profilleri incelendiğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti üyelerinin II. Meşrutiyet dönemi taşra bankalarına Cumhuriyet Halk Fırkası'nın da Cumhuriyet dönemi taşra bankalarına damgalarını vurdukları açıkça görülmektedir. Öyle ki bazı bankaların neredeyse tamamı içlerinde tüccar ve toprak sahipleri de bulunan dönemin yönetim kadrosunun elindedir.

Bankaların uğraşı alanlarını oldukça geniş olarak çizmeleri savaşlar ve mübadeleden dolayı oluşan iktisadi boşluğu doldurmak ve milli sermaye oluşumuna destek vermek amaçlıdır. Bu nedenle bankalar sadece kredi alanında kalmayıp ticaret, madencilik, depoculuk ve işletmecilik gibi alanlarda da faaliyet göstermişlerdir. Kredi alanında kısa vadeli tarım ve ticaret kredisinin her iki dönemde en çok başvuru alanı olduğu görülmektedir. Bunun yanında Cumhuriyet döneminde II. Meşrutiyet'ten farklı olarak sanayi ve emlak kredisi alanında bazı çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Fakat sanayi ve emlak kredisinin yeterli seviyeye gelmesi Büyük Buhran sonrasında devlet müdahalelerinin artmasıyla ancak mümkün olabilmektedir.

Sonuç olarak milli bankacılık milli iktisadın alt bir şubesi olarak gerek sermaye gerekse sayı itibarıyla Cumhuriyet öncesinde de varlığını göstermiştir. Bunu savaş

döneminin yüksek enflasyonu dikkate alınarak hesaplanan reel sermayelerde bile görmek mümkündür. II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e geçişte süreklilik arz eden milli iktisat kurumsal yapısı milli bankacılığın da geçiş dönemi boyunca süreklilik arz ederek gelişmesine zemin teşkil etmiştir. Bu durum da gerek Türkiye İş Bankası ile İtibar-ı Milli Bankası gerekse her iki dönemde kurulan taşra bankaları pek çok yönden karşılaştırılarak gösterilmiştir.

KAYNAKLAR

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

- BCA, 030.10.0.0/138.988.2 nolu ve 28 Kanun-ı Sani 1338 tarihli belge.
- BCA, 030.18.1.1/021.66.9 nolu ve 27 Teşrin-i Evvel 1926 tarihli belge.
- BCA, 030.18.1.1/023.13.18 nolu ve 5 Mart 1927 tarihli belge.
- BCA, 030.18.1.1/023.14.4 nolu ve 7 Mart 1927 tarihli belge.
- BCA, 030.18.1.1/023.15.09 nolu ve 9 Mart 1927 tarihli belge.
- BCA, 030.18.1.1/024.34.6 nolu ve 12 Şubat 1332 tarihli belge.
- BCA, 030.18.1.1/028.27.7 nolu ve 2 Mayıs 1928 tarihli belge.
- BCA, 030.18.1.1/029.35.4 nolu ve 28 Mayıs 1928 tarihli belge
- BCA, 030.18.1.1/029.41.9 nolu ve 27 Haziran 1928 tarihli belge
- BCA, 030.18.1.2/048.62.7 nolu ve 19 Eylül 1924 tarihli belge
- BCA, 051.0.0.8/68.43.1 nolu ve 14 Temmuz 1928 tarihli belge.
- BCA, 490.0.1.0/1454.33.6 nolu ve 20 Ağustos 1934 tarihli belge.

DERGİLER

- Ahmed Muhyiddin, *Milli Sermaye*, İslam Mecmuası, sayı 37, 24 Eylül 1331, s.792.
- Bahtiyar Galip, *Milli Ticaret ve Kredi*, Hayat, sayı 2, 9 Kanun-ı Evvel 1926, s. 15.
- Servet Habibullah, *Milli Teyakkuz ve İtibar-ı Milli Bankası*, Edebiyat-ı Umumiyye Mecmuası, yıl 1, numara 16, 4 Şubat 1332, s.286.
- Tekin Alp, *Konya Milli İktisat Bankası*, İktisadiyyat Mecmuası, yıl 1, sayı 24, 28 Temmuz 1332, s. 2.
- , *İtibar-ı Milli Bankası*, İktisadiyyat Mecmuası, yıl 1, sayı 40, 19 Kanun-ı sani 1333, s. 1.
- , *Milli iktisat*, İslam Mecmuası, sayı 22, 12 Şubat 1330, s. 562.
- Ziya Gökalp, *Milli iktisat nasıl vücuda gelir*, İktisadiyyat Mecmuası, yıl 1, sayı 35, 24 Teşrin-i Sani 1332, s. 1-3.

KİTAP VE MAKALELER

Ahmad, Feroz. *İttihatçılıktan Kemalizme*. Çev. Fatmagül Berktay. İstanbul: Kaynak Yayınları, 1999.

Akgüç, Öztin. *100 Soruda Türkiye'de Bankacılık*. İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1992.

—. *Cumhuriyet Döneminde Bankacılık Alanında Gelişmeler*. Ankara: Türkiye Bankalar Birliği, 1975.

Aktif Büyüklüklerine Göre Banka Sıralaması. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği, 2013.

Altay, N. Oğuzhan. «Türkiye'de Liberal Politikaların Bankacılık Sektörüne Etkileri.» *Ege Akademik Bakış* (2010): 319-350.

Aralov, Semen Ivanovich. *Bir Sovyet diplomatının Türkiye hatıraları*. Çev. Hasan Âli Ediz. İstanbul: Burçak yayınevi, 1967.

Arslan, Rıza. «Laik Türkiye Cumhuriyeti, Ordu ve Burjuva Sınıfı.» *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (2008): 33-44.

Atasagun, Yusuf Saim. *Türkiyede Ziraî Kredi*. İstanbul: Kenan Basımevi, 1939.

AÜSBF ve Türkiye Ekonomi Kurumu. Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi. Ankara: AÜSBF Yayınları, 1982.

Aydemir, Namık. *Dünden Bugüne Türkiye'de Bankacılık*. Ankara: Türkiye Tekstil Sanayii İşverenleri Sendikası, 2005.

Aysan, Mustafa. *100. doğum yıldönümünde Atatürk'ün ekonomi politikası*. İstanbul: Atatürk Devrimleri Araştırma Enstitüsü, 1980.

Bilgi, Nejdet. «Manisa Bağcılar Bankası: Kuruluşu ve Örgütlenme Süreci (1917-1927).» *Tarih İncelemeleri Dergisi* (2013): 105-131.

Boratav, Korkut. *Dünden Bugüne İzmir'in Sosyal ve Ekonomik Gelişimi*. İzmir: İzmir Ekonomi Üniversitesi Yayını, 2007.

—. *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2005*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2006.

Cerrahoğlu, A. *Türkiye'de Sosyalizm Tarihine Katkı*. İstanbul: May Yayınları, 1975.

Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-2000, Cilt 1 1923-1940, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, 2002.

- Çam, İrfan Davut. «Bir Milli İktisat Projesi: İzmir İhracat ve İthalat Türk Anonim Şirketi.» *International Journal of Social Science* (2012): 45-56.
- Çetin, Tamer. «Yeni Kurumsal İktisat.» *Sosyoloji Konferansları*. İstanbul: Sosyoloji Konferansları Dergisi, 2012. 43-73.
- David, Paul A. «Clio and The Economics of Qwerty.» *The American Economic Review* (1985): 332-337.
- Derin, Haldun. *Türkiye'de Devletçilik*. İstanbul: Çituri Biraderler, 1940.
- Eldem, Edhem. *Osmanlı Bankası Tarihi*. Çev. Ayşe Berktaş. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1999.
- Eldem, Vedat. *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1994.
- Ferid, Hasan. *Osmanlı'da Para ve Finansal Kredi*. Dü. Mehmet Hakan Sağlam. Cilt 3. İstanbul: T.C. Basbakanlık Hazine Müstesarlığı Yayını, 2008.
- Genç, Mehmet. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2002.
- Gökalp, Ziya. *Türkçülüğün Esasları*. Dü. Muhammet Cüneyt Özcan. İstanbul: Kitapzamanı, 2008.
- Güran, Tevfik. «Osmanlı Kamu Maliyesi 1839- 1918.» *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler*. Dü. Mehmet Genç ve Erol Özvar. İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayını, 2006.
- Hamit Tahsin, Remzi Saka. *Sermaye hareketi*. İstanbul: Amedî Matbaası, 1930.
- Hines, Walker D. Edwin Walter Memmerer, Gulldwite H. Dorr vd. *Türkiyenin İktisadi Bakımdan Umumi bir Tetkiki 1933 - 1934*. Ankara: Köy Öğretmeni Basımevi, 1964.
- İğdemir, Uluğ. *Türkiye İş Bankası'nın Teessüs ve İnkişafının Tarihçesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1976.
- İlkin, Selim ve İlhan Tekeli. *Para ve Kredi Sisteminin Oluşumunda Bir Aşama, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası*. Ankara: TCMB, 1981.
- İnalçık, Halil "İmtiyazat", TDV İslâm Ansiklopedisi, C.XXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994.

- İnan, Afet. İzmir iktisat kongresi, 17 Şubat-4 Mart 1923. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1989.
- Keskin, Ekrem vd. *50.Yılında Türkiye Bankalar Birliği ve Türkiye’de Bankacılık Sistemi “1958 – 2007”*. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği Yayınları, 2008.
- Keyder, Çağlar. *Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası, Geçiş Sürecinde Türkiye*. Dü. Irvin Cemil Schick-Ertuğrul Ahmet Tonak. Çev. Nail Satlıgan. İstanbul: Belge Yayınları, 1990.
- Kocabaşoğlu, Uygur vd. *Türkiye İş Bankası Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001.
- Koçak, Orhan. Atatürk’ün Bankası Türkiye İş Bankası. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 2001.
- Kuruç, Bilsay. *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası (1929–1932)*. Ankara: AÜSBF Yayınları, 1988.
- . *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*. Ankara: Bilgi Yayınevi, 1987.
- Kutluata, Münir. *Sakarya’da Bankacılık ve Türk Ticaret Bankası*. İstanbul-Adapazarı: Sakarya Sosyal Araştırma Merkezi, 1970.
- North, Douglass. «Institutions.» *The Journal of Economic Perspectives* (1991): 97-112.
- . «Institutions and Economic Growth: An Historical Introduction.» *World Development* (1989): 1319-1332.
- Oktar, Suat ve Arzu Varlı. «İttihat ve Terakki Döneminin Ulusal Bankası: Osmanlı İtibar-ı Milli Bankası .» *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi* (2009): 01-20.
- Öcal, Tezer. *Türk Banka Sistemi*. Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1973.
- Ökçün, A. Gündüz. «1909-1930 Yılları Arasında Anonim Sirket Olarak Kurulan Bankalar.» *Türkiye İktisat Tarihi Semineri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayını, 1973. 409-484.
- . *İktisat Tarihi Yazıları Bütün Eserler 3*. Ankara: Sermaye Piyasası Kurumu Yayınları, 1997.
- . *Türkiye İktisat Kongresi 1923 - İzmir*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1968.

- Özbek, Mesut. "Türkiye Cumhuriyeti'nde Milli Ekonomiye Geçiş Çabaları – İş Bankası Örneği", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011.
- Özer, M. Halis. «Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Bir Yerel Banka Teşebbüsü: Diyarbakır Bankası (1930-1939).» *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* (2012): 382-392.
- Pamuk, Şevket. *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*. . Çev. Gökhan Aksoy. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008.
- . *Osmanlıdan Cumhuriyet'e Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- . *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Parvus Efendi. *Türkiye'nin Mali Tutsaklığı*. Dü. Muammer Sencer. İstanbul: May Yayınları, 1977.
- Sabır, Hasan. «Atatürk'ün Ekonomi Anlayışı.» *Sayıştay Dergisi* (2006): 1-19.
- Sarısr, Serdar. «Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Yerel Bankacılık Girişimleri: Niğde Örneği.» *Türklük Bilimi Araştırmaları* (2009): 199-216.
- Sevim, Ali, İzzet Öztoprak ve Mehmet Akif Tural. *Atatürk'ün Söylev Ve Demeçleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2006.
- Silier, Oya. «1920'lerde Türkiye'de Milli Bankacılığın Genel Görünümü.» *Türkiye İktisadi Tarihi Semineri*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayını, 1973. 485-535.
- Şahingiray, Özel. *Celâl Bayar'ın Söylev ve Demeçleri (1920-1953)*. Ankara: Türkiye İş Bankası, 1956.
- Şaylan, İlhan Tekeli ve Gencay. «Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi.» *Toplum ve Bilim* 6-7 (1987).
- Şenşekerci, Erkan. *Türk devriminde Celal Bayar, 1918-1960* . İstanbul: Alfa yayınları, 2000.
- Tabakoğlu, Ahmet. *Türk İktisat Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 2003.
- Tezel, Yahya Sezai. *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.
- The Development of National Banking in Turkey*. Ankara: Press Department of The Ministry of Interior, 1938.

- Toprak, Zafer. «II. Meşrutiyet'te Toplumsal Proje: Tesevüt, Meslek ve Milli İktisat.» Eren, Güler. *Osmanlı 3*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999.
- . *İttihad-Terakki ve Cihan Harbi* . İstanbul: Homer Kitabevi, 2003.
- . *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*. İstanbul: Yurt Yayınları, 1982.
- Tökin, İsmail Hüsrev. *Türkiye Köy İktisadiyatı*. İstanbul: İletişim, 1990.
- Varlı, Arzu. “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Parasal Alanda Kurumsal Düzenlemeler”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.
- Varlı, Arzu ve Murat Koraltürk. «II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi.» *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* (2010): 127-142.
- Yılmaz, Naci. “1930-1946 Döneminde Türk Bankacılık Tarihi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.
- Yüzgün, Arslan. *Cumhuriyet Dönemi Türk Banka Sistemi (1923–1981)*. İstanbul: Der Yayınları, 1982.
- Zarakolu, Avni. *Cumhuriyet'in 50. Yılında Memleketimizde Bankacılık* . Ankara: Türkiye Bankalar Birliği Yayını, 1974.
- Zürcher, Erik Jan. *Kemalist Düşüncenin Osmanlı Kaynakları, Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce “Kemalizm”*. Çev. Özgür Gökmen. Cilt 2. İstanbul: İletişim Yayınları, 2001.
- . *Turkey: A Modern History*. New York: IB Tauris Publishers, 2004.

EKLER

Ek-1. İzmir'e Milli bir Banka Kurulması Hakkında Dilekçe

İcra Vekilleri Heyet-i Riyasetine

[Dakika Tehiri Mucib-i Mesuliyettir]

İzmir'de bir İzmir Türk Ticaret Bankası'nı tesis hakkında bir gün evvel müsta'cel kaydıyla zat-ı devletlerine takdim ettiğim 64 numarolu telgraf cevabına intizardayım böyle bankanın tesisinin milli piyasamızı ve sa'yimize boyunduruğuna da suret-i katiyede kurtarmakla en esaslı bir nuzur olacağı ve yeni idaremizin halk nazarında da bir muvaffakiyeti tarzında telakki edileceğini tekrar nazar-ı dikkat-i devletlerine bir vazife-i mukannia telakki eylerim. 63 numarolu telgrafnamede arz eylediği vecihle ziraat bankalarının elviye-i müstahlisada hal-i fakrda bulunması hükûmetten olan matlubata mahsuben emval-i metrukeden laakal beşyüz bin liralık bir kısmının derhal bankaya devrini icap ettirmektedir. Tütün, üzüm incir gibi emval-i metrukenin bu maksada tahsisi azami faideyi intaç edecektir. Aksi halde bankaca ahaliye hiçbir muavenet imkanı yoktur. Heyet-i Celilenizce tasvib olunacak herhangi bir şart dahilinde devr muamelesinin ifası için bura maliyye memurinine serian tebligatta bulunulması tohumluk tevziata kemal-i faaliyetle devam edilmektedir. Alat ve edevat-ı zirai'yye irsaline devam olunub memalik-i müstahlisamızda azami faideyi temin için ancak birinci ve ikinci maddelerin tatbikine vabestedir. Heyet-i Celilelerince bu yolda bir karar ittihazı mümkün olmadığı takdirde cevab-ı devletlerine destres olunduktan sonra Balıkesir, Bursa, Bilecik tarikiyle Ankara'ya müteveccihen hareket kılınacağı maruzdur.²⁰²

²⁰² BCA, 030.10.0.0/138.988.2 nolu ve 28 Kanun-ı Sani 1338 tarihli belge.

Ek-2. Milli Bankalara Yapılan Yardım ve Teşvikler Hakkındaki Kararnameler

Ek-2A. Devlet İhalelerinde Sadece Milli Bankaların Teminatlarının Kabul Edilmesi Hakkında Kararname

Kararnâme

Hükûmet nâmına vuku bulacak müzâyede münâkasa ve ihâlelerde teminât-ı muvakkata ve kat'ıyye olarak kabul edileceği münâkasa ve ihâlat kanununun yedinci maddesinde mezkûr "Hükûmetce muteber banka" kefâletinin millî bankalara hasrı ve ecnebî bankalar teminâtının ancak İcrâ Vekilleri Heyeti kararıyla kabul olunacağı usûl ittihâzı, Mâliye Vekâlet-i Celîlesi'nin 30 Nisan 928 tarih ve 54550-1002 numarolu tezkiresiyle vuku bulan teklifi üzerine İcrâ Vekilleri Heyetinin 2 Mayıs 928 tarihli ictima'ında tasvib ve kabul olunmuştur.²⁰³

Ek-2B. Milli Şirketlerin Teşvik Edilmesi İçin Hazine Tarafından Yapılan Alımlar Hakkında Kararname

Kararnâme

1341 senesi zarfında Ticaret ve Mâliye Vekâletleriyle Seyr-i Sefâin İdâresinin İzmir Liman İşleri Şirketi'ne hisse-i iştirâkı olarak tediye olunan ve keza sene-i mezkûre içinde mübayaa edilen Akhisar Tütüncüler Bankası hisse senedâtıyla İtibâr-ı Millî hisse senedâtı bedeli olan ve İstanbul Liman Şirketi'nin Seyr-i Sefâin İdâresinden hazine uhdesine ferâğı icrâ olunmuş seksen bin liralık hisse senedinin bakıyye-i bedeline mahsûben 1923 senesinde tediye edilen merbut pusulada muharrer cem'an bir milyon yirmibeş bin ikiyüz altmış lira yirmibeş kuruşun muâmele-i mahsûbiyyesi ifâ edilmeyerek elyevm açıkta bulunduğu cihetle mukaddemâ millî şirketlerin saha-i faaliyetini tezyîd ve takviye maksadıyla mubaya'a ve hazine nâmına teferrüğ edilen hisse senedâtı bedellerinin 1 Haziran 1928 ibtidâsında varidâta inkılâbı muktezî bulunan emvâl-i metruke hesâb-ı cârisinden icrâ-yı mahsûbu, Mâliyye Vekâlet-i Celîlesi'nin 28 Mayıs 928 tarih ve 15513 numarolu tezkiresiyle

²⁰³ BCA, 030.18.1.1/028.27.7 nolu ve 2 Mayıs 1928 tarihli belge.

vukubulan teklif üzerine İcrâ Vekilleri Heyetinin 28 Mayıs 928 tarihli ictima'ında tasvib ve kabul olunmuştur.²⁰⁴

Ek-2C. Muafiyetleri Kaldırılan Türkiye Ziraat, Sanayii ve Maadin, Emlak ve Eytam ve İş Bankaları'na Osmanlı Bankası'nın Muafiyetlerinin Verilmesi Hakkında Kararname

Kararnâme

Mâliyye Vekâlet-i Celilesi'nden yazılan Haziran 928 tarihli tezkirede 24 Mayıs 1928 tarih ve 1301 numarolu kanunun beşinci maddesi mucebince muafiyetleri ilgâ edilmiş olan Türkiye Ziraat Bankası'yla Sanayii ve Maadin, Emlak ve Eytam ve İş Bankaları tarafından teşekküllerinin yeni olması ve muâfiyetin ilgâsı sebebiyle tediye edecekleri vergi ve rüsumun terakki ve inkişâflarına icrâ-yı tesir edeceği cihetle kanun-ı mezkûrun beşinci maddesinin son fıkrasına tevfikeyen Osmanlı Bankası'nın mukavelenâmesi mucebince hâiz olduğu müsaade ve muâfiyetlerin ilgâsına kadar kendilerinin de aynı müsaade ve muâfiyetlerden istifâdeye devamlarına karar itâsının talep edildiği bildirilmiş ve Osmanlı Bankası imtiyâz mukâvelenâmesinin 18. Maddesinde muayyen muâfiyetlerin ilgâsına kadar mevzu bahs bankaların da mezkûr muâfiyetlerden istifâdeleri hakkında bir karar ittihazı teklif olunmuştur.

Keyfiyyet İcrâ Vekilleri Heyetinin 27 Haziran 928 tarihli ictima'ında tezekkür edilerek teklif mucebince muâfiyetten istifâdeleri tasvib ve kabul olunmuştur.²⁰⁵

Ek-2D. Nakit Sıkıntısı Çeken Adapazarı Türk Ticaret Bankası'na Hazinesinin Yardım Etmesi Hakkında Kararname

Kararnâme

Matlûbât sahiplerinin mevdûatını çekmelerinden dolayı sıkıntılı bir vaziyete düşen Adapazarı Türk Ticaret Bankası'nın muâmelatı üzerinde Milli bankalar müdürlerinin iştirâkiyle yapılan tetkikât neticesinde; Bankanın buhranlı vaziyete düşmesinin su-i niyetten veya usulsüz muâmelâttan mütevellit olmadığı anlaşılmış ve memleket hayatı iktisâdiyesinde yer tutmuş olan bu müessesenin kuvvetli bir yardımla

²⁰⁴ BCA, 030.18.1.1/029.35.4 nolu ve 28 Mayıs 1928 tarihli belge

²⁰⁵ BCA, 030.18.1.1/029.41.9 nolu ve 27 Haziran 1928 tarihli belge

kurtarılması bir çok cihetlerden faydalı ve lüzumlu görüldüğünden bu maksadın temini için Bankanın tezyid edilecek sermayesine Millî Bankalarla birlikte Hazinesinin de iştirâki münâsip görülmüş ve fakat hazinenin hisse-i iştirâki olan 250.000 liranın tesviyesi ancak bir kanunla mümkün olabileceğinden intizâra tahammülü olmıyan vaziyetin düzeltilmesi için ileride kanun çıkarılmak üzere Hazine hissesinin şimdiden millî bir banka vâsitasile mevzuubas bankaya verilmesi Maliye Vekilliğinin 18/9/34 tarih ve 9936 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcrâ Vekilleri Heyetince 19/9/934'te tasvip ve kabul olunmuştur.²⁰⁶

²⁰⁶ BCA, 030.18.1.2/048.62.7 nolu ve 19 Eylül 1924 tarihli belge

Ek-3. İş Bankası'na Verilen İmtiyazlar Hakkındaki Kararnameler

Ek-3A. Kilimli'deki Bazı Maden Ocakları Hisselerinin İş Bankası'na Devredilmesi Hakkında Kararname

Kararnâme

Ticaret Vekâleti'nden yazılan 25 teşrin-i evvel 926 tarih ve 150-491 numarolu tezkirede Erikli havza-i fahîmesinin Kilimli mevki'inde kâin (177) mükerrer numarolu maden ocağının kırk hisse itibarıyla müteveffâ Beykozlu Mustafa vereseşi ile Nuhzade Mehmedin uhdelerindeki on beş hissesinin İş Bankasına izâfetle İzmir Meb'usu Mahmud Celal Bey'e devr ve ferâğ istid'a edildiği ve mezkûr verese ile mumaileyh uhdelerinde bulunan mevzubahs hisseye aid ferâğ muâmelesinin icrâsına bir mahzur bulunmadığı beyân ve ferâğ muâmelesinin icrâsı hususu isti'zan edilmiştir.

Keyfiyet İcrâ Vekilleri Heyeti'nin 27 teşrin-i evvel 1926 tarihli ictima'ında tedkik ve mütalaa edilmiş ve ferâğ muâmelesinin eşar mucebince icrâsı tasvib ve kabul olunmuştur.²⁰⁷

Ek-3B. Trabzon Limanı ve Trabzon-Tebriz Demiryolunun İnşaat İmtiyazının İş Bankası'na Verilmesi Hakkında Kararname

Kararnâme

Trabzon Limanı ile Trabzon-Tebriz şümendüfer hattının Türk-İran hudûduna kadar inşâsı için Türkiye İş Bankası'na opsiyon itâsı Nafia Vekâlet-i Celîlesi'nin 5 Mart 927 tarih ve 121 numarolu tezkiresiyle vukubulan teklifi üzerine İcrâ Vekilleri Heyeti'nin 5 Mart 927 tarihli ictima'ında tasvib ve kabul olunmuştur.²⁰⁸

Ek-3C. Bazı Devlet Ormanlarının İşletme İmtiyazının İş Bankası'na Verilmesi Hakkında Kararname

Kararnâme

²⁰⁷ BCA, 030.18.1.1/021.66.9 nolu ve 27 Teşrin-i Evvel 1926 tarihli belge.

²⁰⁸ BCA, 030.18.1.1/023.13.18 nolu ve 5 Mart 1927 tarihli belge.

Hükûmet-i Cumhuriyemiz dâhilinde bulunan ve evvelce mukâveleye merbut ve Ticaret Sanayi Bankası'na opsiyon ve rehin olanlardan maada bazı devlet ormanlarını müşteriken teşkîl edilecek bir şirket marifetiyle işletmek üzere merbut şerâit dâiresinde Türkiye İş Bankası'na bir sene müddetle opsiyon itâsı Ziraat Vekâlet-i Celîlesi'nin 7 Mart 927 tarih ve 11 numarolu tezkiresiyle vukubulan teklifi üzerine İcrâ Vekilleri Heyeti'nin 7 Mart 927 tarihli ictima'ında tasvib ve kabul olunmuştur.²⁰⁹

Ek-3D. Petrol ve Su Araştırmaları için Kurulacak olan Şirketlerin Sermayelerinin İş Bankası Aracılığıyla Temin Edilmesi Hakkında Kararname

Kararnâme

[Mahremdir]

Ticaret Vekâlet-i Celîlesi'nden yazılan mart 927 tarihli tezkirede petrol kanununun birinci maddesi mucebince Türkiye dahilinde petrol ve müştekat-ı tabi'iyesi madenlerinin taharri ve işletilmesi hakkı hükûmete verilmiş ve bu hakkın bizzat veya efrad veya şirketlerle bilitilaf taharriyâta bulunmak şıklarını tayine Hükûmet-i Cumhuriyemiz salahiyetdâr bulunmuş olduğundan Türkiye dahilindeki petrol menatığı hakkında esaslı bir surette tetkikât ve istikşâfâtta bulunduktan sonra madenlerin vaziyet-i iktisâdiyesi ve servetleri hakkında elde edilecek malumât ve kanaat üzerine en münâsip mahallerinde devlet tarafından teşkîl edilecek bir müessese-i hükmî marifetiyle işletilmesi ve bir sene kadar devam edeceği tahmin olunan tetkikât ve istikşâfâtın hitâmına kadar kimseye petrol ve müştekatın istikşâfâtı için müsaade itâ edilmemesi ve bu madenleri işletmeğe muktezi sermayeyi temin etmek üzere İş Bankası'na muayyen bir müddet için opsiyon itâsı teklif olunmuştur.

Keyfiyet İcra Vekilleri Heyetinin 9 Mart 927 tarihli ictima'ında tedkik ve müzâkere edilen ve mevzu bahs şerâit dahilinde bir sene müddetle Hükûmet'e ve İş Bankası'na opsiyon itâsı tasvib ve kabul olunmuştur.²¹⁰

²⁰⁹ BCA, 030.18.1.1/023.14.4 nolu ve 7 Mart 1927 tarihli belge.

²¹⁰ BCA, 030.18.1.1/023.15.09 nolu ve 9 Mart 1927 tarihli belge.

Ek-3E. İtibar-ı Milli Bankası'nın İmtiyazlarının İş Bankası'na Verilmesi Hakkında Kararname

Kararnâme

8 Şubat 1332(Miladi 1917 Şubat) tarihli kanun mucibince İtibâr-ı Millî Bankası'nın haiz olduğu imtiyâzât ve muâfiyâtın Türkiye İş Bankası'na devrine, 12 Şubat 332 tarihli kanun hükmünün İş Bankası hisse senedâtı hakkında tatbîkine dair Ticaret Vekâleti Celilesi'nce tanzim edilen ve İcra Vekilleri Heyeti'nin 25 Mayıs 1927 tarihli içtimasında tezekkür ve Meclisi Âliye arzı tasvip olunan kanun lâyihasıyla esbabı mucibe mazbatasının musaddak sureti leffen takdim olunmuştur.

Esbabı Mucibe

Türkiye İş Bankası; hissedaran Heyeti Umumiyesinin 21 Mart 19127 ve itibari Milli Bankası hissedaran Heyeti Umumiyesinin de 10 Mayıs 1927 tarihlerinde inikat eden içtimalarında ittihaz edilen müttehidülmeal mukarrerat mucibince İtibarı Milli Bankasının Türkiye İş Bankasına iltihakı tahtı karara alınmıştır. İş bu iltihakın netice-i kanuniyesi olmak üzere İtibarı Milli Bankasının bilcümle umur ve muamelâtı Türkiye İş Bankasına devredilerek badema her iki bankaya ait kâffe-i muamelâtın İş Bankası tarafından tedviri tabii olacağına nazaran 8 Şubat 1332 tarihli kanun ile İtibarı Milli Bankasına temin edilen bilcümle imtiyazât ve muafiyatın Türkiye İş Bankasına devredilmesi ve kezalik İtibarı Milli Bankası hisse senedatından beş yüz bin lira kıymeti itibariyesinde bir miktarın devlet nam ve hesabına mubayaa ve muhafazasına mütedair bulunan 14 Şubat 1332 tarihli kanun hükmünün de hükûmet yedinde bulunan İtibarı Milli Bankası hisse senedatının aynı miktarda İş Bankası hisse senadatı ile tebdil edilerek ahara furûhte edilememesi suretiyle Türkiye İş Bankası hisse senedatına tatbik edilmesi muvafık görülmüş ve bu bapta tanzim kılınan lâyiha rapten takdim kılınmış olmakla iktisabı kanuniyet etmesi arayış saibelerine arz olunur, efendim.²¹¹

²¹¹ BCA, 030.18.1.1/024.34.6 nolu ve 12 Şubat 1332 tarihli belge.

Ek-4. Vilayet Müftülüğüne Gönderilen Teminat Mektupları Şartsız Kabul Edilen Bankalar Listesi

Vilâyet Müftülüğü Cânib-i Fâzılânesine

Teminât mektuplarının kabulü lazım gelen milli bankaların esamisiyle tediye edilmiş sermayeleri mübeyyin bir cedvel leffen takdim kılınmıştır. Bunlardan Ziraat, İş, Emlâk ve Eytâm, Selânîk, Osmanlı ve Sanayi ve Maadin bankaları teminât mektuplarının bilâ kayd-ı şart ve diğer milli bankalarında tediye edilmiş sermayelerinin yüzde ona kadar itâ edecekleri mektupların kabulü muvafık görülerek olvecihle Heyet-i Vekile kararına iktiran ettirilmiş bulunduğu bahsle âna göre ifâ-yı muâmele olunması Mâliye Vekaletinin 5-7-928 tarihli ve 64-1591 numarolu tahrirat-ı umumiyesiyle tamimen tebliğ kılınmış olduğundan idâre-i aliyelerince vukubulacak munâkasalarda itâ edilecek mektupların âna göre kabulünü ricâ ederim efendim.²¹²

Tablo 8. Vilayet Müftülüğüne Gönderilen Teminat Mektupları Şartsız Kabul Edilen Bankalar Listesi

İsmi	İtibari Sermayesi	Tahsil Edilen Miktarı
Türk Ticaret ve Sanayi Bankası	6.000.000 TL	1.000.000 TL
Adapazarı İslam Ticaret Bankası	500.000 TL	480.000 TL
Türkiye İmar Bankası	1.000.000 TL	250.000 TL
İzmir Esnaf ve Ahali Bankası	1.000.000 TL	250.000 TL
Akşehir Bankası	1.000.000 TL	838.000 TL
Akhisar Tütüncüler Bankası	500.000 TL	500.000 TL
Manisa Bağcılar Bankası	300.000 TL	185.000 TL
Akseki Ticaret Bankası	250.000 TL	250.000 TL
Konya İktisad-ı Milli Bankası	150.000 TL	150.000 TL
Eskişehir Bankası	500.000 TL	125.000 TL
Konya Ahali Bankası	500.000 TL	144.000 TL
Afyonkarahisar Terakki-i Servet Bankası	100.000 TL	100.000 TL
Karaman Çiftçi Bankası	100.000 TL	100.000 TL

²¹² BCA, 051.0.0.8/68.43.1 nolu ve 14 Temmuz 1928 tarihli belge.

Tablo 8. (devam) Vilayet Müftülüğüne Gönderilen Teminat Mektupları Şartsız Kabul Edilen Bankalar Listesi

Türkiye Ziraat Bankası	14.000.000 TL	21.000.000 TL
Türkiye İş Bankası	4.000.000 TL	4.000.000 TL
Emlak ve Eytam Bankası	20.000.000 TL	
Selanik Bankası	20.000.000	(Fransız Frangı) 20.000.000
Osmanlı Bankası	10.000.000	(İngiliz Lirası) 5.000.000
Sanayi ve Maadin Bankası	6.147.317 TL	6.147.317 TL

Ek-5. Milli ve Yabancı Bankaların 1933 Senesi Sonundaki Tasarruf Harekatını Gösteren Cetvel

Cumhuriyet Halk Fırkası umumî kâtipliğine

Mevduatı koruma kanununun yedinci maddesine tevfiikan millî ve ecnebî bankalarda bulunan tasarruf mevduatı ile ticarî mevduatın 1933 senesi nihayetindeki miktarlarını gösteren cetvel leffen husulü malûmât zımında takdim kılınmıştır.

Bu cetvelin A sütununda yazılı rakamlar tasarruf mikdârını ve B ile C fıkrasındaki rakamlar da ticarî mevduattır.

Bilvesile hürmetlerimi arz eylerim efendim.²¹³

²¹³ BCA, 490.0.1.0/1454.33.6 nolu ve 20 Ağustos 1934 tarihli belge.

Tablo 9. Milli ve Yabancı Bankaların 1933 Senesi Sonundaki Tasarruf Harekatını Gösteren Cetvel

	A.Tasarruf Mevduatı		B.Vadesiz Tevdiat		C.Vadeli Tevdiat		Yekun	
	Mudi	Lira	Mudi	Lira	Mudi	Lira	Mudi	Lira
Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası	30	57.030 TL	245	22.730.677 TL	0	0 TL	275	22.787.707 TL
Türkiye Ziraat Bankası	37.141	12.329.923 TL	9.317	23.005.249 TL	3.076	3.551.222 TL	49.534	38.886.394 TL
Emniyet Sandığı	23.784	20.144.667 TL	0	0 TL	0	0 TL	23.784	20.144.667 TL
Türkiye İş Bankası	64.501	13.881.085 TL	4.659	32.851.069 TL	1.146	2.764.070 TL	70.306	49.496.224 TL
Adapazarı Türk Ticaret Bankası	7.114	2.316.216 TL	1.709	1.524.721 TL	101	187.194 TL	8.924	4.028.131 TL
Emlak ve Eytam Bankası	2.430	2.580.447 TL	267	1.881.788 TL	30	896.572 TL	2.727	5.358.807 TL
Sümerbank	126	198.971 TL	189	1.091.998 TL	0	0 TL	315	1.290.969 TL
Türkiye İmar Bankası	111	144.999 TL	55	150.851 TL	5	45.956 TL	171	341.806 TL
İzmir Esnaf ve Ahali Bankası	1.434	256.937 TL	321	194.231 TL	81	84.922 TL	1.836	536.090 TL
Adapazarı Emniyet Bankası	409	188.988 TL	106	137.621 TL	2	12.400 TL	517	339.009 TL
İzmir Akseki Ticaret Bankası	367	121.888 TL	196	133.880 TL	32	80.959 TL	595	336.727 TL
Afyonkarahisar Terakki-i Servet Bankası	10	1.590 TL	25	34.071 TL	4	4.271 TL	39	39.932 TL
Aydın Milli Bankası	62	44.331 TL	143	80.084 TL	32	84.090 TL	237	208.505 TL
Aksaray Halk İktisat Bankası	5	14.875 TL	36	104 TL	0	0 TL	41	14.979 TL
Akhisar Tütüncüler Bankası	238	29.743 TL	28	5.596 TL	6	6.425 TL	272	41.764 TL
Akşehir Bankası	297	114.145 TL	39	15.395 TL	0	0 TL	336	129.540 TL
Bor Esnaf Bankası	5	3.257 TL	81	21.542 TL	0	0 TL	86	24.799 TL
Elaziz İktisat Bankası	171	25.259 TL	131	13.908 TL	0	0 TL	302	39.167 TL
Denizli İktisat Bankası	258	45.173 TL	60	38.184 TL	103	48.382 TL	421	131.739 TL
Eskişehir Bankası	180	44.854 TL	0	0 TL	0	0 TL	180	44.854 TL
Ermenek Ahali Bankası	80	17.767 TL	30	8.096 TL	0	0 TL	110	25.863 TL
İstanbul Küçük İstikrazat Sandığı	976	81.953 TL	0	0 TL	0	0 TL	976	81.953 TL

Tablo 9. (devam) Milli ve Yabancı Bankaların 1933 Senesi Sonundaki Tasarruf Harekatını Gösteren Cetvel

Kastamonu Bankası	4	4.535 TL	1	1 TL	0	0 TL	5	4.536 TL
Kocaeli Halk İktisat Bankası	264	29.151 TL	41	22.398 TL	0	0 TL	305	51.549 TL
Konya İktisad-ı Milli Bankası	105	36.250 TL	50	34.925 TL	0	0 TL	155	71.175 TL
Konya Türk Ticaret Bankası	13	2.939 TL	2	2.702 TL	0	0 TL	15	5.641 TL
Konya Ahali Bankası	10	1.303 TL	6	2.668 TL	1	302 TL	17	4.273 TL
Karaman Milli Bankası	0	0 TL	5	589 TL	0	0 TL	5	589 TL
Karaman Çiftçi Bankası	112	348 TL	11	6.436 TL	0	0 TL	123	6.784 TL
Lüleburgaz Ticaret Bankası	76	2.956 TL	24	13.518 TL	4	750 TL	104	17.224 TL
Mersin Ticaret Bankası	90	11.122 TL	97	26.193 TL	4	9.475 TL	191	46.790 TL
Manisa Bağcılar Bankası	96	39.319 TL	6	89 TL	0	0 TL	102	39.408 TL
Niğde Çiftçi ve Tüccar Bankası	47	13.836 TL	48	3.414 TL	0	0 TL	95	17.250 TL
Nevşehir Bankası	0	0 TL	28	3.692 TL	0	0 TL	28	3.692 TL
Şarki Karaağaç Bankası	0	0 TL	41	4.686 TL	0	0 TL	41	4.686 TL
Bor Zürra ve Tüccar Bankası	98	18.019 TL	0	5.077 TL	4	756 TL	102	23.852 TL
Ürgüp Zürra Bankası	0	0 TL	0	0 TL	3	830 TL	3	830 TL
Zonguldak Yardım Bankası	23	12.145 TL	24	16.617 TL	15	32.400 TL	62	61.162 TL
Yekun	140.667	52.816.021 TL	18.021	84.062.070 TL	4.649	7.810.976 TL	163.337	144.689.067 TL

Osmanlı Bankası	0	7.716.726 TL	0	14.970.108 TL	0	0 TL	0	22.686.834 TL
Banko Diroma	905	1.444.171 TL	1.679	2.327.959 TL	187	746.730 TL	2.771	4.518.860 TL
Selanik Bankası	2.040	2.700.762 TL	2.957	5.225.148 TL	145	527.184 TL	5.142	8.453.094 TL
Banka Kommersiala italyana	1.365	2.054.082 TL	1.006	4.065.941 TL	4	20.892 TL	2.375	6.140.915 TL
Doyçe Bank	267	258.505 TL	798	876.712 TL	0	0 TL	1.065	1.135.217 TL

Tablo 9. (devam) Milli ve Yabancı Bankaların 1933 Senesi Sonundaki Tasarruf Harekatını Gösteren Cetvel

Doyçe Oryant Bank	668	681.206 TL	579	2.081.647 TL	0	0 TL	1.247	2.762.853 TL
Şarki Karip Ticaret Bankası	140	87.426 TL	126	292.274 TL	1	988 TL	267	380.688 TL
Hrisoveloni Bankası	244	201.223 TL	11	39.875 TL	0	0 TL	255	241.098 TL
Hollanda Bankası	1.113	1.490.449 TL	413	1.092.082 TL	16	473.732 TL	1.542	3.056.263 TL
Ecnebi bankalar yekunu	6.742	16.634.550 TL	7.569	30.971.746 TL	353	1.769.526 TL	14.664	49.375.822 TL
Milli bankalar yekunu	140.667	52.816.021 TL	18.021	84.062.070 TL	4.649	7.810.976 TL	163.337	144.689.067 TL
Umumi yekun	147.409	69.450.571 TL	25.590	115.033.816 TL	5.002	9.580.502 TL	178.001	194.064.889 TL

Ek-6. Banka Sermayelerinin Sabit Fiyatlara Dönüştürülmesi

Tablo 1 ve Tablo 6’da verilen sermayeler cari fiyatlar üzerinden verilmişlerdir. Tablo 2 ve Tablo 7’de bu sermayelerin sabit fiyatlarla karşılıkları hesaplanmıştır. Cari fiyatlar Sabit fiyatlara çevrilirken Şevket Pamuk’un “Prices and Wages in Turkey (1820-2005)”²¹⁴ başlıklı veri seti kullanılmıştır. Hesaplama şu şekilde yapılmıştır. Örneğin 1911 yılında 10.000’i ödenmiş olan 100.000 liralık itibari sermaye ile kurulan bir bankanın 1918 yılı fiyatlarıyla ödenmiş sermayesi

$[(\text{cari sermaye}) * (\text{cari yıl fiyat endeksi} / \text{baz yılı fiyat endeksi})] = (10.000) * (6.05 / 100) = 605$ itibari sermayesi $[(605) * (100.000 / 10.000)] = 6050$ şeklinde bulunur. Sonra herhangi bir yıldaki sermaye artırımını üstteki formül kullanılarak o yılın cari fiyat endeksinin baz yılı (1918) fiyat endeksiyle bölümünden çıkan sonuçla çarpılarak reel hale dönüştürülür. Sonra bu reel değer kuruluş sermayesine eklenir.

Dönemlerin sonunda ne kadar sermaye birikimi olduğu II. Meşrutiyet için 1922 yılı Cumhuriyet için ise 1932 yılı temel alınarak hesaplama yapılmıştır. Fakat birçok durumda banka sermayelerinin 1922 ve 1932 de ne durumda olduğunu gösteren net bir rakam bulunmamaktadır. Bu durumlarda bahsedilen yıllara en yakın olan sermaye artırımını esas alınarak hesaplama yapılmıştır. Bunun neticesinde bazı veri eksikliklerinden dolayı özellikle II. Meşrutiyet dönemi bankalarının reel değerleri olduğundan daha az görünmektedir.

Tablo 10. 1911-1933 Yılları Fiyat Endeksleri

1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921
6,05	6,52	6,53	6,53	7,85	13,92	41,70	100,00	86,93	84,44	75,17
1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932
72,56	76,02	88,50	95,50	97,07	85,23	84,91	90,26	83,15	78,63	76,61

²¹⁴ Şevket Pamuk. *Prices and Wages in Turkey (1820-2005)*. Erişim tarihi: 6 Mayıs 2014, <http://www.ata.boun.edu.tr/faculty/sevketpamuk/dataseries>

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Emre Özer

Uyruğu: T.C.

Doğum Tarihi ve Yeri: 09 Şubat 1987, Erzincan

Elektronik Posta: emreozzer1987@gmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans	Fatih Üniversitesi, SBF, İşletme Bölümü	2010
Lisans	Fatih Üniversitesi, SBF, İktisat Bölümü(ÇAP)	2010
Yüksek Lisans	İMÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü	2014
Yüksek Lisans	Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü	2014

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	Kurum	Görev
2011-2012	YTÜ, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü	Araştırma Görevlisi
2012-2014	İMÜ, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü	Araştırma Görevlisi

YABANCI DİLLER

İleri düzeyde İngilizce.